ٿرجي ٻولي

ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو
هدايت پريم

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو
حيدرآباد - سنڌ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي ٻوليءَ جي جغرافيائي محاورن يا ٻولين جو مطالعو

سلسلي جو پنجون ڪتاب

ٿر جي ٻولي

مصنف

ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو

هدايت پريم

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو

سنڌ صوبائي ميوزيم، نيشنل هاءِ وي

حيدرآباد، سنڌ

١٤١٤ / ١٩٩٤ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جا سڀ حق ۽ واسطا قائم

چاپو پهريون: جنوري، ١٩٩٤ع
تعداد: هڪ هزار

قيمت: ٤٠ روپيا

ملڻ جو هنڌ:
سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو
سنڌ صوبائي ميوزيم، نيشنل هاءِ وي
حيدرآباد، سنڌ
۽
مرڪزي ڪتاب گهر نمبر: ٩٧٢
گل شاهه محلو، گاڏي کاتو
حيدرآباد، سنڌ
پاڪستان

هي ڪتاب سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي ڪمپيوٽر تي ڪمپوز ٿيو ۽
اداري پاران اشاعتي نگران امين لغاري ڇپائي پڌرو ڪيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيش لفظ

سنڌ ۾ سنڌي ٻولي جڙن جدا ڀاڱن ۾ ڳالهائجي ٿي، تنهن جي تفصيلي مطالعي جي ضرورت گهڻي وقت کان وٺي پئي محسوس ڪئي وئي آهي. اهڙي مطالعي سان هر ڀاڱي جي مقامي لفظن ۽ اصطلاحن جي ڄاڻ حاصل ٿيندي جنهن سان استادن کي ان ڀاڱي جي اسڪولن ۾ پڙهندڙ معصوم ٻارڙن جي ٻوليءَ جي پرورش پوندي ۽ کين پڙهائڻ ۾ سولائي ٿيندي. هر ڀاڱي جي عوامي ٻوليءَ مان واقفيت حاصل ٿيندي، جنهن سان سماجي ڪم ڪندڙن، زرعي کاتي جي ڪامگارن ۽ ٻين ڪارڪنن کي ان ڀاڱي ۾ عوام سان هم زبان ٿي ڪم ڪرڻ ۾ سهوليت ٿيندي. وڏي ڳالهہ تہ هر ڀاڱي جي ٻولي لکت ۾ محفوظ ٿيندي جنهن سان سنڌي زبان جي لغات جو دائرو وسيع ٿيندو.

انگريزن جي دور ۾، سرڪاري طور تي هندوستان جي ٻولين جي لساني جائزي (Linguistic Survey of India) جي هڪ وڏي رٿا عمل ۾ آندي وئي جنهن جو سربراهہ جي. اي. گِريئرسن هو. ان رٿا هيٺ سنڌي ۽ سرائڪي ٻولين جو مطالعو جڻ ٻن پيٽين طور ڪيائون.۽ ان حيثيت ۾ اهو هڪ ساڳئي جلد(Volume III,Part- II) ۾ مرتب ڪيو ويو. ان کي بہ ڪافي عرصو گذري ويو، ۽ انهيءَ قسم جي ٻئي جائزي جي ضرورت انگريزن جي آخري دور ۾ محسوس ڪئي وئي.

سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي هڪ جامع رٿا هيٺ سنڌ جي مختلف ڀاڱن توڙي سنڌ سان لاڳو ٻين صوبائي علائقن ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي ٻولي جڻن ڳالهائجي ٿي تڻن ان جي مطالعي جي شروعات ڪئي وئي آهي. ان رٿا موجب هيٺين ٻارهن پاڳن ٻولين جا مطالعا ڪيا ويندا:

١. سِبي جي ٻولي	٧. ڪڇي - سنڌي ٻولي
٢. ڪڇي - ناڙي جي ٻولي	٨. ٿري - ڍاٽڪي ٻولي
٣.ماتيلي - اوٻاوڙي جي ٻولي	٩. اتراڌي ٻولي
٤. ڪاڇي جي ٻولي	١٠. لاڙي ٻولي
٥. لاسي ۽ ڪوهستاني ٻولي	١١. ڪن خاص شهرن جي ٻولي
٦.ماڇر،ڪڪرالي ۽ ڪاري جي ٻولي	١٢. ڪن خاص قبيلن جي ٻولي

’ٿر جي ٻولي‘ هن سلسلي جو پنجون ڪتاب آهي. هيءُ ڪتاب ڇهن بابن تي مشتمل آهي: پنجن بابن ۾ ٿر جي مختلف محاورن ڍاٽڪي، پارڪري، سوڍڪي ۽ ٿري کي سهيڙيو ويو آهي. ڇهين باب ۾ انهي خطن جا پهاڪا، چوٽيون ۽ اصطلاح وغيره ڏنا ويا آهن. هيءُ ڪتاب سنڌ يونيورسٽي جي سنڌي شعبي جي ٻن استادن ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجي ۽ پروفيسر هدايت پريم گڏجي لکيو آهي جيڪو اميد تہ موجوده دور ۾ هلندڙ سنڌي ٻوليءَ جي وڌيڪ کوجنا ۾ ڪارگر ثابت ٿيندو.

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
چيئرمين
سنڌي ٻوليءَ جو با اختيار ادارو

حيدرآباد، سنڌ
٢١ - جنوري ١٩٩٤ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عنوانن جي فهرست

عنوان		صفحا
مهاڳ		٧
باب پهريون:	سنڌي ٻوليءَ جا محاورا	٩
باب ٻيو:	سنڌي ٻوليءَ جو تري محاورو	٤٥
باب ٽيون:	ڏاتڪي محاورو	٦٧
باب چوٿون:	ڍاٽڪي محاورو	١٠٤
باب پنجون:	سرڪي محاورو	١٢٠
باب ڇهون:	ٿر جا ڀاڪا، چوٽيون ۽ اصطلاح	١٢٥
ضميمو (الف):	ٿر جا چوند لفظ	١٣٧
ضميمو (ب):	گريئرسن جي ڪتاب ۾ ڏنل ڍاٽڪي ٻوليءَ جا ٻه نمونا	١٣٩
ضميمو (ج):	شاهه جي رسالي ۾ سر ڍول مارو جا بيت ۽ وائي	١٤١

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مهاڳ

”ٿر“ سنڌ جو هڪ خوبصورت علائقو آهي، هتي واريءَ جون ڀٽون به آهن ته ڪارونجهر جبل به آهي، جيئن سنڌي ٻوليءَ ۾ اُهي ئي گڻ آهن جيڪي سنڌ جي رهواسين ۾ آهن. سنڌي ٻولي سنڌين جي عادتن ۽ اطوارن جي صرف عڪاسي ئي نه ٿي ڪري پر سنڌين جي لطيف جذبن، احساسن ۽ امنگن جو ڀرپور اظهار ڪرڻ جي مڪمل سگهه پڻ رکي ٿي، جهڙا منڙا ماڻهو هوندا هتان جا، اهڙي ئي منڙي ٻولي هُوندي اُتان جي. اهڙي طرح ٿر جي ٿڌي واريءَ جيان نرم نرم احساسن ۽ امنگن وارا ٿري لوڪ به پنهنجي ملڪ ۾ آهڙيون ئي ٻوليون ٻولين ٿا، جهڙا هو پاڻ آهن. ٿر جي اهڙين ٻولين جي لساني ڇنڊ ڇاڻ ڪرڻ جي بيحد گهڻي اهميت آهي. ان ڏس ۾ اسان جو هيءُ قلمي پورهيو، پهرين وک برابر آهي. ”سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري“ پاران ”سنڌي ٻوليءَ جي جغرافيائي محاورن يا ٻولين جو مطالعو“ جي سلسلي لاءِ ٿري ٻولي يا ٿر جي محاورن جو اڀياس هن ڪتاب ۾ پيش ڪريون ٿا. سموري ٿر ۾ سنڌي ٻوليءَ جو محاورو رابطيءَ جي ٻولي "lingus franca" طور رائج آهي، ٿر جا ٿري لوڪ سنڌي ٻولي بخوبي ڳالهائي سگهندا آهن، سمجهي سگهندا آهن ۽ لکي پڙهي به سگهندا آهن. ٿر ۾ سنڌيءَ کان علاوه ”ڍاٽڪي“ به رائج آهي. ٿري عوام ۾ ڍاٽڪي به ايتري ئي مقبول ۽ معروف آهي جيتري سنڌي، ڍاٽڪي هڪ محاورو آهي يا هڪ مڪمل ٻولي آهي؟ هن ڪتاب جي ٽئين باب ۾ اهڙن سوالن تي بحث ڪيو ويو آهي، پارڪر جي ٻولي پارڪري پڻ سنڌي ٻوليءَ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ايترو قريب اچي چڪي آهي، جو اسين چئي سگهون ٿا تہ پارڪري هاٽي گجراتيءَ جي پيٽ ۾ سنڌيءَ سان گهڻو گهرو سبنڌ رکي ٿي.

ٿر جي ٻهاڪن، چوڻين ۽ اصطلاحن کي گڏ ڪرڻ جي اهميت کي محسوس ڪندي، هت اسان چند ٻهاڪا ۽ چوڻيون ڏئي سگهيا آهيون. جن تي وڌيڪ ڪم ڪرڻ جي ضرورت آهي. اهڙي طرح ٿر جي جامع لغت پڻ ترتيب ڏيڻ گهرجي، جيڪا وقت جي هڪ اهم ضرورت آهي.

جامشورو — ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو

٢-جنوري ١٩٩٤ع — هدايت پريم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب پهريون

سنڌي ٻوليءَ جا محاورا

معياري محاورو: اهو هاڻي مڃيل ڳالهه آهي، ته دنيا جي هر ٻولي (Language) اچارن جي فرق، جملن جي صرفي ۽ نحوي اختلافن سبب ڪيترن ئي محاورن (Dialect) ۾ ورهايل هوندي آهي، ڪا گهٽ ۽ ڪا ٿورن ۾. فقط ڪي ٿوريون ٻوليون اهڙيون هونديون آهن، جن ۾ ملڪ جي هڪ ڇيڙي وارو ٻئي ڇيڙي جي ٻولي (محاورو) سمجهي سگهندو آهي. ان ڏس ۾ چيني ٻوليءَ جو مثال ڏئي سگهجي ٿو. جنهن جي لکت بلڪل ساڳي، پر اچار ۾ زمين ۽ آسمان جو فرق ملندو. چيني ٻوليءَ جو معياري / پيڪنگ محاورو حروف سُرن جي چٽائيءَ سبب نه رڳو چين بلڪ چين کان ٻاهر رهندڙ هر چيني سمجهي سگهي ٿو، پر ڪينٽن (ڏکڻ چين) وارو محاورو اتر، وچ، اوڀر چين ۾ دور دراز ڪير به ڪونه سمجهندو. چين جو معياري محاورو ملڪ جي اتر (پيڪنگ) ۾ آهي پر سيني ٻولين سان اهو معاملو نه آهي.

معياري محاورو اهو ڄاتو ٿو وڃي جو هر ڪنهن لاءِ سمجهڻ جهڙو، چٽو ۽ علمي هجي. پروفيسر رابنس (Robins) معياري محاوري لاءِ هي خيال ظاهر ڪيو آهي ته: "معياري محاوري (Standard dialect) جي اصطلاح مان ڪا به غلط فهمي نه ٿيڻ کپي. اهڙا گفتگو جا طريقا تشابهتي طور محاورا هوندا آهن بلڪل ٻين محاورن وانگر، جن کي جيڪر سماجي ۽ سرڪاري طور محدود

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪجي ۽ گهڻ بيان ڪجي: (جن جي مقابلي ۾) پسند پيل ايراضيءَ وارن محاورن کي اهميت ڏجي ٿي. اهو خيال انهن جو آهي جيڪي معياري محاورو ڳالهائين ٿا. جي ٻيا محاورا گهڻ آهن، جن کي گهٽ درجي وارا ڳالهائين ٿا، (١). معياري محاورو حقيقت ۾ پراڻو نه هوندو آهي پر مڪاني محاورن سان ڪن تاريخي اهميت جي حالتن هيٺ اسرندو آهي (٢). معياري محاوري (Standard dialect) جي اصطلاح کي به گهٽو ڪم آندو ويو آهي. اڪثر ٻولين جي محققن ٻين ٻولين کي به پنهنجو محاورو ثابت ڪرڻ لاءِ دليل ڏنا آهن: جيئن پنجابي ٻوليءَ جي محاورن ۾ سرائڪي ٻوليءَ کي به ڳڻڻ جي ڪوشش اڄڪلهه عام طور تي رهي آهي. ٻولي ۽ محاوري جي فرق بابت رابنس هڪ فارمولو ڏنو آهي جنهن ۾ ٽي نڪتا آهن: پهريون نڪتو ٿي محاوري ۽ زبان جو فرق واضح ڪري ٿو، اهو هي ته هڪ ٻوليءَ جا اهي نمونا، جيڪي مختلف آهن، پر ڪنهن خاص نوعيت کان سواءِ ٻي ايراضيءَ ۾ ماڻهو سمجهن ٿا، انهيءَ حساب سان انگلنڊ ۾ انگريزي جا مختلف نمونا انگريزيءَ جا محاورا آهن ۽ ويلش، آئرش ۽ اسڪاٽش گڏلڪ مختلف محاورا آهن (٣).

سنڌي ٻوليءَ جا محاورا: جڏهن اسان کي سنڌي ٻوليءَ جو ڦهلاءُ اڄوڪي سنڌ جي جاگرافيائي سرحدن کان ٻاهر به نظر اچي ٿو ته ان جو سبب اهو ٿي آهي ته پراڻي سنڌ جون سرحدون اوڀر، اتر، اولهه ۾ وسيع هيون. موجوده سرحدن جي هن پار به اڪثر خطن ۾ سنڌي ٻولي جا اڪثر محاورا رائج آهن، جيڪي اتي جي مڪاني ٻولين جي اثر هيٺ آهن. بلوچستان ۾ فراڪي ۽ ڪيتراڻي، گوادري ۽ جدگالي، اورمائي، لاسي ۽ ماڇڪو سنڌي ٻوليءَ جا مکيه محاورا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهن، جن تي اجان پورو ڪم نہ ٿيو آهي اهي آهن: ڪڇ ۾ ڪڇي محاورو، گجرات ۾ ڪاٺياواڙ (هاڻي سنڌ ۾ بہ) ڪاٺياواڙي ۽ ميمڻي محاورا ۽ سرائڪي ايراضيءَ ۾ ماڇڪو ۽ ٻيا ننڍا محاورا موجود آهن. ان ڏس ۾ پهريائين اهم وڏن محاورن جو ذڪر ڪبو. سنڌي ٻوليءَ جا اهم محاورا هي آهن:

۱. سريلو، ۲. وچولو، ۳. لاڙي، ۴. ٿري، ۵. لاسي ۽ ۶. ڪڇي.

محاورن جو لسانياتي جائزو:

سريلي سنڌي: ٻوليءَ جو هڪ اهم گهڻي ايراضيءَ تي محيط محاورو آهي، ان ۾ ڪنهن بہ ٻئي وڏي محاوري وانگر ننڍا محاورا (Sub-dialect) سمايل آهن. ڀيرومل جي چوڻ موجب "خيرپور رياست ڪان وٺي اباوڙي تعلقي جي ڇيڙي تائين سيوهڻ دادو ڪان وٺي سجو لاڙڪاڻو ضلعو، توڙي شهداد ڪوٽ ۽ جيڪب آباد وارو پاسو ڪشمور تعلقي جي ڇيڙي تائين سرو آهي اتي جي ٻولي سريلي آهي" (۴). ٽرومپ جي حوالي سان هو لکي ٿو تہ: "سريلي ٻولي جا اُچار چٽا آهن (۵)، چٽن اچارن مان مراد آهي تہ سر - آواز نمايان آهن ۽ پوري ريت ڪڍيا وڃن ٿا. ان جي وضاحت اها آهي تہ اتر (سري) ۾ چئبو "چيائون" تہ لاڙ ۾ ان جو اچار ٿيندو: چئون يا چيئون، اگتي ٻين مثالن مان بہ واضح ڪنداسين. اتر (سري) جي محاوري ۾ لاڙ جي محاوري جي مقابلي ۾ هڪ هي فرق آهي جو سري ۾ "آ" يا "اَ" جو سر آواز ڦري لاڙ طرف جي محاوري ۾ "اِ" يا "اِيَ" ٿئي ٿو. مثلاً:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سرو	لاڙ	سرو	لاڙ
جَن	جِن	جاتي	جِتي
تَن	تِن	تاتي	تِتي
ڪَن	ڪِن	ڪاتي	ڪِتي

پيرومل لکي ٿو تہ: جنهن، تنهن ۽ ڪنهن جي پهرئين حرف تي زير آهي ۽ جمع ۾ جَن تَن ۽ ڪَن تي بہ زير اچي ٿي ۽ انهي ڪري اتر جو اچار صحيح آهي (٦). پر پيرومل جو اهو لکڻ صحيح نہ آهي تہ اتر ۾ جيڪو جاڏي، ڪاڏي ۽ تاڏي چيو وڃي ٿو ان جو لاڙي اچار جيڏي، ڪيڏي ۽ تيڏي آهي (٧). حقيقت ۾ لاڙ ۾ جيڏانهن، ڪيڏانهن ۽ تيڏانهن چيو ويندو آهي. اڪثر اوسرگ ڪري جيڏان، ڪيڏان ۽ تيڏان بہ چون ٿا، جيڏي، ڪيڏي وغيره بہ ڪٿي اتر ۽ وچولي ۾ ڪم اچي ٿو. سريليءَ ۾ ڪن حروف صحيح ۾ "ر" جو آواز مليل آهي مثال: ڊ - ڊر ٿ - ٿر ۽ ڍ - ڍر تحرير ۾ صورتخطي ساڳي رهي ٿي پر جي اچار موجب لکجي تہ ڊپ بدران ڊرپ، ڪٿ بدران ڪٿر.

ڪي حروف صحيح هڪبئي سان تبديل ٿين ٿا. اڪثر ڳالهائڻ وارن کي ان جو احساس ڪونہ ٿو ٿئي. پر اهو ثابت ٿي چڪو آهي تہ اڪثر اتر جا ماڻهو "ش" ۽ "چ" کي پاڻ ۾ تبديل ڪري ڇڏين ٿا، جيئن:

شڪارپور	چڪارپور
ميچي	مشي
ميچر	مشر
چورو	شورو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سري. جي محاوري ۾ عدد جمع "آن" ملائڻ سان ٺهي ٿو. لاڙ "اون" ملائڻ سان، مثال :

واحد	جمع (لاڙ)	جمع (اتر)
ڪارڪ	ڪارڪون	ڪارڪان
ٽنگ	ٽنگون	ٽنگان

"آن" پڇاڙي فارسي، پنجابي ۽ سرائڪي وغيره ۾ اچي ٿي.

ٻيو ته اتر (سري) جي ٻولي ۾ لفظن جي پڇاڙي ۾ حرڪت پيش (ُ) جي آهي. لاڙ يا ٻين پاسن ڏي لازمي طور زير يا ڪٿي ساڪن آواز محسوس ٿيندو آهي. مثال:

سرو	لاڙ
ويهُ	ويهِ
گهرُ	گهر
اُٽُ	اُٺ
ڪَنُ	ڪَنِ
واڳُڻُ	واڳڻِ

حرڪتن جي آوازن تي پوري زور پوڻ ڪري لفظ چٽا ٿين ٿا. سريلي محاوري جي اها خصوصيت لسانيات جي ماهرن پسند ڪئي آهي. صرف نحو جي خصوصيت جي لحاظ کان سريلي جا ٻيا هيٺيان نڪتا اهم ۽ الڳ آهن:

جنس : ڪي اسم جيڪي ٻين هنڌ مذڪر آهن سري ۾ اهي مونث اسم آهن: جيئن رت نڪتي آهي، لاڙ طرف ائين ڪونه چئبو. اڪثر اتر طرف "اولاد" به مونث طور ڪم اچي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ضميري پڇاڙيون: سري ۾ آيس ۽ چوندس بدران چون "آيم" ۽ "چوندم."
فعلن جون پڇاڙيون: اتر ۾ ايندا سين جو اچار ائين ڪبو آهي جو "ايندا سي" معلوم ٿيندو.
مضارع : "ڪريان" جي "ر" سري ۾ ٿئي اچارجي، ان جو اچار "ڪيان" ڪجي ٿو. مثال "مان ڇا ڪيان؟"
زمان حال استمراري: گرامر موجب "آءٌ اچان پيو" چوڻ صحيح آهي، پر سري جي محاوري ۾ "آءٌ اچان پيو ٿو" چون.
زمان ماضي مطلق: سري ۾ "هو وَيو" چئبو آهي. ڀيرومل جي چوڻ موجب زمان حال ۾ "وڃڻ" جي واو تي زير آهي ان ڪري ماضيءَ ۾ بہ زير قائم آهي، اهو وڌيڪ صحيح آهي.
ماضي معطوفيءَ: "ماني کايو اچان ٿو" بجاءِ چون "ماني کايون اچان ٿو"
اسم مفعول: ڳايو کي ڳاتو، پايو کي پاتو چون. اڪثر لفظن ۽ جملن ۾ سري جون خصوصيتون آهن.
اسم تصغير : ياء "ياٽڙا"، هتي" هتڙي" هوندئن ٻين خطن ۾ بہ "ڙو" پڇاڙي سان لفظ آهن. جيئن : پارڙو، ننڍڙو، پر سري ۾ انهن جو هڪ تاثر آهي. سري جي ٻولي تي سرائڪيءَ جو بہ اثر آهي. ڪي خاص مقامي ۽ گهٽو ڪم ايندڙ لفظ بہ آهن :

يوتار (سائين)	مانتو (مون چيو)
پٽڪي (پاٿي)	توڪو (تويو)
ڪار (گم)	موزان (رمزون)
ڪاڪي (ڇوڪري)	بگي (گاڏي)

هي فقط صرف نحو جا ڪجھ نڪتا آهن ۽ ڪن مخصوص لفظن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي اچار جي ڳالهہ آهي، پر هڪ مڪمل ۽ اهم محاورو پاڻ هڪ سونهن رکي ٿو، اها سڄي سونهن يا نيارو رنگ رڱو ڳالهائڻ تائين محدود هوندو آهي. پڙهيل طبقو پنهنجي سڄي لکپڙهہ معياري محاوري ۾ ڪندو آهي. سري جو محاورو هڪ اهم محاورو آهي، ان کي وڌيڪ چٽو ڏيکارڻ لاءِ هيٺ ڪي جملا ڏجن ٿا:

مان تو هيڏي آ (مون چيو هيڏانهن اچ).

من ڪاڏي پيو ٿو وڃين (پيارا ڪيڏانهن پيو وڃين).

ڪلهہ توهان ڏي اچان پيو (ڪلهہ توهان ڏانهن آيس پئي).

تون ڪري چوينس (تون چوينس).

چيو مانءِ نہ (مون توکي چيو).

هتڙي تہ ڪير پيي نہ آيو آ (هتي ڪير بہ نہ آيو آهي).

اتر جي ٻوليءَ جي ايراضي جيئن تہ وسيع آهي، تنهن ڪري ان ۾ ڪيترا ننڍا محاورا (Sub dialects) بہ آهن. شڪارپور طرف ڳالهائڻ جي هڪ جهيلار آهي. لهجي جي نرمي ڪري اتي جي ٻوليءَ کي محققن مٺي ٻولي سڏيو آهي.

وچولي جو محاورو: اتر ۽ ڏکڻ سنڌ (لاڙ) جي وچ وارو علائقو ايراضيءَ جي تقسيم موجب وچولو سڏجي ٿو: ان جي ڪري وچولي جي سنڌيءَ کي محاوري جي لحاظ کان وچولو سڏجي ٿو. پيرومل جي لکڻ موجب وچولي جون حدون "ڪنڊياري تعلقي ۽ دادو تعلقي جي اتر واري پاڳي کان وٺي هيٺ ڪوٽڙيءَ تائين آهن" (٨). هن علائقي کي ۽ خاص طور نوابشاهہ ضلعي کي ساهتي پرڳڻو بہ چئجي ٿو. وچ ۾ هجڻ ڪري هتان جي زبان ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هڪ قسم جو توازن آهي. اتر ۾ لاڙ جا تورا تورا اثر آهن. سيوهڻ ۽ نوشهري جهڙا علمي مرڪز هن محاورن جي ٽيڪ رهيا. لاڙ ۾ چون ”ڇيو آهيس،“ اتر ۾ چون ”ڇيو اٿس“ ته وچولي ۾ چوندا ”ڇيو اٿائين“ هونئن عام گفتگو ۽ سري جي محاوري سان هم آهنگ آهي.

وچولي جا ڪي خاص لفظ هي آهن:

لڳلڳو – لغلام ترٽي

ڏوڪڙ– پئسو

ڪوڙ – گهٽو

ڪاڪي پيرومل ساهتيءَ جا خاص اصطلاح هيٺيان لکيا آهن:

ڊيري جو ڪمي هئڻ (مفت ۾ ڪم ڪندڙ).

پنجوء جي پڻ ساڻ هئڻ (واجبيءَ ڪان وڌيڪ گهرڻ).

پنجوء جا پنج ڪٽڻ (ٻارهوئي ڪوٽ). (٩)

پهاڪا:

اول پيٽ پنجوءَ جو پوءِ ٻار ٻچا.

ڦلوءَ واٺئي رات وهائي، ڳالهين ڪندي ڳوٺي ڪاٺي.

اهڙي جٽ ڪيائين جهڙي ٻرڙي ڪئي ٻارن سان.

ڇٽي ڇنيجن جي پرڻ تي پيئي.

ٻرڙي پوي نه ٻاجهه، ٻر ۾ ٿو ياءُ مري.

ٻيو هرڪو اڇٽو وچٽو، ٻمو ٽاٽائي. (١٠)

وچولي جي ٻوليءَ کي نيٺ ٻولي به چيو ويو آهي، ڇو جو ان ۾ لفظن ۽ جملن ۾ توازن آهي. هيٺيان چند جملا مون وچولي جي رهاڪن جي زباني ٻڌا آهن:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باغ وٺان لنگهندي ٻمون ڏٺو تہ ڪيترا وڻ سڪي ويا هئا، سار سنڀال نہ هئي، سڄو باغ اجڙيو پيو هو.

پنهنجي ياءَ ڪي ڇٽبو تہ سياڻي مون وٽ اچي.

هو ڪالهہ هيڏي آيو هو.

لاڙي: حيدرآباد ۽ ٺٽو ضلعو عام طور لاڙ جا علائقا آهن. بدين ضلعو حيدرآباد ضلعي مان ٺهيو آهي. آئون اصل لاڙ جو رهاڪو آهيان. منهنجو ڳوٺ پير فتح شاهہ، تعلقو ۽ ضلعو بدين آهي. آئون تعليم جي سلسلي ۾ حيدرآباد، نواب شاهہ ۽ ٻين هنڌن تي رهيو آهيان، پر پنهنجي ڳوٺ سان مسلسل رابطو رهڻ ڪري اتان جي ٻولي کان گهڻو واقف آهيان. اهو منهنجو ذاتي خيال آهي تہ جيڪڏهن سنڌي زبان ڪي ٻن بنيادي ۽ وڏن محاورن ۾ ورهائجي تہ اتر (سرو) ۽ لاڙ جا ٻہ وڏا محاورا آهن. ٻيا سڀ ننڍا محاورا انهن ۾ سمايل آهن. لاڙي محاورو هڪ وسيع ايراضيءَ تي پکڙيل آهي ۽ ان ۾ ڪي ننڍا محاورا آهن. حقيقت ۾ لاڙ هڪ ثقافتي ايڪو بہ آهي. لاڙ جي لفظي معنيٰ ”لڙيل“ يا ”هيٺيون“ آهي. ڀيرومل ”لاٽ“ مانِ ”لاڙ“ ٿيڻ جو اندازو لڳايو آهي. جٿن سنسڪرت ۾ ”للاٽ“ مان سنڌي ””نراڙ“ ٿيو، يعني تہ ”ٽ“ جو ”ڙ“ ۾ بدلجڻ. شاهہ عبدالڪريم بلڙي واري (١٥٣٨ـ ١٦٢٣ع) ”ڏکڻ“ جي معنيٰ ۾ ڪم آندو آهي. پر ”لاڙ“ بدران ”لاهہ“ چوي ٿو.

جي اُتر جي لاهہ سڄڻ سڀِ پرڪٽا

ري پانجي ڪنٽي، سير ٻري نہ باهہ.

لاڙ جي سرحد، ڏکڻ ۾ ڪڇ جي رڻ سان ملي ٿي، جيڪا ١٩٤٧ کان ٻوءِ بند آهي، نہ تہ مستقل رابطو هو. ڏکڻ اولهہ ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سمنڊ آهي اتان ڪا لساني / محاوراتي سرحد نہ آهي. عام طور لاڙي محاورو معياري محاوري ڪان ڦريل آهي. لاڙي محاوري جا ڪي وينجن (Consonants) معياري محاوري وانگر نہ آهن، مثال ”ڳهر“ وسرگ کي اوسرگ ڪري ”گ“ اچارجي ٿو. جيئن ”ڳهر ۽ ڳهوڙو“ چوڻ بدران ”گر ۽ گوڙو“ اچارجي ٿو.

سڀ ڌوڪتا (Plosmes) وسرگ لاڙيءَ ۾ اوسرگ ڪري اچارجن ٿا. مثال طور :ٻ ڏ، ڍ،۽ جهہ، کي ب، د، ڊ، ۽ چ ڪري اچارجي ٿو. لفظن جا مثال هيئن آهن:

ڏور	ڊور
ٻَت	بَت
ڏار	دار
جهوڪ	جوڪ

پيرومل جي خيال ۾ اوسرگائي داردڪ ٻولين جي اثر سبب آهي.

گسڪيدار اوسرگ آوازن غ ۽ خ کي گ ۽ ک ڪري اچارجي ٿو. ف ۽ ڦ پاڻ ۾ بدلجن ٿا. فوٽو (Photo) کي چون ڦوٽو ۽ ڦلا کي چون فلا. اهڙي طرح اڪثر سر آواز ننديا ٿي وڃن ٿا. لفظن ۾ ان جا مثال هي آهن:

معياري	لاڙي
ڪيائون	ڪئون
چيائون	چئون
سڏيائينس	سڏئينس

ڪن لفظن ۾ معياري محاوري جي بلڪل اُبتڙ سر آواز وڌيل ملن ٿا:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لاڙي	معياري
حجام	حجم
نراڙ	نرڙ

لاڙي محاوري تي پاڙيسري محاورن جو اثر آهي. ان جون سرحدون اتر ۾ وچولي جي محاوري سان، اولهه کان لاسي / ڪوهستاني محاوري سان، اوڀر کان ٿري ۽ اوڀر ڏکڻ ڪنڊ کان ڪڇي محاوري سان ملن ٿيون. ڪنهن به محاوري تي معياري محاورن جو اثر تيڻ مواصلات جي سبب آهي. معياري محاورو آهستي آهستي اثر انداز ٿي رهيو آهي. ريڊيو جو هن اثر ۾ خاص هٿ آهي. اڪثر لاڙي محاوري ۾ تلفظ جو بگاڙو ۽ ڪٿي صنعت تقليب ملي ٿي. جيئن لعنت مان نالت ونواهه مان وناهه، سُيون مان سيويون ۽ ڏهه مان ڏوه.

ڪڇيءَ جو اثر لاڙ ۾ اڪثر ليندو . ڪڇيءَ وانگر لاڙيءَ ۾ به "ايندو" بدران "اچيندو" " ڪاڏو آهيم" بدران "ڪاڏم آهي" چون پيو به ڪيترو اثر ملندو، ان جو سبب ماڻهن جي اچ وڃ ۽ مٽي مائٽي آهي، اچارن جي هڪ جهڙائي:

ڪڇي ۽ لاڙي	معنيٰ
ڏِڙهو / ڏَڙهو	بال – ڪينهون
ڳَڙڻ ڳَنهڻ	ونڻ
سپ / سِپِ	سَپ
وڃڻ	وڃڻ
مِسيت / مسيت	مسجد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لِکَ وار	توري دير ۾
ڦٽاٽو	ڦٽيو - زخمي ٿيو

ڪوهستان ۽ تر جو ٻہ اثر لاڙي محاوري تي موجود آهي. مون ١٩٧٥ع ۾ پنهنجي ڪتاب ”لاڙ جي لغات“ ۾ محاورن جي اثر ۽ لاڙ جي ٻوليءَ جي شاهوڪاريءَ بابت لکيو هو تہ: ”سنڌيءَ ۾ اتيت ان ماڻهوءَ کي چئبو آهي، جيڪو سچو هجي. لاڙ ۾ هي لفظ عام ڪم اچي ٿو. جي ڪنهن ماڻهوءَ کي اولاد نہ هجي تہ ان کي نانگو چئبو. ڪو ماڻهو مسڪين نظر اچي تہ ان کي اپالو چون، اهڙن لفظن جي معنيٰ جي فرق ۾ باريڪ بينيءَ سان نظر ڪبي، مثال طور: ڪاڏي پيتي جي طلب کي ”ٻک ۽ اڃ“ چئبو، حقي تماڪ جي طلب وقت ”ٻاڙ“ لفظ ڪم آڻبو. چانهہ جو ڪو ماڻهو گهڻو استعمال ڪري تہ ان کي چانهہ جو ”ٻانڌاڻي“ چئجي.

سنڌيءَ ۾ ڪاٺيءَ جي لڪڻ جو مثال وٺو تہ ظاهر ٿيندو تہ خاص طور لاڙي محاوري ۾ لڪڻ جا ڪيترائي قسم ۽ نالا آهن: ”تلهڙ“ اهڙي وڏي لڪڻ کي چئبو جيڪو تازو ڪپيل ۽ لچڪيدار هجي. سڪل ننڍو لڪڻ ”ٻانٺو“ سڏبو. چار مٺ پتيل ننڍي ۽ سنهي ٻانٺي کي چامڪ چئبو. وري اڻ سوئيل لڪڻ کي ڇانيو چئبو، ٿلهو هجي تہ ڏُڪو چئبو، ڏڪي کي هڪ پاسي مٺو هجي تہ ان کي گهوٻاٽو چئبو. وڏو ڏڪو ڏنڊو سڏبو. ٻيا لاڳاپيل لفظ : چابڪ، مولڙو، مهري، لٺ، سونٽو ۽ ڳن وغيره آهن (١١).

گرامر جي نڪتن جي لحاظ کان ڏسجي تہ لاڙ جي ٻوليءَ ۾ منفرد اچار ملندا. اڪثر لفظ جي تقليب بہ دلچسپ نموني ٿئي ٿي: ڊڄڻ کي جڊڻ ۽ ڊڄڻو کي جڊڻو چيو ويندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسم :

ياقب	(يعقوب)
ماڙهو	(ماڻهو)

ضمير :

ائين	(اوهين)
توان	(توهان)
اوان	(اوهان)
آنجو	(اوهان جو)
تون جو	(تنهنجو)
مون جو	(منهنجو)
ڪينجو	(ڪنهن جو)
پانجو	(پنهنجو)
جين	(جنهن)
تين	(تنهن)
ڪهاڙو	(ڪيا)
ايڙو	(اهڙو)
جيڙو	(جهڙو)

فعل:

ويج	ويجج
اهيان	آهيان

مضارع:

چَئان	چوان
ڪان	ڪانوان
وِجان	وَجان

اهڙي طرح معياري محاوري ڪان تلفظ ۾ فرق گهٽو آهي. ڪي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مخصوص مقامي لفظ آهن:

پَٽون : (وچون) ڏار: (دال) اٽاٽو: سانداٽو (آچار)

مچڻ : (متان)، نگارڻ ماترائڻ : ٿاڌارڻ (پرچائڻ ٻار کي)، آڏو (اوٽ ۾)، واچان (بيوقوف).

لاڙي محاوري ۾ مخدوم احمد ڀٽي، شاهه عبداللطيف، خواجه محمد زمان، سانوڻ فقير، محمد خان ٽالپر، احمد ملاح، الهه بچايو جوٽيجو، علي مراد چانڊيو ۽ ٻين ڪيترن شاعرن جو ڪلام جَڙيل ۽ جُڙيل آهي. هن هيٺ فقط ڀرين ٽن شاعرن جا ڪجهه شعر ڏجن ٿا:

سڌ سٽي پرينءَ جو، وانگي جي نه ورن
ڪوڙي دعوئ دوست جي ۽ ڪچاڙي ڪي ڪن.

(مخدوم احمد)

گهوريان هي جهان، هو پڻ گهوري ڇڏيان
پلڪ پريان سان، جي مون سري جيڏيون.

(خواجه محمد زمان)

ڪلهي قاتو ڪنجرو، مٿو اگهاڙو
منهنجو ڪچاڙو، پيئر هن پنيور ۾.

(شاهه)

ننڍو تان ڪوه، پر وڪين آهي وترو
وجيو ڪاڪ ڪنڌين ۾، پهس پکيءَ جئن پوءِ،
اِن ڪر سندو ڪوه، ميو مانو نه ٿئي.

(شاهه)

ايڪ قصر در لک، سهسين ڪٽس ڳڙڪيون
جيڏانهن ڪريان پرک، تيڏانهن سڄڻ سامهون.

(شاهه)

وجو سپ موتي، آئين جي ورن واريون
ڪانهه هلندي ڪيچ تي، ڪريو مَ ڪوتي
ڪڍيم ڪا چوتي، وڌم جوڳ جتن سين.

(شاهه)

ماڙهو ڏيئي ميهڻا، مون کي ڪندا ڪوهه
جو چوريءَ ۾ چوهه، سا پٿون تيندي پير تي.

(شاهه)

متو آهين مڇ، تلها تو تونا هٽين
توجا پانئي اُڇَ، تنهن پاٽيءَ پتا ڏينهڙا.

(شاهه)

ٽــري: ٽري محاورو سنڌيءَ جو هڪ اهم محاورو آهي. لاڙ وانگر ٽر به هڪ ثقافتي ايڪو آهي. لاڙي وانگر ٽري ۾ به اوسرگائي آهي، جنهن تنهن، ڪنهن ۽ ڪڏهن بدران جين، تين، ڪين ۽ ڪڏين چون. خاص اسمن کي اچارڻ جو به ترين وٿ پنهنجو طريقو آهي. آچار کي آچاريو، سومار کي سوماريو، هيرو کي هيريو ۽ بچل کي بچو يا بچايو چون. لاڙ جي مينگهواڙن ۾ به اهو طريقو رائج آهي. ضمير ۾ مون کي مين ۽ پنهنجو بجاءِ پانجو چون. صفتن ۾ لاڙ سان گهٽي هڪجهڙائي آهي. چڱو کي يلو يا ڪاشو (خاصو) چون.

فعل: ٽر ۾ فعلن جو پنهنجو هڪ سرشتو آهي جنهن ۾ هڪ ته ساڳين فعلن جون مڪاني صورتون ناهجن ٿيون. ٻيو ڪي فعل مڪاني آهن. پهرئين جو مثال هي آهي جو ماضيءَ جي صيغي ۾ اڏيو، ٻڌو، اگهيو، ماريو، ڦٽيو وغيره جي بدران چون اڏاٽو، ٻڌاٽو، اگهاٽو، ماراٽو ۽ ڦٽاٽو. مڪاني فعلن ۾ ”وهيو“ هڪ عام فعل آهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

يعني ويو يا هليو ويو. ”تر ۾ ”پٽ“ کي ”پَٽ“ چون، پڻ اڪثر ”پر“ جي مفهوم ۾ چون، ”تر جي خاص ڳالهه هيءَ آهي تہ اتي مڪاني لفظن جو هڪ وڏو ذخيرو آهي، جنهن کي صحيح معنيٰ ۾ گڏ ڪري تجويز ڪرڻ کان پوءِ ئي محاوري جو صحيح اپياس ڪري سگهبو. مثال:

سائيڪو	سٽ پره اونهو کوه	اپارڻ	همتائڻ
پاروڙي	ڪتي	آهار	ڪاڏو
دونس	ڪنگهہ	آجڪو	گذران
تونس	اڄ	ڦدولي	اجائي ڳالهہ
گاستيل	گاسليٽ	آڙيڪاپ	اڙبنگ
بتلڻ	بدلڻ	آرساٽو	سستي
جناور	جانور	چس	مزو

رائچند هريجن ڏٽ جي مناسبت سان اڪثر تري ٻوليءَ کي ڍاٽڪي سڏيو آهي. هڪ چارٽ ۾ تر ۽ پارڪر جي مختلف علائقن جي ٻوليءَ جو ذڪر ڪيو اٿس، اهو هي آهي:

سنڌي	ڍاٽڪي	مهراٽو	پارڪر	سامروٽي
هتي	ات اتڪڻ	هتي	اوتٿان	هوئي هنڌ
هوس	هتو	هندس	هتو	هنتو
هيڏانهن	ايڻ	هيڻ	آئين	هيٺا
ڪيڏانهن	ڪيڻ	ڪيڻ	ڪيٿان	ڪيڻ
پوٺتي	پڇو	پاهون	پاڇو	پاهون. (۱۲)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حقيقت ۾ ڊاٽڪي ٻي ٻولي آهي. ٿري محاوري ۾ به علائقي علائقي ۾ فرق ملي ٿو، جيڪو اولهه ڏي بدلبو لاڙي محاوري ڏي وڃي ٿو. ٿر ۾ ڪيترا شاعر ٿي گذريا آهن جن جو ڪلام مشهور آهي. ريتن رسمن، سپيتا ۽ جيوت جي مختلف شعبن مان به ٿر جي لفظي ذخيري جي شاهوڪاري معلوم ٿئي ٿي. رڳو ڳاهن جا قسم ڳڻجن ته به هن ڳالهه جو اندازو ٿي ويندو.

شاهه جي ڪلام ۾ ٿري محاوري جو اپياس ڪبو ته پڙ ان ڳالهه جا اهڃاڻ ملندا ته هو ٿر کان واقف هو. شاهه جي رسالي جي حوالي سان ٿر جون به ادبي خصوصيتون آهن. هڪ سر سارنگ ۽ ٻيو سُر مارئي: انهن ٻن ڳالهين کي ٻين به ڪيترن شاعرن ڳايو آهي پر شاهه صاحب جي ڪلام جو جيڪو ادبي معيار آهي سو تمام مٿاهون آهي، ٿر جي ٻولي، ثقافت ۽ تاريخ کي شاهه صاحب امر ڪري ڇڏيو آهي. ٿري محاورو هوڻئن ته شاهه جي رسالي جي اپياس جي لحاظ کان انهن ٻن سرن ۾ نمايان آهي، پر هيٺيان چند بيت ٿري محاوري جي مڪمل نمائندگي ڪن ٿا:

ٿاجا ٿر ٻر جهل، پپون پائر پٽ ۾
سيئي ساريو سومرا، اڃي آب اڃل
سانيين ڏنم سل، ڏني جن ڏينهن ٿيا
جت ڪرڙ ڪنڊا ۽ ڪاهيون، پال پڪا ۽ پڪ
سرهيون سي سرتيون حاضر پاسي حق
مارن سين ماڻيان، شال منداڻتي مڪ
ڪيڪاريان خلق، جا ٿر ڄائي ۽ ٿوهرين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سچڻ گهٽو سهٽا، ٽاٽا سندن توهه
ريلو ڏني روح، جو ڪائي سو ڪامي مري
منهنجو تور تلين ۾، ڇيواٽو چاري
ڊائي ڊِٽ ڏاري، آهيم اني مينهڙي.

حقاٽو هُٽ تيو، آئون هِت بندياٽي
ساري ساڏوهين ڪي ڪوٽين ڪوماٽي
لڱين لوهه لُطيف چئي، وينس وساٽي
منڌ مارو جي نه لهي ڪپٽ ڪجاٽي
سمن سچاٽي، اني آهيم ان سين.

ٻُري نه ٻڪر دانهن، يوڻ پٽڪو نه سٽان
ميان ماروئڙن جا اوٺا ڏنم آنهن
جن سانيڪا سنجيا، سيِ ڏٽي ڪيتي ڪانهن
پڪا ڪٽي پرانه، جيڪس لڏيو لوئڙ ياريين.

مٿين چند بيتن مان ترڻ جو تاثر ملي ٿو. ڪم آيل ڪن لفظن جون معنائون هن ريت آهن:

ٽاجا	اوطاق
سل	سوراخ
ڪرڙ ڪتا،	ڪرڙيون
ڊائي	پروگرام ملڻ جي رٿ
تور	هڪ جيڏيون، هڪ ئي وقت چاول
اَني	وٺي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ساڏوهي	چار –ڪيڙ
سانيڪا	سٽ پرهه اونها ڪوهه
سمن	وعدو
ٺوهر	پوٺو
ڪامي	سڙي

جيئن شروع ۾ عرض ڪيو ويو تہ ٿر هڪ ثقافتي ايڪو بہ آهي، انهي لحاظ کان منفرد آهي. ڪيترين صرف نحو ۾ آراڌيون ۽ مقامي لفظن جو پنهنجو اچار اٿس ۽ ڪيترين ڳالهين ۾ ٿري محاوري جي هڪ جهڙائي لاڙي محاوري سان آهي.

ڪڇي محاورو: ڪڇ (انڊيا) جو علائقو گڏيل هندوستان ۾ سنڌ جي ثقافتي ۽ لساني لحاظ کان قريب هو. ١٩٤٧ع کان اڳ سنڌ جي اوير ڏکڻ ۾ پکڙيل هن علائقي جو لاڙ سان خاص ڳانڍاپو هو. هاڻي سرحد جي ڪري اهو لساني، سماجي ۽ ثقافتي لاڳاپو نہ رهيو آهي پر ماضيءَ ۾ ڪڇ وارن جي سنڌ ڏي اچ وڃ تمام گهڻي رهي آهي. لاڙ ۽ ڪراچيءَ ۾ ان ڳالهہ جا نشان اڃان بہ موجود آهن. هاربي، ڪانٽي ۽ نوڪريءَ لاءِ سوين ڪڇي سنڌ ڏي ايندا رهيا. ٻنهي خطن جي ماڻهن خاص طور پيرن، سومرن، سمن، اديجن ۽ ڪنيرن وغيره جون پاڻ ۾ صدين کان مٽيون مائٽيون ٿينديون رهيون. اڄ بہ سومرن جا پاڙا ”ڪڇي سومرا“ ۽ ”سنڌي سومرا“ بہ پٽ سڏجن ٿا.

آئون گڏبو، ”آئون“ گولاڙو، آئون بي پٽو آئون بي پاڙو“

(سانوڻ فقير)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪڇ وارن جي پنهنجي خيال يا ڪن هم خيال ماڻهن جي سوچ موجب ڪڇي اڄ هڪ جدا زبان ليکجي ٿي، پر بنيادي سٿاءَ کي ڏسجي تہ اها سنڌيءَ جو هڪ اهم محاورو آهي. مثال طور هنن جملن کي ڏسجي:

آئون وڃان ٿو (سنڌي).

آئون وڃان تو (ڪڇي).

(هي ساڳيو ڪڇيءَ وارو اچار لاڙ ۾ تر ۾ بہ آهي).

هُو ماني کائڻ ايندو (سنڌي).

آو ماني کيڻ اچينيدو (ڪڇي).

(هي ساڳيو ڪڇيءَ وارو اُچار لاڙ ۾ تر ۾ بہ آهي).

ڪڇي پائرن جي جذبن جو احترام ڪندي مختصر طور ڪڇيءَ جو هڪ محاوري جي حيثيت سان جائزو حاضر آهي. بقول ڀيرومل جي "ڪڇ" سنسڪرت جو لفظ آهي، جنهن جي معنيٰ ڪنڌي يا ڪنارو آهي. ڪڇ اُپڊيٽ آهي ۽ ٽن پاسن کان سمنڊ اٿس (۱۳). ڪڇيءَ کي اڪثر ڪڇڪي بہ سڏيو ويو آهي. ڪڇ ۷ صدي عيسويءَ ڌاري سنڌ جي هٿ هيٺ رهيو آهي. سنڌ جي حڪومت ڪري ٻوليءَ جو ڦهلاءُ ڪڇ ۽ ڪاٺياواڙ ڏي ٿيو. ڪيترين ڳالهين ۾ ڪڇي ۽ لاڙي محاورا هڪ جهڙا آهن:

اچارن کي سسائڻ، جئن "ڪياڻين" بدران "ڪئين" "چياڻينس" بدران "چئيس".

"هہ" (وسرگ) نہ اچارڻ، "ڪنهن" کي "ڪين" ۽ "جنهن جو" کي "جينجو" چوڻ.

اڪثر حرف صحيح کي خارج ڪرڻ، جئن "ت" يا "ٽ" ڪڍي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇڏڻ، اِتان، تتان، ڪِٿان ڪيِ اِٿان، تِٿان ۽ ڪِٿان چوڻ. شاهه جي ڪلام ۾ به اهي اچار ملن ٿا.

ادا اِٿائين ڪو وِپو ساٿ سڄڻ جو.
يا ڪِٿان سڪئين سپرين ڪاسائڪي ڪار.

جمع ۾ لفظ جي پڇاڙيءَ "اين" ملائيجي ٿي. جئن گهر= گهرين، ماڻهو= ماڻهين، جانور= جناورين، ڏڪ= ڏڪين وغيره.

پاڻ بجاءِ پند (يا پندر) چون.

اهڙي طرح لاڙ ۽ ٿر سان ڪڇيءَ جو چڱو سبنڌ رهيو آهي.

شاهه جي رسالي جو به ڪڇ ساڻ تعلق رهيو آهي. تمر فقير اوڏانهن ويو رهيو ۽ ڪيترا قلمي نسخا ڪڇ جي رهاڪن وٽ اڄ به موجود آهن. شاهه جي بيتن ۾ اڪثر ڪڇي محاوري جو پرتوو ملي ٿو:

ڪرهو نه ڪي ڪان، پيرين آئون نه پڄٽي
جو مون رات رسائي، نيئي ساجن ساڻ
مون نه وهيٽو پاڻ، ويني نيڻ نچوئيان.

يا،

لڪ لاڳيٽو ڪرهو، ڪوڙئين ڏيئي ڳڏوم
اڱڻ سونهن سنڌوم، مُل مهانگو مَ چئو.

ڪيترن بيتن ۾ لفظ ۽ تاثر ملي ٿو ته شاهه صاحب ڪڇ کان پورو واقف هو. ڪڇ جي شاعرن تي به شاهه صاحب جو اثر هو. محترم محمد سومار شيخ جي ڪتاب "ڪڇين جا قول" ۾ ڪڇ جي شاعريءَ جو مڪمل بيان موجود آهي. اڪثر ڪڇي لفظ لاڙ ۾ رائج آهن، جي نه ته به سمجهيا وڃن ٿا. جئن:

ڏونگر		بصر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڊينگلو	پئسو
ٻاٽڙي	ڪنوار
آچيندو	ايندو
آئين ونو	آئين (اوهين) وڃو
سئيد	سيد
ڪسڪئي	ڪيسڪي

پڏالا ٻاري اچين مچي، آئون ڪسڪئي وڃان ڪائي (سياڙ شاعر)

آڳاترو	آڳاتو
لڪئي	لڪي
هيڪ	هڪ
آويو	آيو
جٺان	جتان

جٺان ڏنائين پير مبارڪ (شاهہ - بلاول)

موز	موج
گريب	غريب
واڪب	واقف
ڏوه	ڏهہ
ٻاپو	ٻابو
پڳ	پير
ٿڳائڻ	اچلائڻ
ڪائو	ڪاڏو
رونسڻ	مارڻ، ڪهڻ
ڏيس	وٺو
نيڪالي ڏيڻ	
جهمڻ	ڪائڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لاسي محاورو: ٻيلي جي ٻولي پنهنجي جاگرافيائي بيهڪ موجب مختلف زبانن جي ميزبان ٿي رهي آهي. انهيءَ ڪري منجهس لغوي جاذبيت جهجهي آهي (١۴). لس ٻيلي جي محاوري کي ڪوهستان جي ٻوليءَ سان گهڻو ربط آهي. هن محاوري جو اجان گهڻ جائزو ورتو ويو آهي. ڊاڪٽر بلوچ پنهنجي ڪتاب ”ٻيلاين جا ٻول“ ۾ ٻيلي جي تاريخ، ثقافت ۽ شاعريءَ جو جائزو وٺندي شاعريءَ جي روشنيءَ ۾ ٻوليءَ جو جائزو ورتو آهي. هوئن لاسي محاورو پنهنجي ڏکڻ واري ”لاڙي“ محاوري سان ڪنهن حد تائين ربط ۾ آهي. پر تہ بہ هن ۾ ڪي خصوصيتون آهن. اڪثر رواجي حرڪات کي وڌايو وڃي ٿو: ”نہ تہ“ کي ”ناتي“ ڪيو وڃي ٿو. مثال:

”ڪا ڪل پيم ڪانہ وڃڻ جي، ناتي هوت آئون هوشياري هئي“.
(ڪبير شاهہ). (١۵)

لاڙ ۾ تر وانگر اوسرگائي گهٽي ملي ٿي: تنهنجو بدران توجو، ٻاجهہ بدران ٻاج چون. ڪن لفظن ۾ زائد ”تون“ جو آواز ڪن ٿا: ساجهر کي سانجهر، ستر کي سنتر چون ”و“ ڪن هنڌن تي ”ب“ ۾ بدلجي وڃي ٿو. اِها سرائڪيءَ جي اثر ڪري عادت پيئي هجي. ويٺو بدران ٻيٺو چون.

”ي“، ”ج“ ۾ تبديل ٿيو وڃي. جئن: ياد – جاد (لاڙ ۾ زاد چون)
يتيم – جتيم.

اڪثر ”ذ“ بہ ”ج“ ۾ تبديل ٿيو وڃي ۽ ذات کي جات اچارجي ک، ڇ ۾ تبديل ٿيو وڃي : شاعر آکين ان کي ڪوڙو ڪجسو ڪڇ (نمر)، هن ۾ آکين بدران آڇين آيو آهي (١٦). ٿ وري ڇ ۾ بدلجو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڃي: گهر گهر ڪيرو جن، منهنجا جمعي جانب آئيا (صدقي). ٽين ٻدران ڇن ڪم آندو ويو (١٧). فارسي لفظ چشم کي شاعرن ”چم“ ڪري ڪم آندو آهي، هن ۾ مقاميت ۽ انفراديت نظر اچي ٿي. چمڙي جي مشڪ پاڻي ڀرڻ لاءِ ڪم اچي ته ان کي اوئي چون، جڏهن کير وجهڻ لاءِ ڪم اچي ته ان کي ايزڪ چون (١٨).

لاسي محاوري جي پکيڙ سنڌ ۽ بلوچستان جي گهٽي جابلو ايراضيءَ سان لاڳاپيل آهي. هن محاوري جي صرف نحو جو نظام عام طور لاڙي محاوري سان ملي ٿو. بلوچستان جي ايراضيءَ ۾ ٻين سنڌي محاورن جهڙوڪ: فراڪي جغدالي ۽ ڪيتراڻي وغيره سان به ڪي هڪ جهڙايون ملن ٿيون. لاسي محاوري ۾ مخصوص ۽ مقامي لفظن جو به هڪ خاص ذخيرو آهي، جنهن مان عوام جي زندگيءَ ۽ ثقافت جا اهڃاڻ ڇتا ملن ٿا ۽ هنن جي گذر سفر جي طرز سان اهي لفظ لاڳاپيل آهن ۽ شاعريءَ ۾ به ڇتا آهن.

لس ٻيلي جي شاعريءَ جي باري ۾ ڊاڪٽر بلوچ جو ڪتاب ”ٻيلاين جا ٻول“ هڪ اهم دستاويز جي حيثيت رکي ٿو. هن ڪتاب ۾ ڊاڪٽر صاحب لس ٻيلي جي شاعريءَ جي روشنيءَ ۾ اتي جي پوري تاريخ، ثقافت ۽ زندگيءَ جو جائزو ورتو آهي. سنڌ جي ڪبير شاهه ۽ لس ٻيلي جي شاعر شيخ ابراهيم جي وچ ۾ ٿيل ٻيتن جي مارڪي ۽ لس ٻيلي جي آس پاس جي علائقي سميت ڪيترن ئي شاعرن جو مڪمل ذڪر ڪيو آهي.

اهڙي طرح الله بچائي سمي جي ڪتاب ”سير ڪوهستان“ ۾ ڪوهستان جي علائقي جي جيوت جو جائزو آهي، جيڪو هونئن ته لس کان هيٺ ڏکڻ اوير ۾ آهي پر ٻوليءَ جي لحاظ کان لس سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لاڳاپي ۾ آهي. لس ٻيلي ۽ ٿاٽي ٻولا خان کان وٺي دادو ضلعي جي سرحدن تائين لاسي محاورو ۽ ان جا ننڍا محاورا موجود آهن. انهيءَ ڳالهه کي نظر ۾ رکي مٿين ٻن ڪتابن مان لفظن جون فهرستون شامل ڪجن ٿيون.

ڊاڪٽر بلوچ جي تاليف "ٻيلاين جا ٻول" (ٻيو ڇاپو ص ١٨ - ٨٢)تان ورتل خاص ٻيلي جي لفظن جي مختصر فهرست هن ريت آهي:

آتيمر ۽ اِڇو - بي قياس، جهنگلي يا بي رحم بدو.

اُست= لسي | ماهندا = مهندان
اِڇون= ڦٽل لسي جا سڪايل دڳ | ٻي ما = ٻيءَ ماءُ
تَسو= ذرا | ڏڳي يا ڳئي = ڳوڙ
پانڊيو= اقرار، ٻهادر، شاناٺو | ڇيهه = ڪنوڻ
پانواٺو = مقابلو | ڇيهل يا هَر = هرڻ
ڇَمرَ = چشمو، اکيون | ڪڙهو = همت وارو، جوان مرد پهلوان
ڇَمرَ = ڪڪر |
ساپرسَ = چڱا مرد | اُئي = ٻڪري
سَلو = پيچرو | ڳيهڻ = ڳنهڻ
مَزار = شينهن | اُڇڻ = آٽڻ
منگٽي = ڏيڏري | اگازڻ = خرچ ڪرڻ
پيداوار = مشهور | جَر = جڏهڻ
ڏاج = فصل | تَر= تڏهن
هستي = تنڍي پلاٽي، جا اٺ تي وجهجي | جيرو = باهه
گورمر = ڍڳين جو ڌڻ | خاصو = چڱو

ڪيراڳ = اهو ڳڏيل ڌڻ جنهن ۾ (رڍن کان ٻڪريون گهٽيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هجن، (ڪي لفظ هن فهرست مان ڇڏيا ويا آهن)

محترم الله بچائي سمي جي ڪتاب ”سير ڪوهستان“ مان لفظن جي فهرست هن ريت آهي، جنهن ۾ اهي سڀ لفظ شامل آهن جيڪي ليکڪ پنهنجي تحرير ۾ ڪم آندا آهن:

سرچو= سائو، آباد — ڇيچ = پيٽ

اَرچو= ڏکيو، سُچيو ، ذَليل — هڏ پيڻو = هڏ ڳنل

لوهيون= ڪلون — اڏوڪر= جبلن جا اڏ ڪپر

وائر= باندر ، پولڙو — ڳدو= سور

ڳيڙو= برسات — ماچاندڙ= راڙو

وانڊيا = بي اونا — جهڪون= پوڙهيون، ڏيريون

مُهرڻ= وهٽ جو پاڻيءَ ۾ منهن وجهڻ، پاڻي پيئڻ — اوجا= ڏاس مان ٿهيل فراسيون

ڪيراڳ = ٻڪرين جو ڌڻ — جول، گربتا= ڏاس مان ٺهيل ڳوٽيون

ميڙيانو= ڪير جي ڏهائي — مرئيون= ڪٽيون

مرجن ٽا= ميرا تا تين — پُٽي= مزوري

ٻُڄَ = لٽا، ڪپڙا — ڳج = ڳهنج

ڦتي= لنڊين ٻانهن سان صدري جا بٽ سان لڳي پيئي هجي. — ميند= ايرو

ڳمر = نشو، ڍوُ

پڙو = جمڻ وقت ڏنل خوراڪ — ڏڙڪي= رلي

آڪورو= پاڪرو — مائي= ڪنهن واقعي جو يادگار

پاهو= ريڍو — ڪهورا = ڳولائو

پهون= ٻڪريون — لانچيا= هٽيار بَدل، ڪشيل

ڪوڪيون= ننڍي ٻيچ واَريون رڍون — ننڌ= بخيل، ڪنجوس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ= ٿانوَ ٿمڻ= لڪائڻ ڍڪڻ

ٻڊي= ڳوتري ٿاڏ= ڳانيون

ٻوڍو= ننڍ رسي مشڪ ڳهار = سير، ڏار ڦاٽل زمين

ڳاري= چقمق جو پٿر آنٽي= وٽ، ور، پيچ

سرڳون=مهر واريون ٻڪريون رٽ = سيلابي زمين

جي از خود ڦر ڪي ڪير ڏارائڻ ڏين. سنبهار= پوٽو

ارڳون= ڪمهريون جي نمرا = تندرست

ڦرن ڪي ڪير ڏارائڻ نه ڏين سياليون= ڏاريون

ٻُنا = ڏُڪُ (هن فهرست ۾ ڪي لفظ ڇڏيا ويا آهن)

ٻيلي جي شاعريءَ مان به لفظن جي استعمال سان محاوري جي پروڙ پوي ٿي. ٻيلي جي شاعرن ۾ شيخ ابراهيم هڪ مشهور شاعر ٿيو، سندس ڪلام حقيقت ۾ ان لغت جو ڀنڊار آهي، جيڪا ٻيلي جي ٻوليءَ جي پوري نمائندگي ڪري ٿي، نموني طور هڪ بيت ڏجي ٿو:

سَرَ ٿَرَ ڪَڪَرَ، جِت جهول جبل، جهنگ جَهرَ،
پَٽ رٽ گهٽَ وَٽ، پٽيون، جِت واٽن ونگا وَرَ
جَل جَبلَ ڪوه روه رڃ، جِت ڏينهن تتا ڏونگر
ڪوريون ٻَيريون گُگريون، تَمَرَ تميچا توهَرَ
ڪار سنبهار سَره وره ، جِت سڪا سارا سر
گل ڦل آمل باغ ٻرن ۾، جت باس موچاري ٻَرَ
سور نور، نونڌڙا، جت خرگوش هئا ۽ خَرَ
باز ڪانءِ ، سرڻ سوڪان، جت ٻَيبها ۽ پاليهرَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مور تلور، عقاب اتهين، پيا قمري ڪبوترَ
پتيون پتين جا ابراهيم چٽي سندا پانيڻ پَرَ
سي سڀ ويچاريءَ وساريا، هلي پاسي پَرَ
ويس وڳا سيرتين چانيا، اتي بيٺي اَپچرَ
ڪمي ڪسبي تنهن جا، تيا زر گهڙين زيور
هل قل هندورا هند پيا، محل ماڙيون ۽ گهر
مينهن سيونگ مڪ گهٽا، وٽن موڪ مَجرَ
ستيون پٽي سَج ۾، هوءَ تي وَر لائي ڏئي ور
سا سسئي منجهه سنگهر، نيئي معذور ميڙ تون.

لوڪ ادب جيڪو عوامي جيوت جو هڪ اهم ثقافتي ورثو آهي، تنهن ۾ به لاسي ۽ ڪوهستاني محاوري جي پروڙ پوي ٿي ڳجهارتون هنر جا بيت خاص طور مقامي لغت جو پنڊار آهي. هن محاوري ۾ فعل پٺيان "آس" پڇاڙي آڻڻ سان هڪ خاص ردم پيدا ٿئي ٿو. هڪ ڳجهارت جو مثال وٺو:

نالن ۾ نانون جي آئون حاڪم تان نه هياس
نالي ري شهر ۾، منهنجو روح نه اچي راس
اَن جون وجهي رچن ۾، چوهون چڪينداس
ميچي گاهه نرناڻ جو، آئون ذات تي ويندياس

مراد:

هوتن ۽ بلوچن جي آئون نواب تان نه هياس
راتي بنا ڪوٽ ۾، منهنجو روح نه ٿئي راس
وجهي مانڌاٽيون ماتين ۾، آئون هر سئون جهڳينداس
سٽي نڙ ميهار جو، آئون لنگهي پار پونداس. (١٩)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻيلي ۽ ڪوهستان جي ادبي روايت جو سنڌ جي ادبي روايت سان پورو پورو سڱ رهندو اچي. سنڌ جي عظيم شاعر شاهه عبداللطيف پنهنجي ڪلام ۾ جتي ٻين خطن جي ٻوليءَ کي بيتن جي زينت بڻايو آهي، اتي لس ۽ جبل کي به نه وساريو اٿس، خاص طور سسئي جي بيان ۾ شاهه صاحب لاسي ۽ ڪوهستاني محاوري جو جلوو خوب پسايو آهي. شاهه جي رسالي مان مثال خاطر بيت ۽ وائي حاضر آهي:

پريتن پالياس، ٻانڀڻ ٻيٺي آهيان
جُسن هوت پنهونءَ جي، ماري موت وڃياس
جانڪيتان جيئنديياس، پسي ور وصال جو.

وائي

وسان تي وياس، آيل لڳم ٻاڻ ٻروچ جو
پرزا پرب ورن ۾، پيٿون تي پياس
ته پڻ ڪاڏو ڪيچ تي، توٽي ماءِ مياس
ٻاڻ وڃايم پير تي، ڇتي آئون ڇتياس
آيم انڌي لوڪ سين، مُٺي آئون مياس
هيڏي شهر ڀنڀور ۾، نڪو ٻيءَ نه ماس
پيم وچ وصال ۾، سنجهي آئون ستياس
پيم پنهون ٻار سين، ڪٺيءَ آئون ڪٺياس
الا ان ۾ وسران، ڏٺي جن جياس
پيس ور وصال جي، جانڪيتان جيئندياس
ادين عبداللطيف چئي، محبن کي ملندياس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

موجوده سنڌ کان ٻاهر جا محاورا: سنڌ پنهنجي موجوده ايراضيءَ کان ماضيءَ ۾ وڏي هئي. هاڻي سندس سرحدون اهي ناهن جيڪي اڳ هيون، پر تہ بہ انهن ايراضين ۾ اڃان سنڌيءَ جو وجود آهي. ٻين ٻولين جي اثر ڪري بہ سنڌيءَ جا سنڌ کان ٻاهر جا محاورا وڏيڪ متاثر ٿيا آهن. بلوچستان ۾ ۽ پنجاب جي متصل ايراضيءَ ۾ سنڌيءَ جي ڪن محاورن تي تازو ڪم ٿيو آهي ۽ معلومات ملي آهي انهن ۾ اهم محاورا آهن: فراڪي ۽ ڪيتراڻي. فراڪيءَ تي جناب داد محمد خادم بروهي ٻيا بہ مقالا لکيا آهن ۽ خاص طور ايم -اي سنڌيءَ لاءِ ١٩٨٤ع ۾ تحقيقي مقالو 'مونوگراف' لکيائين. هن مقالي ۾ هو فراڪي محاوري تي تفصيل سان بحث ڪري ٿو. هن باب ۾ جناب داد محمد بروهيءَ جي تحقيقي مقالي کي بنياد بڻايو ويو آهي. ڪيتراڻي بابت بہ سندس هڪ مقالو شايع ٿيو آهي. هاڻي هو بلوچستان جي باقي محاورن تي تحقيق ڪري رهيو آهي. سنڌ کان ٻاهر جي محاورن جو هن وقت تائين ڏس مليو مطالعو ۽ سير سفر ڪري مواد گڏ ڪيو ويو انهن ۾ بہ اهم فراڪي ۽ ڪيترائي آهن. ٻيا هي محاورا آهن : جڳدالي جدگالي اورماڙي ۽ گوادري. هي ڪراچي کان اتر لس ٻيلي خضدار طرف ساموندي ڪناري ۽ سبيءَ جي آسپاس جي ايراضيءَ ڏانهن پکڙيل آهن. ماڇڪو پنجاب جي ايراضي ءَ جو محاورو آهي. هن جو ڪو گهڻو مواد ملي نہ سگهيو آهي. هي محاورو سنڌ ۾ سکر ضلعي جي اٻاوڙي ۽ جيڪب آباد جي ڪشمور تعلقن کان پنجاب جي ضلعي رحيم يار خان جي تعلقي صادق آباد تائين پکڙيل آهي (٢٠).

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فراڪي : هي محاورو سبي (بلوچستان) سان واسطو رکي ٿو. هن کي ملڪي يا وطني بہ چئجي ٿو. ”سبي“ سنڌ جي سرحدي شهر جيڪب آباد کان هڪ سئو ميل اتر اولهہ طرف هڪ ڊويزن آهي (٢١). هن ۾ سبي، ڪڇي، نصيرآباد، ڪوهلو ۽ ديري بگٽي جا ضلعا شامل آهن. هن ايراضي ۾ بلوچي، پشتو، بروهي ۽ سرائڪي ٻوليون ڳالهايون وڃن ٿيون ۽ سنڌيءَ تي انهن ٻولين جو اثر آهي. داد محمد خادم جي چوڻ موجب هن ايراضيءَ جا نوي سيڪڙو باشندا سنڌي سمجهندا ۽ ڳالهائيندا آهن.

فراڪي محاورو لاڙي ۽ تريءَ کان گهڻو مختلف آهي. فراڪيءَ تي اهو نالو ڪيئن پيو؟ تنهن لاءِ داد محمد خادم لکي ٿو ”سبي خطي ۾ سنڌي ٻوليءَ جي هن محاوري تي فراڪي نالي پوڻ بابت هيئن چئي سگهجي ٿو تہ لفظ فراخ معنيٰ وسيع يا وڏو جي مناسبت سان چيو ويو آهي. هيءَ هڪ وسيع علائقي ۾ رائج آهي. بعد ۾ بروهڪي، بلوچي، پناڻڪي ۽ سرائڪي جي لفظ ”ڪي“ سبب فراڪي تي ويئي (٢٢). فراڪيءَ کي ملڪي ۽ وطني ان ڪري چيو وڃي ٿو جو هتان جا باشندا ايئن سمجهن ٿا تہ هيءَ ٻولي (محاورو) هتان جي ئي وطني آهي (٢٣).بقول داد محمد خادم جي هي محاورو سبيءَ جي چوڌاري ڍاڍر، تلي، ڪڙڪ، فجڪ، صافي، مال ۽ مزري ۾ رائج آهي (٢٤).جهل مگسي ۽ روجهاڻ واري ايراضيءَ ۾ مگسي، جمالي، خاڪواڻي ۽ رئيساڻي قبيلا بہ سنڌي ڳالهائيندا آهن. سبي خطي ۾ اڪثر اهو بہ ڏٺو ويو آهي تہ پٺاڻ پنهنجي روزمره جي ڪاروبار لاءِ بہ سنڌي ڪم آڻين ٿا. بقول داد محمد خادم جي تہ فجڪ ڳوٺ جا پٺاڻ پشتو سان گڏ سنڌي بہ ڳالهائيندا آهن. (٢٥).

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فراڪيءَ جو صوتياتي جائزو ونبو تہ معلوم ٿيندو تہ اڪثر وينجن جو تلفظ هن محاوري ۾ تبديل ٿئي ٿو : فوٽو کي ڦوٽو، آزاد کي آزات، زنجير کي جنجير، يتيم کي جتيم، رواج کي رواز، مبارڪ کي مبارخ چون. اهڙي طرح سر - آوازن ۽ سُسَنَ جو عمل ملي ٿو. ماءِ بدران ما، ياء بدران يا، ۽ بجاءِ بدران بجا چون. وسرگ، آواز اوسرگ ۾ بدلجن ٿا: آهستي بدران آستي، اهڙو بدران ايڙو ۽ گهر بدران گر چون. آوازن ۾ بي تبديليءَ هيءَ ٿئي ٿي جو /ي/ جو آواز /و/ ۾ بدلجيو وڃي:

معياري	فراڪي	معياري	فراڪي
ٿيا ٿئا	ٿئا	ڪٽايو	ڪٽائو
ٿيو	ٿئو	ٻڌايو	ٻڌائو
ولايت	ولائت	ونايو	ونائو

سري جي محاوري ۾ جيڪو "ڊ" ۽ "ٽ" پنيان "د" جو آواز شامل ملي ٿو اهو فراڪيءَ ۾ اڪثر ملي ٿو: ڊڪائڻ کي ڊريڪائڻ، ڍڳو کي ڍرڳو، ٽپڙ کي ٽرپڙ ۽ ٽيويهہ کي ٽريويهہ چون. (٢٦)

فعل (ماضي) مان ي حذف ٿئي ٿي. پڙهيو کي پڙهو، لکيو کي لکو ۽ هيو کي اهو چون. اسمن مان وسرگ حذف ڪرڻ جا بہ ڪيترائي مثال ملندا: گهاٽو کي گاٽو، ٻولو کي بولو، پنڌ کي پند، ڏينيو کي ڏينبو ۽ ڪاڏو کي ڪادو چون.

واحد مان جمع ٺاهڻ لاءِ سري وانگر آن پڇاڙي ملائجي ٿي، مثال: عوج (عوجان)، موج (موجان)، قبر (قبران)، خبر (خبران)،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪوڪ (ڪوڪان)، صلاح (صلاحان)، ڪتاب (ڪتابان) ۽ ڪوڏر (ڪوڏران)۔ڪي ٻيون به خصوصيتون سري جي محاوري واريون فراڪي ۾ موجود آهن. مثال : هلندس بدران هلدم، رکندس بدران رکدم ۽ ٿوکان بدران توکئون ۽ جتان بدران جاتئون چون.

فعلن ۾ /د/ فراڪيءَ ۾ حذف ٿئي ٿو. مثال طور پڙهندو کي پڙهنو، لکندو کي لکنو، پڇندو کي پڇنو، پڙهندي پڙهني ۽ وڙهنديون کي وڙهنيو ڪري اچارين (٢٧). ڪن فعلن جو استعمال تمام منفرد آهي. مثال طور ٿاهيو کي ٿاهو يا ٿاتو ٿاهيو اٿم کي ٿاتو تم ۽ ٿاهيم ڪري اچارين. ٿاهيندو آهيان بدران چون ٿاهنوهان. خالص ضميرن جو تلفظ فراڪي ۾ قريل آهي جيئن ته :

معياري	فراڪي	معياري	فراڪي
اِهو	ايهو	هن	هڻ
اهو	اوهو	انهيءَ	اِٽي
اُهي	اوهي	انهن	اُٽن.
توهان	توئان		

اهڙي طرح پنهنجو کي پانجو، منهنجو کي مينجو ۽ ان جو کي اڻ جو چون. ڪن لفظن ۾ /ن/ غني جو آواز شامل ڪجي ٿو: شوق کي شونق غوث کي غونث ۽ ڪپهه کي ڪپنهه چون.

حرف علت جي هڪڙي تبديلي اهڙي آهي، جيڪا مون کي ذاتي گفتگو ۾ جيڪب آباد ۽ ٿل تائين ملي : رڪائڻ کي رڪاوڻ ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پرائڻ کي پراوڻ چون.کي جملا ۽ انهن جا فراڪي اچار هيٺ ڏجن ٿا:

وري ڪيڏانهن پيو وڃين؟	وت ڪيڏي وينو پئو آن؟
ڇا پيو ڪرين؟	ڇا ڪنو پئو آن؟
اوطاقون پريون پيون آهن.	اوطاقان پرون پئون هِن
مان ماني کائي رهيو آهيان.	مان ماني کائينو پئو آن
لعلو پڙهندو هو.	لعلو پڙهنو پئو هو

هڪ مخصوص ايراضيءَ ڪي ڪيترا مڪاني لفظ، پهاڪا، چوڻيون ۽ اصطلاح به هوندا آهن. فراڪيءَ سان به اهڙا ڳالهه لاڳو ٿئي ٿي جن کي تفصيل سان پروڙڻ لاءِ ان خطي ۾ وڃڻ ضروري ٿئي ٿو. محترم داد محمد انهن جو ذڪر نموني طور پنهنجي مونو گراف ۾ ڪيو آهي. (٢٨)

ڪيتراڻي (فقط تعارف): هي محاورو بلوچستان ۾ لورالائيءَ جي ايراضي "بارڪان" ۾ ڳالهايو وڃي ٿو. هن جون پاڙيسري ٻوليون بلوچي ۽ سرائڪي آهن. داد محمد خادم جي خيال ۾ ته ان تي ڪجهه اثر پشتو جو به آهي (٢٩). هن محاوري جي نسبت ڪتياڻ ذات سان آهي، جيڪا هڪ سماٽ قبيلي جي ذات آهي . هن ذات لاءِ روايت آهي ته هن جو اصل تعلق افغانستان سان آهي. ڪتياڻ پوءِ لڏي سنڌ ۾ آباد ٿيا. بلوچستان ۾ رهڻ ڪري بلوچ سڏايائون. تاريخون لکن ٿيون ته ڪتياڻن جو ڪو وڏو بهار خان هو، جنهن کي ڪا جاگير ملي ۽ هو سنڌ مان لڏي لورالائي ويو. سندس نالي پٺيان ئي موجوده بارڪان نالو پيو . ڪتياڻ لفظ بگڙي ڪيتران ٿيو. هي بلوچستان ۾ سنڌي زبان جو هڪ اهم محاورو آهي. هن جو صرف

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نحو جي لحاظ کان جائزو نهايت دلچسپ آهي. ڪيترائيءَ ۽ آهين بدران چون اين ۽ آهي ڪي اي چوڻ "زنجير" کي زمزير"، آزاد کي "آزات" ۽ ياء کي "با" چون. منهنجو کي مينجو، تهنجو کي تونجو ۽ ڪنهن جو کي ڪنجو چون.

حوالا

1. R.H. Robins General Linguistics (an introductory survey, 1964, P-57
2. Bloomfield. L. Language U.R.W Newyork, 1976, P-321
3. R.H Robins General Linguistics (an Introductory Survey) 1964 P-58-59.

۴. آڏواڻي ڀيرول مهر چند: "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ"، سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد، ١٩٥٦، ص- ٩٦

۵. ايضا، ص - ٩٧

٦. ايضا، ص - ٩٧

٧. ايضا، ص - ٩٧

٨. ايضا، ص - ١١٣

٩. ايضا، ص- ١١٧

١٠. ايضا، ص- ١١٨، ١١٩.

١١. جوڻيجو، عبدالجبار: "لاڙ جي لغات" زيب ادبي مرڪز، حيدرآباد. ١٩٧٥. ص - ٢٢/۽ ٢٣.

١٢. هريجن رائچند: "تاريخ ريگستان" (ياڳو ٻيو). سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد، ١٩٧٥، ص- ١٣٦.

١٣. آڏواڻي ڀيرومل: "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ"، ص -١٥١

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٤. بلوچ نبي بخش خان ڊاڪٽر" پيلاين جا پول" پيو چاپو. زيب ادبي مرڪز حيدرآباد، ١٩٧٠، ص- ٧٤.
١٥. ايضا، ص-٧٢
١٦. ايضا، ص-٧٧
١٧. ايضا،
١٨. سمون، الله بچايو : "سير ڪوهستان" سنڌي ادبي بورڊ، حيدرآباد. ١٩٥٩، ص ٢٣
١٩. سمون، محمد عرس: "مقالو ڳوناٽو ادب (ڪوهستائي ڪڇهري)" مهراڻ جا موتي : پاڪستان پبليڪيشن ڪراچي. ص -١٢٥.
٢٠. خادم، دادم محمد بروهي: "مخزن پيغام مقالو "سنڌي ٻوليءَ جا محاورا" فبروري، ١٩٨٨، ص-٢١
٢١. خادم، داد محمد بروهي: "سبي خطي جي فراڪي لهجي جو لساني اڀياس"، ١٩٨٤، مونو گراف (قلمي). ص-٣
٢٢. ايضا. ص -٥
٢٣. ايضا
٢٤. ايضا
٢٥. ايضا، ص-١٩
٢٦.) ايضا، ص-٣٤
٢٧. ايضا، ص-٤٣
٢٨. ايضا، ص- ٨٠ کان ١٢٠
٢٩. خادم، داد محمد بروهي ماهنامه پيغام "سنڌي ٻولي ۽ ان جا محاورا"، فبروري ١٩٨٨، ص-٢١.

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب پيو

سنڌي ٻوليءَ جو ٿري محاورو

سنڌي ٻولي ننڍي کنڊ جي اهم ۽ سڌريل ٻولي آهي ۽ قدامت جي لحاظ کان به ڪيس گهڻي اهميت حاصل آهي، جديد زماني ۾ به سندس عمل جو دائرو نه صرف سموري سنڌ آهي پر سنڌ کان ٻاهر هندستان ۾ جتي جتي سنڌي هندو لڏي وڃي رهائش پذير ٿيا آهن، اتي سنڌي ٻوليءَ جو عمل دخل آهي. جهڙوڪ دهلي، بمبئي، بڙودا، احمد آباد، گانڌيرام، الهاس نگر وغيره. بهاولپور جي اڳوڻي رياست ، بلوچستان جي سبي خطي، بلوچستان جي ڪوهستاني علائقي، لس ٻيلي ۾ پڻ سنڌي ٻولي گهڻي حد تائين ڳالهائڻ ٻولائڻ ۾ ڪتب آندي وڃي ٿي. سنڌ جي سرحد سان لاڳاپيل ڀارت جي علائقن ڪڇ، ڪاٺياواڙ، گجرات ۽ راجستان جي علائقن ۾ به سنڌي ڳالهائڻ وارا ڪافي تعداد ۾ موجود آهن، ۽ سنڌي ٻوليءَ ۾ وهنوار ۽ واهپو ڪن ٿا.

سنڌ جي حدن اندر سنڌي ٻوليءَ جا ڪيترائي محاورا، آراڌايون، لهجا، ڊائليڪٽس ملن ٿا. ماهرين لسانيات سنڌي ٻوليءَ جي اهڙن محاورن جو مطالعو ڪندا رهيا آهن. ڀيرومل مهرچند آڏواڻي سنڌي ٻوليءَ جا هيٺيان محاورا ڄاڻايا آهن:

(۱) سريلي (اترادي) (۲) وچولي (۳) لاڙي (۴) ٿريلي (۵) لاسي (٦) ڪڇڪي. (۱)

ڊاڪٽر غلام علي الانا صاحب جي راءِ ۾ سنڌي ٻوليءَ جا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

محاورا هن ريت آهن:

(۱) اترادي يعني سريلي (۲) وچولي (۳) لاڙي (۴) ٿري (۵) ڪوهستاني (٦) ڪڇي ۽ (۷) لاسي. (۲)

ڊاڪٽر داد محمد خادم بروهي به سنڌي ٻوليءَ جي محاورن تي ڪم ڪيو آهي. هن پنهنجي پي ايڇ ڊي جي مقالي ۾ سنڌ جا محاورا هن ريت ڄاڻايا آهن:

(۱) معياري محاورو	(۷)لاسي محاورو
(۲) اترادي محاورو	(۸) جدگالي محاورو
(۳) ماڇڪي محاورو	(۹) لاڙي محاورو
(۴) جڳدالي محاورو	(۱۰) لاڙ ڪڇي محاورو
(۵) ڪيتراڻي محاورو	(۱۱) ٿري محاورو. (۳)
(٦) ڪوهستاني محاورو	

جارج گريئرسن لنگسٽڪ سروي آف انڊيا جي جلد اٺين ۾ سنڌي ٻوليءَ جي جائزي دوران سنڌيءَ جي هيٺين محاورن جو اپياس ڏنو آهي:

(۱) معياري (وچولي)	(۴) لاڙي
(۲) سرائڪي (سري وارو)	(۵) لاسي
(۳) ٿاريلي	(٦) ڪڇڪي. (۴)

مٽي ڏنل سيني عالمن جي نظر ۾ سنڌي ٻوليءَ جو هڪ محاورو ٿري يا ٿاريلي به آهي. ٿاليءَ مان ئي ظاهر آهي ته هن محاوري جو تعلق "ٿر" سان آهي. يعني ته ٿر ۾ رائج سنڌي ٻوليءَ جو محاورو. آزادي کان اڳ ٿر جا ۵ تعلقا هئا. ڏيپلو، مٺي، ڇاڇرو، ننگرپارڪر ۽ ٿر جو آڳاٽو گادي جو هنڌ امر ڪوٽ (عمر ڪوٽ).

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهن علائقن ۾ جيڪا سنڌي ڳالهائڻ ۾ اچي ٿي تنهن کي ٿريلي يعني ٿر جي ٻولي سڏجي ٿو. (۵)

رائچند هريجن صاحب، تاريخ ريگستان ۾ لکي ٿو ته ”ٿري مسلمان سنڌي ڳالهائيندا آهن، پر ٻهراڙيءَ ۾ نج سنڌي ڪانهي. ڪي ڪي لفظ مزيدار (يعني ٿريل) آهن....مسلمانن جي گيتن (ڳيچن) ۾ سنڌي ٻولي ڪم آندل آهي ۽ ڳائڻ جو نمونو اهڙو آهي جو هرڪو سولائيءَ سان سمجهي سگهندو آهي“ (٦).

سنڌي ٻوليءَ جي معياري محاورن ۽ ٿر جي سنڌي محاورن ۾ جيڪي ٿورا ٿورا صوتي ۽ صوتياتي (Phonetic & Phonological) فرق موجود آهن تن جو تت هيٺ ڏجي ٿو:

”اِهوءِاِهي“ لفظن جي بدران ”اِي“ لفظ استعمال ڪندا آهن ”هه“ آواز کي حذف ڪيو وڃي ٿو. ”اهو ڪتاب منهنجو آهي“ بدران چون ”اِي ڪتاب مهجو آهي“. ”منهنجو“ بدران ”مهجو“ چوندا آهن. هت ميم ڪان پوءِ ايندڙ ”اَن“ سر جيڪو گهٽو (Nas lized vowel) آهي ان جي گهٽائپ کي حذف ڪيو ويو آهي. ”اِهي ڪم ڪونه ٿيندا“ بدران چون ”اِي ڪم ڪونه ٿيندا“ ”ڪان“ جي عيوض ”ڪنان“ لفظ ڪم آڻيندا آهن. ”اهي پئسا مون کان ورتا“ بدران چون ”اِي پئسا مون ڪنان ورتا“. ”پلي“ جي بدران ”پلين“ چوندا آهن، هت ”پلي“ لفظ جي آخر ۾ آيل سر اِي کي ”اين“ سر ۾ بدلايو وڃي ٿو. يعني ته گهٽائپ جو اضافو ڪيو وڃي ٿو.

”پلي ٻني وئو“ بدران چون ”پلين ٻني وئو“: ”پلي اتي ويٺا رهو“ بدران چون ”پلين اتي ويٺا رهو“. ”اوهين“ بدران ”اَئين“ چون. ”اوهين وڃو ٿا“ بدران چون ”اَئين وڃو ٿا“ هت ”هه“ آواز

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حذف ڪيل آهي "هو" بدران "اوءَ" چون "هو وڃن ٿا" بدران چون "اوءِ وڃن ٿا"، هت نہ صرف "هہ" آواز کي حذف ڪيو ويو آهي پر "او" کي وڌائي پتو ٿو "اوءَ" ڪيو ويو آهي. "هجن" بدران "هون" چوندا آهن. "نهارين" بدران "نهارئين"۽ "بيهارين" بدران "بيهارئين"، "ڏين" بدران "ڏئين" چون، هت لفظ جي آخري "اين" گهٽي هڪيڊي سر کي "ائين" بہ پدي گهٽي سر ۾ بدلايو ويو آهي.

"ڇا ۽ ڇو" جي بدران "ڪوهہ" لفظ ڪم آڻين، "تڙ تي ڇو وڃان" بدران چون "تڙ تي ڪوهہ وڃان". "آءُ ڇا ڪريان" بدران چون "آءُ ڪوهہ ڪريان." "پنهنجو" بدران "پنڊ" لفظ ڪم آڻين. "هي ڪتاب پنهنجو آهي" بدران چون "اِي ڪتاب پنڊ جو آهي" وغيره. هي غالبا سنڌي ٻوليءَ جي ڪڇي محاوري جو اثر آهي، جنهن ۾ "پاڻ" لفظ جي بدران "پنڊ" چيو ويندو آهي.

ٿر جا هندو، مينگهواڙ ۽ ٻيا "هائو" بدران اڪثر چون "هوئي" هت "او" سر بدلائي "اي" سر ڪن ٿا. ٿرجا ڪتري، لهاڻا، مينگهواڙ وغيره "منڊي" بدران "منڊري"، "پٽ" بدران "پٽر" ۽ "کيت" بدران "کيتر" چوندا آهن، جنهن ڪري چئبو تہ سنڌن اچار سنسڪرت کي گهڻو ويجها آهن. "پيءُ" بدران چون "پيئو" معنيٰ ابو يا بابو، يعني تہ "اُ" سر کي ڊگهو ڪري "او" سر اچاريندا آهن. ٿر جا هندو توڙي مسلمان لفظن ۾ نڪ جو اچار گهٽو نہ ڪندا آهن، "جنهن"، تنهن" ۽ "ڪنهن" بدران چون "جهن"، "تهن" ۽ "ڪهن". ٿر جا ڪي هندو "ڪائڻ" بدران چون "ڪانوڻ" جهڙوڪ چون "ڪانوڻ ڪان وڌندي ماني نہ ڏي" يعني جيتري ماني

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪائي سگهبي تنهن ڪان وڏيڪ نہ ڏي. هت نہ صرف ”س“ کي گهڻ ڪيو ويو آهي پر ”اُ“ سر کي ”وَ“ جي نيم سر ۾ پڻ تبديل ڪيو ويو آهي. (٧)

ٿر ۾ سنڌي ٻولي، سنڌي مسلمان ۽ کي هندو جاتيون جهڙوڪ لهاڻا وغيره ڳالهائيندا آهن، جن جو واسطو، ٿر جون ٻيون ٻوليون ۽ محاورا ڳالهائيندڙ ماڻهن ۽ قومن سان پوندو رهي ٿو. مثلاً مارواڙي، ڀيل، مينگهواڙ، ڪولهي وغيره جيڪي ڪڇ- ڪاٺياواڙ، گُجرات ۽ راجستان جي علائقن مان ٿر ۾ لڏي آيا آهن، جنهن ڪري ٿر جي سنڌي محاورن تي وَقتًا فَوَقتًا مختلف اثرات مرتب ٿيندا رهيا آهن. اهوئي سبب آهي تہ سنڌي جي معياري محاوري ڪان ٿري محاوري جي وياڪرڻ جون ڪجهہ صورتون تبديل ٿيل ملن ٿيون، اهڙين ڪجهہ نرالين صورتن جو وچور پيش ڪجي ٿو.

١. اسم خاص: ”يو“ پڇاڙي گڏي نالن جو اچار ڪن ٿا، مثلاً : ”پورو مان پوريو“ ڏيپو مان ڏيپيو. مسلمانن جي نالن پٺيان بہ ”يو“ ملائين ٿا. ”سومار“ بدران چون ”سوماريو“. هي ڍاٽڪي محاوري جو اثر آهي ڇاڪاڻ تہ سموري ٿر ۾ نہ صرف سنڌيءَ جو ٿري محاورو عام جام رائج آهي، پر ڍاٽڪي پڻ سموري ٿر ۾ ڳالهائي ويندي آهي. ٿر جا ڪراڙ پنهنجن نالن پٺيان اڪثر ”شاه“ لفظ گڏيندا آهن. مثلاً : ڪيول شاه، جڳو شاه. اهو نمونو گجرات جي ڪراڙن ڪان ورتو اٿن.

٢. ضمير: ٿر جا هندو ”مون“ بدران ”مين“ چون. مثلاً : ”مين وٺ“ معنيٰ مون وٺ، ”مين سان گڏ“ يعني مون سان گڏ. تنهنجو بدران ”تين جو“ ۽ ”پنهنجو“ بدران ”پانجو“ چون ٿا. هي مثال

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏيکارين ٿا تہ ٿر جي ٻوليءَ تي ڪڇ ۽ لاڙ جي ٻولي جي ڪجھہ ڇاپا پيل آهي.

”اپاڻ ڪي ڪسي ڪرٽي آئون را جي ٿيوڻ لائق آهي“ يعني پاڻ ڪي (اسان ڪي) خوشي ڪرڻ ۽ راضي ٿيڻ جڳائي، اهڙي طرح ”پاڻ“ بدران ”اپاڻ“ لفظ ڪم آڻين ٿا جو نج پراڪرت آهي. ٻين هنڌ اڳياڙيءَ وارو ”آ“ جو اچار ڪڏي ڇڏيو اٿن، پر ٿريلي اهو اڄ تائين قائم رکيو بيٺي آهي.

٣. صـفـت : چڱو بدران عام طرح چون ”ڀلو.“ مثلاً ”مور ڀلو ليئو“ يعني بنھہ چڱو يا اُڇو وڳو. ”ليئو“ معنيٰ وڳو يا پوشاڪ. ”گھٽو“ بدران عام طور چون ”گھڻ“. مثلاً ”گھڻ ڏينهن نہ ٿيا“ يعني اجانِ ٿورا ئي ڏينهن ٿيا. (گھٽا نہ). ڪردنت ڪائڻ مان اسم حاليہ ”ڪائيندو“ پر ٿر جا هندو چون ”ڪائندو“، ساڳي طرح چاهڻ مان ”چاهيندو“ پر ٿري چون ”چاوندو“.

۴. فـعـل : ٿر ۾ ”وهڻ“ لفظ عام طور هلڻ جي معنيٰ ۾ ڪم ايندو آهي. ”ورانڊ تائين هتي ٿيو هو، پوءِ وَهيو ڏيپلي“ يعني ٿيھريءَ تائين هت هو پوءِ ڏيپلي هليو ويو. ورانڊ معنيٰ ٿيھري ۽ ”وهيو“ معنيٰ هليو ”هو“ بدران ”ٿيو هو“ چوندا آهن. ”ٿيڻ“ بدران ”ٿيوڻ“ چون مثلاً ”ائين نہ ٿيوڻ گهرجي.

”اگھڻ“ معنيٰ قبول پوڻ، تنهن مان ”اگھيو“ پر ”اگھاٽو“ بہ چئبو آهي. ساڳي ريت وڪڻڻ مان وڪيو ۽ وڪاٽو. ٿر ۾ اها ”آٽو“ پڇاڙي هن ريت ڪم آڻين ٿا:

١. هي نئون ڳوٺ اَڏاٽو آهي - يعني اڏيو آهي.
٢. هي ڳوٺ نئون ٻَڌاٽو آهي - يعني ٻڌو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٣. اسلام ڪوٽ ڦراڻو آهي-يعني ڦريو ويو آهي.

٥. ظرف : ٿرُ جا هندو "چوَ" بدران چون "ڪيون".

٦. حرف جر : "هن مُجماني ڪي،هن ڪان، جو هو سڪرارو ٿيو هو" يعني هن مزماني ڪئي، هن لاءِ يا هن سبب تہ هو چڱو ڀلو ٿيو هو. "ڪان" حرف جر ڪي "لاءِ" جي معنيٰ ۾ ڪم آڻين ٿا. "پر" بدران پڻ چوندا آهن.

٧. حرف جملو: "پڻ" لفظ ڪي ڦيرائي "پَڻ" چوندا آهن (٨).

جمع ٺاهڻ لاءِ : جن سنڌي معياري اسمن جي پڇاڙي ۾ "ن" آواز آهي، ان ڪي بدلائي "اين" ڪري ڇڏيندا آهن، مثلاً: "پٽن" بدران "پٽين" چون. "پٽن ۾ هلڻ مشڪل آهي "بدران چون" پٽين ۾ هلڻ مشڪل آهي. "گهرن بدران "گهرين" چون. "گهرن ۾ ڪو ماڻهو ڪو نہ هو. بدران چون "گهرين ۾ ماڙهو ڪونہ هو".

"ڳئن" بدران "ڳوئين" چون. هت نہ صرف "ن" وينجن ڪي "اين" سر ۾ مٽائين ٿا، پر "ڳ" آواز بعد "ا" جوٽي سر ڪي "او" ڏگهي سر ۾ تبديل ڪيو وڃي ٿو.

"ڍڳن" بدران "ڍڳين" چون. "ڍڳن جو واپار چڱو آهي" بدران چون "ڍڳين جو واپار چڱو آهي" (٩).

٨. زور پرائيندڙ حرف: Particles of emphasis : ٿر جا ماڻهو خاص طور هندو لفظن جي معنيٰ کي زور پرائڻ لاءِ "ج" پڇاڙي ڪم آڻيندا آهن. مثلاً : "ارگو" معنيٰ اڳيرو. "ارگوج" معنيٰ اجان اڳيرو. ڀيرومل جي خيال موجب هي گجراتيءَ جو اثر آهي، ڇاڪاڻ تہ گجراتيءَ ۾ "ايڪ" معنيٰ هڪ ۽ "ايڪج" معنيٰ هڪڙو ئي يا رڳو هڪ. (١٠)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جي لفظن جي سنڌيءَ جي معياري محاوري جي لفظن سان ڀيٽ ڪجي تہ ڪي آواز مٽيل معلوم ٿيندا. ڪجهہ مثال هيٺ ڏجن ٿا:

معياري محاورو ٿري محاورو

ٿڌ	ٿَڍ	'ٿ' جي بجاءِ 'ٿ' ڪم آندي وئي. ۽ 'ڌ' جي بجاءِ 'ڍ' ڪم آندي وئي.
ٽِڪاڻو	ٽِڪاڻو	'ٽ' جي بجاءِ 'ٽ' ڪم آندي وئي.
اِتي	اِٿ	'ٿ' جي بجاءِ 'ت' ڪم آندي وئي.
ڪَنڌ	ڪنڌ	'ڌ' جي بجاءِ 'ڌ' ڪم آندو ويو آهي.
ڦاسِي	ڦاهي	'س' جي بجاءِ 'هہ' ڪم آندي وئي آهي.
ساهہ	ساس	'هہ' جي جاءِ تي 'س' ڪم آندو ويو آهي.
ماهہ	ماهہ	
ماڻهو	ماڙهو	'ڻ' جي جاءِ تي 'ڙ' ڪم آندو ويو آهي.
منڍي	منڊري	'ڍ' جي بجاءِ 'ڊر' ڪم آندو ويو آهي.
ڏيڍ	ڏڍر	'ڍ' جي بجاءِ 'ڍر' ڪم آندو ويو آهي.
ڪيٿ	ڪيٿر	'ٿ' جي بجاءِ 'ٿر' ڪم آندو ويو آهي.

سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جو اثر پر وارن علائقن تي بہ پيو آهي. ٿر جا ماڻهو ڏڪار جي وقت اڪثر ڪري لاڙ ڏانهن رخ رکندا آهن. لاڙ ۾ براج ايراضي ۾ تيستائين رهندا آهن جيستائين ٿر ۾ وسڪارو ٿئي. ان عرصي دوران ٿر جا لوڪ گيت ۽ ڪلام پيا ڳائيندا ۽ پاڻ کي پيا وندرائيندا. لاڙ ۾ اهڙا ڪيترائي لوڪ گيت ٿري محاوري مان بدلجي لاڙي محاوري جو روپ اختيار ڪري ويا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هڪ مثال ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي ترتيب ڏنل ڪتاب "لوڪ گيت" ۾ "گولاڙو" جي عنوان سان ملي ٿو، ڊاڪٽر بلوچ صاحب لکي ٿو تہ :ٿرين جي لڏ پلاڻ جو گهڻو اثر لاڙ ياڳي تي ٿيندو آهي، تنهنڪري هيءُ "گيت" "گولاڙو" لاڙ ۾ پڻ رائج ٿيو. شامل روايت لاڙ واري ياڳي مان ملي آهي. جا سنڌي ٻوليءَ ۾ آهي ان ۾ ڪيٰ لفظ ٿري محاوري ۾ آهن. غالباً هي گيت اصل ٿري محاوري ۾ چيل هو، جو پوءِ لاڙ ۾ سنڌي محاوريٰ ۾ رائج ٿيو. (١١)

لوڪ گيت گولاڙو هت ڏجي ٿو:

وراڻي:

گـولاڙي جـي گول پڪـي، گولاڙو
مـيوو پچي تنهن جو موٽريو -- گولاڙو
مينهيون ٻچن تنهنجون ماٽڪيون - گولاڙو
ڏڻ بـچي تنـهنجي ڏونرين جـو - گولاڙو
ٻئي ڇٽا ياڻ ٻيلهہ چڙهون - گولاڙو
لڪ چڙهيو ٻئي تڪ ڪريان - گولاڙو
هي پير تہ، منهنجي پرين جا - گولاڙو
هون تہ ريٿو ناهيان رانجهن جو- گولاڙو
هي مولهيو مـنهنجي مٺي جو - گولاڙو
سـال ٿيا تنهنجي سانگي نان - گولاڙو
او الله آڻي احمد نـان - گولاڙو

لوڪ گيت، لوڪ ڪهاڻيون، ڳيچ، ڳاهن سان ڳالهيون وغيره تي مشتمل لوڪ ادب ڊاڪٽر بلوچ گڏ ڪري لوڪ ادب رتا هيٺ اٽڪل چاليهن جلدن ۾ شايع ڪرايو آهي. هن ادبي ذخيري ۾ ٿر جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيترو ئي مواد شامل ڪيو ويو آهي. تہ مان مليل هن ادبي خزاني تي هڪ نظر وجهڻ سان معلوم ٿئي ٿو تہ گهڻو تڻو مواد ڏاتڪيءَ ۾ آهي. جڏهن تہ سنڌي ٻوليءَ جي ٽري محاوري ۾ ڪافي مواد جمع ڪيو ويو آهي تن مان ٿورو ڪجهہ تفصيل هيٺ ڏجي ٿو.

١. ڏاتيڙو: ڏاتيڙو ٽرپارڪر جو لوڪ گيت آهي جو عام طرح ڏنار مال چاريندي پٽن ۽ ڏهرن ۾ ڳائيندا وتندا آهن. هن گيت جي مستقل وراڻي ”هيلو ڪو وري آءُ“ آهي. پر بعضي ”منج ڪو منجيو“ (ڪو سنيهو موڪل) جي وراڻيءَ سان بہ هيءُ گيت آلاپيندا آهن. ڏاتيڙي جي ٻي روايت وري جدا وراڻيءَ سان ملي آهي مثلاً:

تہ جا تاريلا، اجان پئي جيان

ڏاتيڙي جون مليل ٻئي روايتون هيٺ پيش ڪجن ٿيون:

(١)

ساروتان سيارو مون گنديءَ ۾ گذاريو
رليءَ جي رولاڪي، ماريو ڙي ڏاتيڙا

هيلوڪو وري آءُ ....

ٻيون تان پاڻياريون، پاڻي ٿيون ڀرين
هڪڙي پاڻياري ڳوڙها ڳاڙي ڙي ڏاتيڙا

هيلو ڪو وري آءُ ....

پٽ جي پاڻياري، ڏٺ جو ڏاتيڙو
السٽي انگڙو وريو، ڙي ڏاتيڙا

هيلو ڪو وري آءُ ....

سايون تان ڪانچون آءُ سنڌين جون ڪانيان
مون ڪي ڪتيلو گوڏير وٽيو ڙي ڏاتيڙا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هيلو ڪو وري آءُ ....

ڳاڙهيون تان ڪنون آءُ سنڌين جون ڪانيان

مون ڪي واريءَ جو وچاٽو وٺيو، ڙي ڏاتيڙا

هيلو ڪو وري آءُ ....

ٻگو تان ڏٺو، سو وڏيرن سندو

هوڙي منجهہ مرندو ڏسان ، ڙي ڏاتيڙا

هيلو ڪو وري آءُ ....

(٢)

وراڻي:

تر جا تاريلا! اجان پئي جيان

ڪارو جو ڪنوات، پٽل جو پاڪڙو

سنهڙا ڪبوتر اجان پئي جيان

تر جا تاريلا، اجان پئي جيان

تان جون تڙيون، گجن جون گاديليون

ڏٿ جا ڏاتيِ، اجان پئي جيان

تر جا تاريلا، اجان پئي جيان

تر جون ٻنيون، مون ڪڏهن ڪونہ ڏٺيون

تماٽا آريسر! اجان پئي جيان

تر جا تاريلا ! اجان پئي جيان

٢. هاسل: تر مان ملنيل هڪ لوڪ گيت ”هاسل“ جي روايت سنڌي ٻوليءَ جي معياري محاوري ۾ آهي، پر ڪي مصراعون ٿري محاوري (ڏاتڪي) ۾ آهن. ڏاتڪي محاوري جو سنڌي ٻوليءَ تي اثر جو هڪ اهڃاڻ طور سمجهڻ گهرجي. ”هاسل“ گيت جو پس منظر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن ريت بيان ڪيو وڃي ٿو ته تعلقي ڇاڇري ۾ پريلو ڳوٺ ۾ هاسل نالي عورت رهندي هئي جنهن جي ڪنهن شخص سان محبت ٿي وئي. هو ڪنهن پر واري ڳوٺ جو رهاڪو هو، سو ڇنڇر ڏينهن پنهنجي ڳوٺ هليو ويندو هو. هاسل کي اهي جدائي وارا ڏينهن گهارڻ ڏکيا لڳندا هئا. هوءَ انهن ڏينهن تي پنهنجي دوست جي وڇوڙي ۽ انتظار ۾ ورلاپ ڪندي هئي جي آخرڪار گيت جي صورت ۾ مشهور ٿيا. هاسل لوڪ گيت جو مٿي هت پيش ڪجي ٿو: وراڻي :

منهنجا مٺا جاني، اڄان ٿي جيئان ڙي
ور ڏي ٿون وراڻي ڪري ڙي
منهنجا جوان جاني اڄان ٿي جيئان ڙي

منهنجا مٺا جاني، اڄان ٿي جيئان ڙي
ڪارو ٿان پتڪو ڇورا، ڇوتڪيون ڇڳون
ڇڳي ري ڇيڙ ٿئي منان ڪو ماري ڙي

منهنجا مٺا جاني، اڄان ٿي جيئان ڙي
تاهجا اڄا ٿان ڏند جاني مانهنجي هئين بندڙي
بندان ري بڇوڙي مان ڪو ماري ڙي

منهنجا مٺا جاني، اڄان ٿي جيئان ڙي
تاهجي لاکي ٿان لوڏ آءُ سون ۾ سڄاڻان
اتي لوڏ ري ڪوڏ منان ڪو ماري ڙي

منهنجا مٺا جاني، اڄان ٿي جيئان ڙي
مٺي کي ڏٺي اَڄ ٻيو ڏينهن ٿيو ڙي
مون لاءِ چڻ ورهيہ جو وڇوڙو پيو ڙي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منهنجا منا جاني، اجان تي جيئان ڙي

پري ڪان ويئل آءُ پرين تي ڏسان
گهوڙا آءُ گهر ۾ تي جلان ڙي
منهنجا منا جاني، اجان تي جيئان ڙي

اهو ڏينهن نياڱو شل موتي مَ اچي
چنچر تو وچوڙا وجهي ڙي
منهنجا منا جاني، اجان تي جيئان ڙي

مارو ڙي ورساڙو هون سڪتي رهي
قڪا مارڻ ڪيتر ئي تون آئي ڙي
منهنجا منا جاني، اجان تي جيئان ڙي

ستين تان ڏينهن تون گامڙلي تو جائين
مانهنجي چولي ري چينتلڙي لائي ڙي
منهنجا منا جاني، اجان تي جيئان ڙي

قوڳان مين قر تي مين تنان پئي ساريو
سجو ڏينهن روئي روئي لڙڪ پئي هاريان ڙي
منهنجا منا جاني، اجان تي جيئان ڙي

ڪالهه تان سجو ڏينهن مين پيلوڙا چونديا
جوئي جوئي ناهوڪا مني ري لائي ڙي
منهنجا منا جاني، اجان تي جيئان ڙي

جاني لاءِ چوتري ۽ ڪتلڙي وچائي
آڏي رو اتيو هُون پيڙي ئي سوئان ڙي
منهنجا منا جاني، اجان تي جيئان ڙي

پيون تان سرتيون اڄ سيئي سرهيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تاهجي ”هاسل“ تان ويڳاڻي وتي ڙي
منهنجا متا جاني، اجان تي جيئان ڙي

۳. ڪاڳڙو: محمد عثمان ڏيپلائي صاحب جي گڏ ڪيل ٿر جي گيتن ۾ ڪي گيت سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جا بهترين مثال آهن. ”هڪ لوڪ گيت ”ڪاڳڙو“ پيش ڪجي ٿو، جنهن جي ٻوليءَ مان نج ٿر جو هڳاءُ ايندو:

ڪوني متي ڪاڳڙو، لنيو ڏي لاٽنين
پيچي پاڙي وارئين، مامر، ڪاڳ ڪجاڙو چوءِ
ڙي ٻـڙا ڪـاڳـڙا تون اڏامي وڃ
آءُ ويني وس گهران پنهنجي وڳر تہ شال وران
اچي ميڙي اوجلي جنهن ۾ لڳي تڏو واءُ
ڪتيان وينـي چونٽن ۾، آيم مويي ياءُ
ڙي ٻـڙا ڪـاڳڙا تـون اڏامـي وڃ
مـاڪـيءَ متي مصري، متو ماءُ وياءُ
متي پرڏيهہ سـوڪڙي، متو مويي ياءُ
ڙي ٻـڙا ڪـاڳـڙا، تـون اڏامي وڃ
ماءُ تہ مـون ڪـي موڪليو وتـيءَ ۾ آمون
آ مـون ڪـادمر بيت ۾، روتيءَ جي نشاني
ڙي ٻڙا ڪـاڳـڙا، تـون اڏامـي وڃ
آچـو آ بـيـچڻ چانپ سين، مڪو منهنجي ماءُ
مرڪي ڪنديس متي تي، اوچتيئن ڪوڏ منجهاءُ
ڙي ٻڙا ڪـاڳـڙا، تون اڏامي وڃ (۱۲).

۴ . لاڏيلو: ٻيچڻ جي حوالي سان رائچند لکي ٿو تہ ٿر ۾ هندو ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مسلمان رهن ٿا، جن جون جدا جدا ذاتيون آهن ۽ اهي تر جي جدا جدا ڀاڱن ۾ رهن ٿا. جدا جدا رهائش جي ڪري جيئن ٻوليءَ ۽ پهرڻ ويس ۾ ٿورو گهڻو تفاوت آهي، تيئن جيئن ڪي ڳيچ مڱڻي ۽ شاديءَ وقت ڳايا وڃن ٿا تن ۾ به مضمون جي سٽاءُ، ٻولي ۽ ڳالهائڻ جي نموني وغيره ۾ به تفاوت آهي. هندن ۽ مسلمانن جي گيتن ۾ گهڻو تفاوت آهي. هندن جي گيتن ۾ ڍاٽڪي ۽ مارواڙي ٻولي ڪم آندل آهي، جڏهن ته مسلمانن جي ڳيچن ۾ سنڌي ٻولي ڪم آندل آهي (١٣). رائچند صاحب جي گڏ ڪيل ڳيچن، جهڙوڪ ڪوئل، لاڏيلو، مور ڪتورو، نيهوجهر ۽ ڦوٽاڻو وغيره ۾ صرف هڪ ڳيچ ”لاڏيلو“ سنڌي ٻوليءَ جي تري محاوري ۾ آهي ٻيا سڀ ڍاٽڪي ۽ مارواڙي ۾ آهن. هت لاڏيلو نموني طور درج ڪجي ٿو:

ساٿي سَر جو رومال، ڏوهڻ ڏوئي ڏي رومال
پورل ڀاءُ جو رومال، ڏوهڻ ڏوئي ڏي رومال
پرتاب ڀاءُ جو رومال، ڏوهڻ ڏوئي ڏي رومال
ويندو گهڙائي لاڏو سون جو
ويندو گهڙائي پرتاب سون جو
سون سان سنڙو رومال، ڏوهڻ ڏوئي ڏي رومال
ٻولي گهڙائي لاڏو سون جي
ٻولي گهڙائي پرتاب سون جي
سون سان سنڙو رومال، ڏوهڻ ڏوئي ڏي رومال
دوهري گهڙائي لاڏو سون جي
دوهري گهڙائي پرتاب سون جي
سون سان سنڙو رومال، ڏوهڻ ڏوئي ڏي رومال

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حضرت شاهہ عبداللطيف ڀٽائي جي لافاني ڪلام ۾ سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جا ڪيترائي اهڃاڻ ملن ٿا. لطيف سائين ڪڇ ڪاٺياواڙ ۽ گجرات کان موٽندي ٿر مان بہ ٿيندو آيو هو. ٿر جي ماروئڙن جي مسڪين حال توڙي مال کان واقف ٿي آيو هو. نہ رڳو ڪيئي ٿريِ اکر اتان جهٽي رسالي ۾ ڪم آندائين، پر ڪيترائي ٿري پهاڪا ۽ اصطلاح بہ پنهنجي ڪلام ۾ شامل ڪيا اٿائين. جهڙوڪ ٿري ماڻهو هڪ ٻئي کي کيڪارڻ مهل "خيرڪين" چوندا آهن، شاهہ صاحب چيو آهي:

"ڪمندڙن خير ڪين، چوندڙن چڱا نہ ٿيا"

اهڙي طرح ٿر ۾ "نڪو اير نہ پير" چوڻي عام آهي، اها چوڻي بہ سر مارئي جي هن شعر ۾ آهي:

نڪو اير نہ پير، نڪو اوٺي آئيو،
مون وٽ آيو ڪونہ ڪو، پائران پري پير
ڪـتابـتـون ڪير، آڻي ڏيندم ان جـون.

سر مارئي جا ڪردار، مارئي، عمر، کيت وغيره ٿر سان تعلق رکن ٿا. ساري سُر ۾ ٿر جي ماروئـڙن جي رهڻي ڪهڻي ۽ رسم رواج جو ڀرپور ذڪر ڪيل آهي. اهڙي پس منظر واري ڪلام ۾ ٿري لفظن جو ڪيترو ذخيرو ملڻ، ڪا اڻ ٿيڻي ڳالهہ نہ آهي. سر مارئي توڙي سر سارنگ ۾ ڪيترائي ٿري محاوري جا لفظ ملن ٿا، جن ۾ ٿر جي جاين، ڀٽن، ڏهرن، کوهن، گاهن، کاڄن، ويس وڳن جا نالا شامل آهن. هت شاهہ لطيف جي ڪلام جون چند سٽون خدمت ۾ پيش ڪجن ٿيون:

مـنـهـنجو هيـنـئڙو سنگهارن ساري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هـوءِ جي ويجهـا رهـن وس ڪـي

—

مران شال ملير ۾ گولن سان گذاري

—

آءُ تہ اکين اگهان، جي پائر ڏنءِ پير

—

آئون جيئندي ڪيئن؟ جُہ ان تر وجي ٽاٽا ڪيا

—

تر تر اندر تاڪ، عمر! ماروئڙن جا
لاتائون لطيف چئي متان لوئيءَ لاڪ.

—

تر تـر اندر تـانءُ، ونـهـيـن ويـڙهـيـچـن جـو

—

سهسين سيا ڪنجري، لوئي ليڙ ٽيام
اباڻين جي آسري ڪتي ڪانہ ڪيام
جا ڏٿ ڏڪيام، تنهن جو پرور پن رهائين.

—

ور سي وطـن چاڻيون، صحرا ستر جن
گولاڙا ۽ گگريون اوچـڻ ابـاڻـن
ويڙهيا گهمن وليين جهانگي منجهہ جهنگن
مونکي ماروئڙن، سـچ ڳڻائي سيج ۾

—

ڪارا ڪپڙ ڏيه ۾، ڀـيا واريءَ منجهہ وٿاڻ

—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منهنجو تور تلين ۾، چيها ٿو چاري
ڏاتي ڏيت ڏاري، آهم اتي مينهڙي

لوئي ۾ لائون، مون مارن سين لڌيون
ڪاڄ ڪتيرين سفَرو، سگُر ۾ سائون
سا ڪيئن ڪائي ڪارڪون، جنهن ڪي ڏونرا
ڏاڄ ڏنائون
مانڌاٿو ۾ مڪٽي، قوَت جنهن جو سائون

هن سٽن مان معلوم ٿيندو ته لطيف سائين ڪيترائي ٿري لفظن جا موتي چونڊي پنهنجي ڪلام کي سينگاريو آهي جهڙوڪ:

گولا، گولاڙا، گگريون، پاٺر، ٽاٽا،
لوئي، لاک، ويڙهيچا، سيبا، ڪتي،
ڏيت، ڪارا ڪپڙ، وٿاڻ، تليون، چيها،
اَتي، مارو، ڪتيري، ڪتيرو، سگُر، سائون،
ڏونرا، که، مانڌاٿو، مڪٽي، ڏٽ، للر، لنب،
آراڙي، ڦوگ، ڪاٺونبا، پيپون وغيره.

هي سمورا لفظ ۽ ٻيا ٿري لفظ گڏ ڪري هن ڪتاب ۾ ضميمي طور شامل ڪيا ويا آهن. (ڏسجي ضميمو الف).

سنڌي ٻوليءَ جو ٿري محاورو، هڪ سنڌي ناٽڪ "بدنصيب ٿري" ۾ بخوبي استعمال ڪيو ويو آهي. جناب محمد اسماعيل عرسائي جي تحرير ڪيل هن ڊرامي جو هڪ مکيه ڪردار چنيسر نالي ٿر مان آيل هڪ مسڪين، ڏڪار جو ماريل ڳوٺاڻو آهي، جيڪو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سڄي ڊرامي ۾ سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري ۾ ڳالهائي ٿو. جڏهن ته ٻيا ڪردار ميرپور خاص شهر جا سيٺ ۽ نوڪر وغيره معياري سنڌي ڳالهائين ٿا. چنيسر جي واتان چوايل هن ڊرامي جا ڪجهه مڪالما هن ريت آهن:

١. نه ، ڙي سيٺ، چوري مونجي ڪتي جو به وڙ نانهه، اسان مارو ماڙو پرائي شئي کان پڄ پري وو ! اي ڪم آن سنڌين جو

٢. او هتان نه ڊري پوندين تر کي ته ڏوهه ٻارهان پٿون اڪري، اربابين واريءَ ترائيءَ مثان، اوڊائي مٿان، ڇچ مثان، چپٽهار مثان اُڪري هترائي واري سن مٿي او اوپرنڊينءَ پٽ مٿي چونرڙا نظر ايندءِ. او اُتي چيلڙا وينو وينڙا ڏينهڙا گهاريون.

٣. پائي شُحر آهي سيٺ وٺ ٻيو چنڊ ٿو ڏسجي. مال مٿي پورهيو ڪري ڳويون به مثاريون کيون آم، پوءِ به سيٺ ذري ڪري تو ڏمر، چوي ته تون آهين صفا چٽ بيوقوف، اسين لسيءَ لپ جي سوهنج تي اتڪيا ٻيا آهيون نه ته، پاڙي وارا پاڻيءَ ڪاڻ گهٽيئي پيا پڪارين، اسين مارو ماڙهو، تڙين مثان پاڻي پرڻ جا مهندئي ملوڪ آهيون.

ٿر جو صحرا ضلعي ٿر، ضلعي سانگهڙ، ضلعي خيرپور ۽ ضلعي سکر کان علاوه راجستان جي ڪجهه علائقن تي مشتمل آهي. سموري ٿر ۾ سنڌي ٻوليءَ جو ٿري محاورو ۽ ڍاٽڪي محاورو عام رواج ۾ آهن. سنڌ واري علائقي ۾ سنڌي ٻولي وڌيڪ اثرائتي نموني موجود آهي، جڏهن ته راجستان واري حصي ۾ مارواڙي ٻولي وڌيڪ اثرائتي آهي. ٿر جي سنڌ واري حصي ۾ سنڌي ٻوليءَ جو ٿري محاورو رابطي واري ٻوليءَ جي حيثيت اختيار

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪري چڪو آهي، سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جي اهميت جي پيش نظر لساني جاگرافي جي جديد اصولن تحت وڏيڪ کوجنا ڪرڻ جي بيحد ضرورت آهي، ڪيترن عالمن هن محاوري کي الڳ طور هڪ محاورو ڄاتو (Identify) ئي نہ آهي. ڀيرومل ۽ ڙائچند درست بيان ڪيو آهي پر گريئرسن ۽ داد محمد بروهيءَ "ٿري" نالي سان جيڪو محاورو پيش ڪيو آهي، سو ڍاٽڪي محاورو الڳ حيثيت رکي ٿو.

گريئرسن ٿاريلي محاوري نالي سان بہ نمونا (Specimen) ڏنا آهن. هڪ ضلعي ٿرپارڪر مان ٻيو جيسلمير مان، ٻئي ڍاٽڪي محاورا آهن، جڏهن تہ ٿر جي سنڌي ٻوليءَ جو ڪوبہ نمونو (Specimen) ڪونہ ڏنو آهي. ڊاڪٽر داد محمد بروهيءَ بہ ٿري محاوري جي سري هيٺ گهڻو تڻو ڍاٽڪيءَ جو احوالُ ڏنو آهي. حالانڪہ پاڻ صفحي نمبر ٢٤ تي ڏنل مثالن ۾ هيٺين ريت بہ بہ اکر استعمال ڪيا آهن:

موجو / مانرو، تونجو/تانرو، ڪئينجو / ڪيئنرو (١٥).

ان مان صاف سمجهڻ گهرجي ها تہ موجو، تونجو، ڪئنجو لفظ سنڌي محاوري جا آهن، جڏهن تہ مانرو، تانرو ۽ ڪيئنرو لفظ ڍاٽڪي محاوري جا آهن. ٿر ۾ سنڌي ٻوليءَ جو محاورو ۽ ڍاٽڪي محاورو بہ الڳ الڳ محاورا موجود آهن. اهڙو احساس غالباً ڊاڪٽر داد محمد کي ڪونہ ٿيو.

سنڌ جي سرحد پار، سنڌ سان لاڳو راجستاني علائقن ۾ مارواڙي ٻوليءَ سان گڏوگڏ سنڌي ٻوليءَ جو ٿري محاورو بہ رائج آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گريئرسن جو چوڻ آهي تہ جيسلمير جي ٿاريلي محاوري تي سنڌي ٻوليءَ جو وڌيڪ اثر آهي. نسبتاً ٿرپارڪر جي ٿاريلي محاوري جي. (١٦). ان مان سمجهجي ٿو تہ سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري جا ڪافي اثرات سرحد پار وارن راجستاني علائقن ۾ بہ موجود آهن. هنن علائقن جو لساني جائزو/ سروي ڪرڻ موجوده دور ۾ نهايت مشڪل آهي، تنهنڪري اتي سنڌي ٻوليءَ جي اثرات جو صحيح صحيح اوک ڊوک ڪرڻ بہ ايترو ئي مشڪل آهي. اهوئي سبب آهي جنهن ڪري پنهنجي هن اڀياس جو دائرو صرف سنڌ تائين محدود ڪيو ويو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حوالا

١. پيرومل مهرچند آڏواڻي، "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ"، ١٩٥٦، ص - ٩١
٢. ڊاڪٽر غلام علي الانا، "سنڌي ٻوليءَ جي لساني جاگرافي". ١٩٨٣، ص -٩
٣. داد محمد خادم بروهي، "سبي خطي ۾ سنڌي زبانِ جي محاورن جو لساني جائزو،" پي ايچ ڊي ٿيسز، ١٩٩٠، ص- ٢٢٠ کان ٢٣٢
٤. پيرومل مهرچند آڏواڻي "سنڌي ٻولي جي تاريخ،" ١٩٥٦، ص -١٤٠
٥. رائچند هريجن، "تاريخ ريگستان" ڀاڱو ٻيو ١٩٧٥، ص -٥٢٦
٦. پيرومل مهرچند آڏواڻي، "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ"، ص- ١٤٣
٧. ايضا، ص -١٤٦
٨. رائچند هريجن، "تاريخ ريگستان" ڀاڱو ٻيو، ص-١٤٠
٩. پيروم مهر چند آڏواڻي، "سنڌي ٻولي جي تاريخ"، ص-١٤٣
١٠. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ، 'لوڪ گيت"، ١٩٦٥، ص -٣٠١
١١. محمد عثمان ڏيپلائي، "سه ماهي مهراڻ" ١/ ١٩٥٦، ص-٣٢
١٢. رائچند هريجن، "تاريخ ريگستان" ٻيو ڀاڱو، ١٩٧٥، ص-٢٩
١٣. Greson, G.A. Linguistic Survey of India ,Vol.III Part I, P. 145
١٤. داد محمد خادم بروهي، "سبي خطي جي سنڌي محاورن جو لساني جائزو" پي ايچ ڊي ٿيسز. ١٩٩٠، ص-٢٤٠
١٥. Greson G.A Linguistic Survey of India Vol. VIII Part I- P.143

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب ٽيون

ڍاٽڪي محاورو

ڍاٽڪي يعني ڍٽ جي ٻولي، ٿر جو هڪ اهم محاورو آهي، جيڪو سموري ٿر ۾ مستعمل آهي. ”ڍٽ“ راجستاني ٻولين جو لفظ آهي، جنهن جي معنيٰ آهي رڻ پٽ، صحرا، يا ريگستان. هن محاوري جي باري ۾ ننڍي ڪنڊ جو نامور ماهر لسانيات سرجارج ابراهم گريئرسن پنهنجي مشهور ۽ معروف ڪتاب ”لنگئسٽڪ سروي آف انڊيا“ جي جلد اٺين ۾ لکي ٿو:

ٿاريلي نالو آهي سنڌي ٻوليءَ جي ان روپ جو جيڪو ٿر جي ريگستان ۾ ڳالهايو وڃي ٿو. ”ٿر“ سنڌ جي اوير پاسي واري سرحد تي هڪ رڻ پٽ آهي، جيڪو سنڌ کي راجپوتانا جي رياست مارواڙ کان ڌار ڪري ٿو. هن محاوري کي ”ٿريچي“ به چيو ويندو آهي. مارواڙ ۾ رڻ پٽ کي ”ڍٽ“ سڏيو ويندو آهي. اتان جي محاوري کي ”ڍاٽڪي“. بهرحال جنهن به نالي سان هي محاورو سڏجي ٿو، آهي سنڌي ۽ مارواڙي ٻوليءَ جو ڳاڙڙ ساڙڙ محاورو. مختلف هنڌن تي ٿورو ٿورو فرق اٿس جنهن جو سبب پنهي مان ڪنهن هڪ ٻوليءَ جو وڌيڪ اثر هجڻ آهي. (١)

سنڌي ٻوليءَ جي ماهر پيرومل مهرچند آڏواڻيءَ جي راءِ موجب ”ٺڪر (راجپوت)، ڪراڙ (واڻيا) مينگهواڙ، ڀيل وغيره اصل راجپوتانا ۽ گجرات طرف کان آيا آهن. ٿر کي ڪڇ ، راجپوتانا جو ڀاڱو (مارواڙ ۽ جيسلمير) ۽ ننگرپارڪر کي پالنپور رياست (گجرات

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو طرف) ويجها آهن. ٿر جي ڪيترن ماڻهن جي انهن سيني هنڌن جي رهاڪن سان لهه وچڙ گهڻي آهي. انهن سببن ڪري، سنڌي، راجستاني ۽ گجراتي ٻولين جي ميلاپ منجهان ٿر ۾ هڪ ٻنهه ٽئين قسم جي ٻولي ٺهي پئي آهي جا "ڍاٽڪي" يعني ڍٽ يا ٿر جي ٻولي سڏجي ٿي. اها ڳاڙهر ٻولي راجستاني ٻولين جي دفعي ۾ ليکجي ٿي .... ڍاٽڪي ٻولي گجراتيءَ کي گهڻو ويجهي آهي. (٢)

ٿر جي باري ۾ رائچند هريجن صاحب جي راءِ معتبر سمجهي ويندي آهي. هو صاحب پنهنجي ڪتاب "تاريخ ريگستان" ۾ "ڍاٽڪي" جي باري ۾ لکي ٿو: "سيئي ٿري ماڻهو ڪو ڍاٽڪي ٻولي ڪونه ڳالهائيندا آهن. لهاڻن کان سواءِ باقي ٻيون سڀ هندو ذاتيون ڍاٽڪي ٻولي ڳالهائينديون آهن. مسلمان ۽ لهاڻا سنڌي ٻولي ڳالهائيندا آهن تہ بہ ڍاٽڪي ٻولي ڳالهائي ۽ سمجهي سگهندا آهن.... ڍاٽڪي ٻوليءَ ۾ بہ ٿر جي جدا جدا ڀاڱن جي رهاڪن جي وچ ۾ لفظن جو ڪجهہ نہ ڪجهہ تفاوت ضرور آهي. چوندا آهن تہ "پارهين ڪوهين ٻولي ٻي"... ڍاٽ جا گهڻا رهاڪو اصل مارواڙ کان آيل آهن، تنهنڪري اتي مارواڙي ٻوليءَ جو اثر آهي. مهراڻو ناري کي ويجهو آهي، تنهنڪري اتي سنڌي ٻوليءَ جو اثر وڌيڪ آهي. ڍاٽڪي درحقيقت ڪا خاص زبان ڪانهي، پر مارواڙي، گجراتي، ڪڇي ۽ سنڌي وغيره ٻولين جي ڳاڙهر صورت جي ٺهيل آهي. (٣)

پيٽر گرينگر ۽ نيٽا گرينگر سنڌ جي ٻولين جو ابتدائي جائزو (A Prelimnary survey of Languages of Sindh) ورتو آهي، جنهن ۾ هنن ٻين ٻولين ۽ محاورن سان گڏ ڍاٽڪي محاوري جي ٻن نمونن (١) ٿري ۽ (٢) راجستاني سميت، جو پاڻ ۾ تعلق جو اڀياس ڪيو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي. هنن لکيو آهي:

”جيڪڏهن ڍاٽڪي محاورو مارواڙي ٻولي ۽ سنڌي ٻوليءَ جو گڏ وچڙ روپ آهي، جيئن گريئرسن جو به خيال آهي، اسين به هن نتيجي تي پهتا آهيون ته ڍاٽڪي محاورو سنڌي ٻوليءَ جي ڀيٽ ۾ مارواڙي ٻوليءَ کي گهڻو ئي قريب آهي. ڍاٽڪي محاورو انهن ٽنهي مارواڙي محاورن جي ڪافي قريب آهي جن کي اسان پنهنجي مطالعي دوران استعمال ڪيو آهي. ڍاٽڪي جي محاورن کي ڌار ڌار محاورا تصور ڪيو وڃي يا ڪين مڪمل ٻوليءَ جو درجو ڏنو وڃي، اهڙي فيصلي ڪرڻ لاءِ اسان کي تفصيلي ۽ باقاعدي مطالعي جي ضرورت پوندي (۴).

پيٽر ۽ نيتا جي پيش ڪيل نتيجن ۾ ڏيکاريل آهي ته معياري سنڌي ٻولي ۽ ٿري ڍاٽڪي محاوري جي وچ ۾ سٺ سيڪڙو لفظن جي هڪجهڙائي موجود آهي. جڏهن ته سنڌي ٻوليءَ ۽ راجستاني ڍاٽڪي محاوري جي وچ ۾ اوڻهٺ سيڪڙو لفظن جي هڪجهڙائي موجود آهي. ساڳئي وقت مارواڙي محاورن ۽ ٿري ڍاٽڪي محاوري ۾ ٽياسي سيڪڙو هڪجهڙائي موجود آهي ۽ مارواڙي محاورن ۽ راجستاني ڍاٽڪي محاوري ۾ اسي سيڪڙو هڪجهڙائي موجود آهي. هن نتيجي جي آڌار تي پيٽر ۽ نيتا اهو چوڻ ۾ حق بجانب آهن ته ڍاٽڪي محاورا سنڌي ٻوليءَ جي ڀيٽ ۾ مارواڙي ٻوليءَ جي وڌيڪ قريب آهن. (۵)

سنڌي ٻوليءَ جي معياري محاوري ۽ ڍاٽڪي محاوري ۾ جيڪي خاص صوتي ۽ صوتياتي (Phonetic and phonological) فرق آهن تن جو تفصيل هيٺ ڏجي ٿو:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پري بدران ڏاتڪيءَ ۾ چون ”اگھو“ ۽ اگھو تي معنيٰ پري تي.

عام طرح ۾ ”هائو“ بدران ”هوئي“، ” آهي“ بدران ”آهي“، ”هو“ بدران ”هتو“ چون.

نون غني جو آواز ڪن لفظن ۾ ڪونہ ڪن. ”تنهنجو“ بدران ”توهجو“، منهنجو بدران ”مهجو“ چون.

اسم خاص جي پنيان ”يو“ پڇاڙي گڏي اسم تصغير ڪندا آهن. خاص ڪري نالن پنيان آئين ڪن. ”هيرو“ بدران ”هيريو“، ”رامو“ بدران ”راميو“. مسلمان نالن پنيان بہ ائين ڪندا آهن، ”احمد“ بدران ”احمديو“، ”سومار“ بدران ”سوماريو“، ”نُورو“ بدران ”نورِيو“ چون. مون، آءٌ، پاڻ بدران، مين، هون، آپ چون. ”مون ڪتاب پڙهيو هو“ بدران چون ”مين ڪتاب پڙهيو هتو“.

آءٌ ڪونہ ويندس ”بدران چون ”هون ڪونهي جائون.“ آءٌ پاڻ ويو هوس“ بدران چون ”هُون آپ گيو هَئو“، ”پڻ“ لفظ حرف جملو ڪري ڪم آڻين. آءٌ آيو هوس، پر تون ڪونہ هئين بدران چوَن ”هون آيو هتو پڻ تون هتو ئي ڪونهي.“

مارجي ويو، وڍجي ويو، ڦرجي ويو بدران چون ماراڻو، وڍاڻو، ڦراڻو وغيره. ڏاتڪي ۽ سنڌي اکرن جي ڀيٽ ڪري ڏسجي تہ اکر هن ريت آهن:

سنڌي	ڏاتڪي
هُتي	اُت، اُتڪڻ
هوس	هَتو
هيڏانهن	ايڻ
ڪيڏانهن	ڪيڻ
پوئِتي	پَڇَو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪي لفظ جي ڊاتڪيءَ ۾ گهٽو ڪم اچن ٿا. جيئن تہ آيارڻ = همتائڻ، آهار = ڪاڌو، انچو = گهٽو ، آجڪو = گذران، اتيسار= گهٽو، اويالو = ڏورايو، اوجهڙ = رستي کان سواءِ، ڦدولي = اجائي ڳالهہ، آٽاٽو =آچار، اپٽيو = وائريو، ڪڙڇي =ڪٽڇي، جاڪيو = روڪيو، ٽوڙهو = ٽورو، اورڪيو = سجاتو، ڦگايو = اڇلايو، پگ =پير، ٻاڙي = عورت، لُگائي =زال، ڏونگهري = بصر، اب گهڙي = يڪدم، اپوٺاريو = ڪم ۾ رڌل، هاڏو =ڪانءُ، آپوهيو =اڏ پڪل، اک ريل =پڪل، آرساڻو =سُستي، سوري = سرڻ، چس = مزو، هاسيڪار = اڳو پوءِ، چِڙڪلي =جهرڪي، سساڏو =لذت وارو.

ڊاتڪي ۾ زور پرائيندڙ حرف يعني (Particle of Emphasis) بہ موجود آهن انهن جا مثال هيٺ ڏجن ٿا:

(١) پَرهو – پَرتي	پَرهيڪو – اجان پرتي
(٢) نيڙو – ويجهو	نيڙڪو – اجان ويجهو
(٣) چيڪو – تڪڙو	چيڪيرو – اجان وڌيڪ تڪڙو
(۴) موٺو – وڏو	موٺيرو – اجان وڏو
(۵) ارهيو – اورتي	ارهيڪو – اجان اورتي يا گهٽو اورتي. (٦)

ڊاتڪي ۾ ڳڻڻ جا انگ هن ريت آهن:

هيڪ، ٻہ، ٽن، چار، پنچ، ڇهہ، سَت، آٺ، نوءُ، ڏس ، اگياري، ٻَارهي، تيرهي، چئوڏي، پَنرهي، سورهي، سَترهي، اڍارهي، اُگڻيس ۽ ٻيس وغيره.

رائچند جي خيال ۾ هي انگ نج پراڪرت لفظ آهنءِ هوبهو ڪم اچن ٿا. رائچند هريجن ڊاتڪي ۽ سنسڪرت جا ڪي هوبهو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

يعني تتسم لفظ ڳولهي ڪڍيا آهن ۽ ڪي ٿوري مٽ سٽ سان يعني تڏيو ٻه ٻڌايا آهن، سي هن ريت آهن:

مانس: نج سنسڪرت لفظ آهي جو گوشت جي بدران هوبهو ڪم اچي ٿو.

سگهرو: شاديءَ بعد چون هاڻي سگهرو ٿيو آهي، س = چڱو، گهرو = گهر وارو.

ڌان: سنسڪرت لفظ ڌانيه، ڍاٽڪي ۾ اناج کي ڌان چون.

سڌان: س – چڱو، ڌان – اناج، چڱو اناج. ڪڇ ۽ چانورن کي ٿري سڌان چون جو ٻاجهري ۽ جوئر وغيره کان چڱو اناج آهي، اهو به نج سنسڪرت لفظ آهي.

ڪوي: شاعر کي ڍاٽڪي ۾ چون، اهو نج سنسڪرت لفظ آهي.

گوئينتر: سنسڪرت جو اصل لفظ "گوموتر" يعني ڳانءِ جو مٽ، جو ڍاٽڪي ۾ ڦري ٿيو آهي گوئينتر،جو ٿر ۾ اڃان چالو آهي.

جم: سنسڪرت ۾ موت جي ديوتا کي "يم" چون جنهن جو اُچار ٿري ڪن "جَم"، جم معنيٰ طاقت وارو، زور آور. عام طرح چوندا آهن "آپ سين ڏاڍو جم برابر".

ٿان: سنسڪرت لفظ ستان، سنڌي ۾ آستان معنيٰ جاءِ، ڍاٽڪيءَ ۾ آستان ۽ ٿان چون. هي ستين جو آستان آهي "اِي سِتيان رو آستان آهي". هي پابو جو ٿان آهي ڍاٽڪي ۾ چون "اِي پابو رو ٿان آهي".

لـلاڙ : سنسڪرت لفظ للاٽ، سنڌي ۾ نرڙ / نراڙ، ڍاٽڪي ۾ چون للاڙ .

ماس: مهيني کي ماس چون جو نج سنسڪرت لفظ آهي ۽ هوبهو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪم اچي ٿو. مينهن ڪي وٺي ۾ مهينا ٿيا" ٿري چون مينهن وٺي ٻه
ماس ٿيا.

آڳاس: "آڪاش" نج سنسڪرت لفظ آهي جنهن ڪي چون آڳاس
يعني اڀ. "آڪاش ۾ تارا پيا ٽمڪن" ڪي ڍاٽڪيءَ ۾ چون "آڳاس
۾ تارا پيا ٽمڪين".

ڏيو: سنسڪرت لفظ ديو، ديوتا.

ٻهو: زال ڪي ٻهو چون.

سسهرو: سنڌيءَ ۾ سهرو.

ساسو: سنڌيءَ ۾ سَسُ.

ساسرو: سنڌي ۾ ساهرو.

اهي هندي ٻوليءَ جا لفظ آهن جي هوبهو ڪم اچن ٿا. ڍاٽڪي لفظن
جي ذخيري کي گڏ ڪري هن ڪتاب ۾ ضميمو "الف" طور شامل
ڪيو ويو آهي. تازو ٿي ١٩٩١ع ۾ ڍاٽڪي کي لکڻ پڙهڻ لاءِ ٽي
ڪتابڙا حيدرآباد ۾ "نئين بنيادين" نالي مسيحي مشنري اداري
پاران ڇپايا ويا آهن:

(١) ڍاٽڪي اکر آن قوتو

(٢) ڍاٽڪي پڙهو ! پهلڪو ڪتاب

(٣) اوهين سنڌي پڙهي ڍاٽڪي پڙهو

ڍاٽڪي الف بي ۾ هيٺين ريت ٣٢ اکر رکيا ويا آهن:

آ، ب ٻ ڀ ت ٿ ٽ ٺ پ، ج جھ ڃ ڄ،

د ڌ ڏ ڊ ڍ، ر ڙ ڙھ س ق، ڪ ک گ ڳ گھ، ل م ن ڻ، وھ .

مٿي ڏنل الف بي مان ڍاٽڪي لکڻ لاءِ عربي جا سمورا خاص آوازن
وارا اکر، ث ، ح ، ذ، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف ۽ ق شامل نه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيا ويا جڏهن تہ سنڌيءَ جا ٻہ چوسنا آواز (Implosives) ڄ ۽ ڳ ٻہ شامل ڪيل ڪونهن ۽ نڪاوان آواز ڃ ۽ ڱ بہ ڍاٽڪي محاوري جي صوتياتي سرشتي ۾ نہ ڏنا ويا آهن. ڍاٽڪي ۾ (ش) جو گِسِٽو (Fricative) آواز ۾ بہ ناپيد آهي، جنهن جي بدران (س) ڪم آڻيندا آهن. ڍاٽڪيءَ جي هن الف بي ۾ فارسيءَ جا ٽئي اکر پ، چ ۽ گ رکيا ويا آهن. هڪڙو مخصوص آواز ڍاٽڪيءَ جو رکيو ويو آهي سو آهي ڙ، جيڪو حقيقت ۾ (ر) جو وسرگ آواز آهي. ڍاٽڪي ۾ هر، ڪوڏار ۽ تارو (معني تالو) لفظن ۾ هيءُ آواز موجود آهي ڍاٽڪي ۾ ڪي سر (Vowel) بہ بدليل آهن:

لاڏو آيو اهي

مانهجو نان گلاب اهي

"اهي" ۾ آخري سر سنڌي ۾ نہ آهي. ڍاٽڪي ۾ هي سر تورو مٿيل آهي يعني تہ ڪجهہ ننڍو ڪري اچاريو ويندو آهي.

ڍاٽڪيءَ ۾ جملا آهن:

تِلوڪ اِسڪول جائي تو

سِيتا اِسڪول جائي تِي

هتي "تو" ۽ "تي" سنڌي جي "ٿو" ۽ "ٿي" جون بدليل صورتون آهن، سنڌي آوازن سان وسرگائيءَ ڪي حذف ڪيو ويو آهي يعني (ٿ) کي بدلائي (ت) ڪيو ويو آهي. ڍاٽڪي ۾ ڪيترا لفظ معياري سنڌي جا موجود آهن، ڍاٽڪي محاورو ۽ سنڌي ٻوليءَ جو سِبِنڌ تاريخي اعتبار کان ڪافي پراڻو ۽ پختو آهي. ٻنهيءَ جي صوتي، صوتياتي صرفي ۽ نحوي سرشتي ۾ هڪجهڙائي هئڻ کان علاوه ڪافي اثرات لفظي ذخيري تي بہ پيا آهن. ڍاٽڪي ۾ ڪي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوبهو سنڌي لفظ بہ ملن ٿا ۽ ڪجهہ بدليل صورت ۾ بہ ملن ٿا، جهڙوڪ :

ڍاٽڪي	سنڌي
جاڻِ	ڄڄَ
ڏِگا	ڏِڳا
گا	ڳانءِ، ڳئون
ڪوِتِري	ڳوِتري
پِيلو	پيرون
مَنگٽيار	مڱڻهار

شاهہ جي رسالي ۾ "سر ڍولا مارو" جي عنوان سان ڍاٽڪي ڳاهن وارا بيت قلمبند ٿيل آهن جي غالباً ڀٽائي صاحب ٻڌا ۽ بعد پنهنجين ڪچهرين ۾ پاڻ پڙهيا ۽ پوءِ فقيرن لکي رسالي ۾ شامل ڪيا (٧). سر ڍولا مارو جو پهريون بيت هيءُ آهي :

اتر واءُ ڪِوندي، پهلي موسم ميه

ٻالاپڻ رو نيه، ڍولا جِم وِسارئين

"جِم وِسارئين" معنيٰ متان وسارين، ٻئي لاڙ جا لفظ آهن. اهڙا ٻيا ڪيترائي سنڌي لفظ هوبهو ڍاٽڪيءَ ۾ موجود آهن. ڍاٽڪي محاوري جا ٿوري تعداد ۾ لفظ سنڌي ٻوليءَ ۾ داخل ٿيا آهن، ان سلسلي ۾ پيرومل لکي ٿو تہ سنڌي ٻوليءَ ۾ ڍاٽڪي لفظ گهڻا ڪينهن جو ڍاٽڪي ڳالهائيندڙ سنڌ ۾ گهڻو تڙي پکڙجي نہ ويا آهن. عمر مارئي جي قصي مشهور هئڻ سبب سنڌي ۾ "مارو" لفظ عام ٿيو آهي جو ڍاٽڪيءَ جو لفظ آهي ۽ معنيٰ اٿس "تري مالدار" جي مال جي چاري سانگي ڪڏهن ڪٿي تہ ڪڏهن ڪٿي گذارين ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خود ”مارئي“ ڍاٽڪي ٻوليءَ جو لفظ آهي ۽ معنيٰ اٿس ”مارو لوڪن جي نياڻي“. هڪ ٻيو لفظ ”توري“ ڍاٽڪي جو آهي جيڪو شاهه جي ڪلام ۾ هن طرح آيو آهي:

”تون لنگهائين لطيف چئي ٿَرن جا توري“

”توري“ لفظ جي معنيٰ آهي ”شڪاري“، پر عام طور ٿر ۾ ٻيلن کي ”توري“ سڏيندا آهن ۽ اهي اچوتن جي دفعي ۾ ليکبا آهن. ”توريءَ“، جو مونث سنڌي ۾ آهي ”تورياڻي“، جيئن شاهه صاحب فرمايو آهي:

مـاڙهـو چـونـمـ مـي آءٌ هـيـرياڻي آهيان

مون ور سرتيون سي، جي تورياڻيون ٿرن جون.

شاهه جي سر ”ڍولا مارو“ ۾ آيل هڪ وائي ۽ ١٧ بيت هن ڪتاب جي آخر ۾ ضميمو ”ج“ ۾ ڏنا ويا آهن.

”ڍاٽڪي“ ٿر جو هيءُ اهم محاورو، ماهرين لسانيات جي نظر ۾ هن وقت تائين تہ هڪ محاوري / ڊائليڪٽ جي حيثيت ۾ توجهه جو مرڪز رهيو آهي. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ صاحبَ لوڪ ادب جي ڪتابنِ ۾ جتي جتي بہ هن ڍاٽڪي محاوري جو ذڪر ڪيو آهي ”ٿري محاورو“ ڪري لکيو اٿائون.ڍاٽڪي محاوري کي ٻوليءَ جو درجو ڪنهن بہ عالم / ليکڪ ڪونہ ڏنو آهي. گريئرسن بہ ڍاٽڪيءَ جا نمونا جلد ٽئين ۽ نائين ۾ ڏنا آهن. ٽئين جلد ۾ سنڌيءَ جي محاوري / ڊائليڪٽ طور ۽ جلد نائين ۾ مارواڙي / راجستاني ٻوليءَ جي محاوري طور ساڳيا ٽي نمونا (Specimen) ڏنا آهن.

گريئرسن هن سلسلي ۾ لکي ٿو: ”راجپوتانا ۾ ”ڍٽ“ لفظ جي معنيٰ آهي صحرا، ريگستان. هي لفظ خاص طور ”ٿر“ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

علائقي لاءِ ڪم آندو ويندو آهي. جنهن ۾ سنڌ وارو ٿر جو علائقو ۽ راجپوتانا جي جيسلمير رياست وارو ريگستاني علائقو به شامل آهي، هن ساري علائقي جي جيڪا ٻولي آهي سا سنڌي ٻوليءَ جيسلميري مارواڙي ٻولين جو گاڏڙ ساڏڙ (Mixture) آهي. ڏکڻ اُولهه ۾ مارواڙي ملائي ٻولي آهي. ٿر جي ٿرپارڪر ۽ جيسلمير ۾ رائج ڳالهائڻ جا مختلف نمونا آهن، جي سڀ سنڌي ۽ مارواڙيءَ جا مليل جُليل نمونا آهن. اهي نمونا يا مارواڙي جا محاورا سمجهيا وڃن يا سنڌي جا محاورا تصور ڪيا وڃن. سنڌ ۾ ڳالهائڻ جا اهي روپ سنڌيءَ جا محاورا سمجهيا وڃن ٿا ۽ ٿاريلي جي ”نانءَ“ سان سڏبا آهن (٨).

پيرومل مهرچند آڏواڻي ۽ رائچند صاحب به ڍاٽڪيءَ جي باري ۾ ڪافي ڪجهه معلومات گڏ ڪري پنهنجي ڪتابن ۾ ڏني آهي، پر هن ڪٿي به اهو نہ ڄاڻايو آهي تہ ڍاٽڪي هڪ ٻولي آهي. دراصل اسان جي اڳيان هيءُ سوال آهي تہ ڍاٽڪي محاورو آهي يا هڪ مڪمل ٻولي؟ جيڪڏهن محاورو آهي تہ ڪهڙي ٻوليءَ جو محاورو آهي؟ آيا سنڌي ٻوليءَ جو محاورو آهي يا مارواڙي يا گجراتيءَ جو؟ اهو چئي ڇڏڻ ڪافي نہ آهي تہ ڍاٽڪي، سنڌي، مارواڙي، گجراتي ۽ ڪڇيءَ جو گاڏڙ ساڏڙ (Mixture) آهي. جيڪڏهن ڪنهن بہ مخصوص ٻوليءَ جو محاورو ثابت نہ ٿو ڪري سگهجي، تہ پوءِ ڍاٽڪي کي ڇو نہ هڪ مڪمل، جداگانہ ۽ خود مختيار ٻولي قرار ڏنو وڃي. اهڙن سوالن تي ويچار ڪرڻ جي گهڻي ضرورت آهي. هن ڏس ۾ مني ۽ عمر ڪوٽ تائين وچي ابتدائي ڪم ڪيو ويو آهي، مشهور ماهر لسانيات سواديش جي ڏنل بنيادي جدول مطابق ڪم ڪيو،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جنهن موجب ڪنهن بہ هڪ ٻوليءَ جي بنيادي ٻہ سئو لفظن جي لسٽ ڇئن ئي ٻولين سنڌي، ڍاٽڪي، مارواڙي ۽ گجراتي ۾ تيار ڪئي وئي. دراصل سواديش جي نظريي تحت نہ صرف قريبي ٻولين جو ماضي ۾ هڪ ٻئي کان ڌار ٿيڻ جو عرصو معلوم ڪري سگهجي ٿو، پر ٻولين جو پاڻ ۾ تعلق ثابت ڪرڻ پڻ آسان آهي.

ٻوليءَ جي بنيادي ٻہ سئو لفظن جي جدول هت پيش ڪجي ٿي:

	سنڌي	ڍاٽڪي	مارواڙي	گجراتي
١.	سڀ	سَڃا	ځجا-ڪارا	سگهرا
٢.	۽	انِ	نہ -هان نہ	اَنِي
٣.	جانور	جَناور	جَناور	پَشو
٤.	رڪَ	ڇَنڌَ	راک	واني
٥.	ٻي	ٻي	ماٿِ، ٻي	پَر
٦.	پُٺي	پُٺا	پُٺا	پاڇَڙ
٧.	گندو	ٻڇڙو	ڪنو	گندو
٨.	چوڏو	چوڏو	چوڏو	چال
٩.	ڇاڪاڻ	ڪيلاٽ	ڪيونڪہ	ڪارڻ
١٠.	پيٽ	پيٽ	پيٽ	پيٽ
١١.	وَڏو	وَڏو	موٽو	موٽون
١٢.	پکي	پکي	پکي	پَکيڃي
١٣.	چڪ	چڪ	چڪ	ڪَرڙوون
١٤.	ڪارو	ڪاڙو	ڪالهو	ڪارو
١٥.	رت	لوئي	لوئي	لوهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٦.	وڃائڻ	وَڃاڻِ	ٻَجاوڻ	وڱاڙئون
١٧.	هَڏو	هَڏو	هاڏ ڪي	هَڏي
١٨.	ساهہ ڪڍڻ	ساهہ ڪڍڻ	خاح ليوڻ	سُوانس
١٩.	سَڙڻ	جَلڻ	تَرڻ	داجوون
٢٠.	ٻار	ٻاڙو	ٻال ِ	ٻَچا
٢١.	ڪڪر بادل	ڪڪر ٻيچ	بادل	وادرا
٢٢.	ٽَڏو	ٽڍَو	ٽايو	ٿهنڊو
٢٣.	اَڇ	آو		آوو
٢٤.	ڳڻڻ	ڱڻ	ڱڻڻ	ڱڻو
٢٥.	وَڍِ	وَڍِ	وَڍِ	ٻلاڙي
٢٦.	ڏِينهن	ڏيهن	ڏِن	ديوَس
٢٧.	مَرڻ	مَر	مَرڻ	مَرڻ
٢٨.	ڪوٽڻ	ڪوٽڙ	ڪوتِرڻ	ڪورووُن
٢٩.	ميڙو	ميڙو	ميڙو	گندوُن
٣٠.	ڪُتو	ڪتو	ڪترو	ڪترو
٣١.	ٻِيئڻ	ٻيئي	ٻيئڻ	ٻيٺو
٣٢.	خُشڪ	خُسڪ	خوڪوڙو	سڪون
٣٣.	جَڏو	ياڙي	جڏو	خراب
٣٤.	مِٽي	مِٽي	مِٽي	ڏوڙ
٣٥.	ڪَن	ڪن	ڪؤن	ڪان
٣٦.	زَمين	جَمين	زَمين	ٿرتي
٣٧.	ڪائڻ	ڪاءِ	ڪاوڻ	ڪائون
٣٨.	آنو	آنو	اينڏو	انڊا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٣٩.	آک	انک	ائونک	آنک
٤٠.	ڪرڻ	ڪرڻ	ڪرڻ	پڙي جووڻ
٤١.	پَري	پرهو، ارگو	الگو	چيٽون
٤٢.	ٿُلهو	جاڏو	جاڏو	جاڊو
٤٣.	پِيءُ	باپ	باپ	پيتا
٤٤.	پوءِ – ڊپ	ٽيبهڻ	ڀيهہ	ڊروون
٤٥.	ڪَنب	پَنڪ	پونڪ	پانڪ
٤٦.	ٽورو	ٽوڙڪيو	ٽڙي يو	ٽوڙون
٤٧.	وِڙهڻ	وڙهجڻ	بِڙهڻ	لڙوون
٤٨.	ٻاهه	ٿاندو	باخذي	آگِ
٤٩.	مَڇي	مَڇي	مَڇي	ماڇِلي
٥٠.	پَنجَ	پَنچ	پونچ	پانچ
٥١.	تَرڻ	ترڻ	ترڻ	تروون
٥٢.	وَهڪرو	ريلو	وِهڪرو	وهوون
٥٣.	ڳُل	ڳُل	ڳُل	ڦُل
٥٤.	اُڏامڻ	اُڏڻ	اُڏڻ	اُڏوُون
٥٥.	ڏُند	ڏُنڌڪار	ڏُند	اوس
٥٦.	پير	پڳ	پڳ	پڳِ
٥٧.	چار	چار	چار	چار
٥٨.	ڄَمڻ	جمّيو	جِمڻ	جوُون
٥٩.	ميوو	ميوات	ميّوات	ڦڙ
٦٠.	ڏِيڻ	ڏي	ڏيوڻ	ديوُون
٦١.	ڀَلو	تاهُوڪو	ڀَلو- خَنو	ساروَن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٦٢.	گاھہ	گاھہ	گاخ	گھَاس
٦٣.	سائو	سائو	ليلو	ليلو
٦٤.	ڳڻ	ڳن	ڳڻ	ڳڻ
٦٥.	وار	مَتواڙ	بال	وار
٦٦.	هَٿ	هَٿ	هاٿ	هاٿ
٦٧.	هُو	او	هتو	تي
٦٨.	مَٿو	مَٿو	ماٿو	ماٿُون
٦٩.	ٻَڌڻ	ٻَڌ	خٽڻ	سانپيهرون
٧٠.	دِلِ	دِل	دل	دل
٧١.	ڳرو	ڀارِي	ڀاري	وزن دار
٧٣.	هِتي	اِت	ايت	اهين
٧٣.	ڏَک هٽڻ	ڏک هڻ	ڏک هٽڻ	هاروون
٧٤.	جَهلڻ	جَهل	جهالڻ	پَڪڙوُون
٧٥.	ڪِيئن	ڪِين	ڪِيو	ڪِيمَ
٧٦.	شِڪار	سِڪار	شِڪار	شِڪار
٧٧.	مُڙس	ڏٿِي	ڏٿِي	پَتِي
٧٨.	آءٌ/ مان	هُون	هُون	هُون
٧٩.	جيڪڏهن	جي پرهو	جيڪڏي	اگر
٨٠.	بَرف	بَرف	بَرف	بَرف
٨١.	مِ	مَهين	منئين – مين	اَندر
٨٢.	مارڻ	مارڻ	جونٽڻ	جاٽوُون
٨٣.	جاٽڻ	جاڻ	جونٽڻ	جاٽوُون
٨٤.	ڍَنيد	ڍَنيد	ڍَنيد	تَڙاء

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٨٥.	ڪِلڻ	هَسڻ	هاخڻ	هَنسوُون
٨٦.	پَن	پَن	پون	پارڙوُن
٨٧.	ڪَپو	اُبتو	ڪاپو	ڏاپو
٨٨.	ٿَنگ	ٿَنگ	ٿونگ	-
٨٩.	ڪُوڙ	ڪوڙ	ڪُوڙ	ڪوٿ
٩٠.	جِيئڻ	جيئڻ	جيئڻ	-
٩١.	جيرو	جيرو	ڪالجو	ڪليجون
٩٢.	ڏِگهو	ڏگو	ڏِيگهو	لانبون
٩٣.	جُونء	جُون	جُون	-
٩٤.	مانهو	ماڙهو	موٽج	مانس
٩٥.	گهٽا	گهٽ	گهٽا	گهٽا
٩٦.	گوشت	گوشت	مونخ	مانس
٩٧.	ماءُ	آمان	مان – امان	مان
٩٨.	جَبل	جَبل	جبل	پَهاڙ
٩٩.	وات	پاڪو	مُونڏو	-
١٠٠.	نالو – نانء	نان	نون	نام
١٠١.	سوڙهو	سوڙو	خوڙو	ساڪڙُون
١٠٢.	ويجهو	نيڙڪو	نيڙو	پاسي
١٠٣.	ڳِچي	ڳِچي	گلو	گردن
١٠٤.	تَئون	تَوو	تُوئو	تَئون
١٠٥.	راتِ	رات	رات	رات
١٠٦.	نڪ	نڪ	ناڪ	ناڪ
١٠٧.	نر	نا	نا	نا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٠٨.	پُراڻو	پراڻو	پروٽو	جونو
١٠٩.	هِڪ	هيڪ	هيڪ	ايڪ
١١٠.	ٻِيو	ٻيجو	ٻِجو	ٻِيجو
١١١.	ڄَٽو	ڄَٽو	ڄٽو	ماڻس
١١٢.	راند	زانت	روند	رمُوون
١١٣.	ڇِڪڻ	ڇِڪڻ	ڇِڪڻ	ڪيڇوون
١١٤.	ڌَڪڻ	ڌَڪ	ڌَڪڻ	ڌَڪو مارون
١١٥.	مينهن	مِيھ	مِي	وَرسارو
١١٦.	ڳاڙهو	رتو	راتو	لال
١١٧.	حق	حق	حق	حق-آڌيڪار
١١٨.	ساڄو	سائو	خاڄو	جَمٽُون
١١٩.	نَدِي	نَڏِي	نَدِي	نَدِي
١٢٠.	رَستو	واٽ	رستو	رستو
١٢١.	ٻَاڙَ	ٻهاڙ	ٻاڙ	جَڙ
١٢٢.	نوڙِي	رَدوڙِي	نوڙِي	رَسي
١٢٣.	ڳَريل	وگھريل	گيلوڙو	ڪنڌاڻو
١٢٤.	مَهٽڻ	ٻِھمڻ	گَخڙڻ	گھسوُون
١٢٥.	لُوڻ	سلوڻ	لُوڻ	مينهون
١٢٦.	واري	ڏُوڙ	بيلو	ريتي
١٢٧.	ڇَوڻ	ڪاھڻ	ڪيوڻ	ڪَھوُون
١٢٨.	ڪَنهڻ	ڪنر ڪرڻ	ڪاڄ ڪٽڻ	چرُوون
١٢٩.	سَمنڊ	سَمنڊ	سمنڊ	دَريا
١٣٠.	ڏسڻ	ڄو	ڄوئڻ	ڄووون

۱۳۱.	ٻِڇ	ٻِڇ	ٻيڇ	ٻِسي
۱۳۲.	سِبڻ	سيڏڻ	خيڙڻ	سيوونَ
۱۳۳.	تِکو	تَڪڙو	تِکو	تيج
۱۳۴.	ڪُٺل	ڪُٺل	ڪوٺوڙو	ڪاوون
۱۳۵.	ڳائِڻ	ڳايو	گاوَڻ	گاوون
۱۳۶.	وِيهڻ	ٻيسڻ	ٻيخڻ	ٻيسوون
۱۳۷.	چَمڙي	جمڙي	چونٻڙي	چامِڙي
۱۳۸.	آسمان	آگاس	آسموُن	آسمان
۱۳۹.	سُمهڻ	سُوسان	خوئُڻ	انگهوون
۱۴۰.	ننڊو	ننڊيو	ننڊيو	نانو
۱۴۱.	ٻانس	ٻاس	ڌپ — هوا	گنڌ
۱۴۲.	ڊونهن	ڊوهون	ڌونئو	ڌهلئون
۱۴۳.	لَسو	لِسو	لخو	لَسو ن
۱۴۴.	برف	برف	برف	برف
۱۴۵.	نانگ	نانگ	نانگ	سانپ
۱۴۶.	ڪجهہ ٿوروو	ٿوڙو	ڪجهہ ٿڙيو	ٿهوٽڪ
۱۴۷.	ٿُڪ	ٿُڪ	ٿوڪ	ٿُڪوون
۱۴۸.	ڌار ٿيڻ	ارگو ٿيڻ	ڌار هوئڻ	ڦاڙوون
۱۴۹.	سوڙهو ڪرڻ	ٻيڙو ڪرڻ	خوڙو ڪرڻ	نچڙوون
۱۵۰.	چيائڻ	هَٽڻ	گهوڪو ڏيڻ	ٻوڪوون
۱۵۱.	ٻيهڻ	ٻيٺڻ	اپڻ ٻيچڻ	اپور ويهڻ
۱۵۲.	تارو	تاڙو	تارو	تارو
۱۵۳.	لَڪڻ	گيڏِيو	گيڏي	لاڪڙي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٥٤.	پَتر	پَترُ	پانو	پٽر
١٥٥.	سِڌو	سنڌو	کُڌو	سيڌون
١٥٦.	ڇُوسڻ	ڇُوپڻ	ڇوکڻ	ڇَوسوون
١٥٧.	سِڄ	–	کُورج	سُورج
١٥٨.	سَڄڻ	سَڄو	کوڄڻ	سوجن
١٥٩.	تَرڻ	تَرهڻ	ترڻ	تَروون
١٦٠.	پُڇ	پُڇ	پوُنڇ	پُڇڙي
١٦١.	تہ	تَہ	تو	تي
١٦٢.	هتي	اِت	اوت	تِيان
١٦٣.	اهي	او	او	تي
١٦٤.	ٽُلهو	ٽَلهو	جاڏو	جادو
١٦٥.	سَنهو	سَنهو	کَنيو	پاترون
١٦٦.	سوچڻ	سوچڻ	کوچڻ	وچار
١٦٧.	هي	اِي	اي	آ
١٦٨.	توهان	تَهان	تي	مون
١٦٩.	تي	تن	تين	تِيان
١٧٠.	اُڇلڻ	آوڻ	اڇلاوڻ	گهاکروون
١٧١.	ڳنڍ	ڳڙهو	ڳَونت	پانڌوون
١٧٢.	جِيَ	جِبان	جَبونن	جيب
١٧٣.	ڏَند	ڏَنت	ڏونت	دانت
١٧٤.	وَڻ	وَڻ	بَڻ	وَرَڇ
١٧٥.	وارو	وارو	وارو	ڦراوون
١٧٦.	بَہ	بَہ	بي	بي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٧٧.	اوڪارو	أچل	اوڪارو	ألتي
١٧٨.	گهمڻ ڦرڻ	ڦرڻ	گهڻ ڦرڻ	چالوون
١٧٩.	ڪوسو	اونهون	اونهون	ڪن ڪنون
١٨٠.	ڌُوئڻ	ڌُوئو	ڌئڻ ڌووڻ	ڌوون
١٨١.	پاڻي	پوٽي	پونٽي	پاڻي
١٨٢.	اسين	اسين	مَهي	آپٽي
١٨٣.	آلوَ	پِنل	پينوڙو - ليلو	ليلو
١٨٤.	چا	ڪتي	ڪي	شُون
١٨٥.	ڪَڏهن	ڪَڏهي	ڪَڏي	ڪِيان
١٨٦.	ڪِتي	ڪِت	ڪِيت	ڪِيا
١٨٧.	اَچو	اچو	آچو	سفيد
١٨٨.	ڪير	ڪوڻ	ڪونڻ	ڪوڻ
١٨٩.	ويڪرو	ويڪڙو	ارلو	چوڙو
١٩٠.	زال	لُگائي	لُگائي	پَتني
١٩١.	هير، واءُ	واءُ	هير، بائرو	هوا
١٩٢.	بَر	پک	پونک	پر
١٩٣.	اُگهڻ	لهوڻ	آچو ڪرڻ	پوچون
١٩٤.	ساڻ- گڏ	پيڙو	پيلهو	ساتِي
١٩٥.	عورت	ڏوُسي	لُگائي	ناري
١٩٦.	پيلو جهنگل	جهنگ - مڙهان	جهنگ	-
١٩٧.	ڪِيڙو-جيت	جيت -ڪِيڙو	جيت -ڪِيڙو	-
١٩٨.	تُون	تون	تون	تَمين
١٩٩.	سال	سال	خال	ورس
٢٠٠.	پيلو	پيڙو	پيلهو	پيڙون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڍاٽڪي مِحاوري جي بنيادي ٻه سئو لفظن جي سنڌي ٻوليءَ. جي بنيادي ٻه سئو لفظن ساڻ ڀيٽ ڪرڻ بعد معلوم ٿيو ته ڍاٽڪي ۽ سنڌي ۸٦.۵ سيڪڙو هڪجهڙائي آهي. ڍاٽڪي ۽ مارواڙيءَ جي وچ ۾ صرف ۷۸.۵ سيڪڙو هڪجهڙائي ڏٺي وئي. گجراتي ۽ ڍاٽڪي ۾ گهڻو ئي فرق ڏسڻ ۾ اچي ٿو، تنهن جي باوجود به گجراتي ۽ ڍاٽڪي ۾ ٦٣ سيڪڙو هڪجهڙائي ڏٺي وئي آهي. ان بنياد تي بخوبي چئي سگهجي ٿو ته ڍاٽڪي محاورو سنڌي ٻوليءَ کي ئي وڌيڪ ويجهو آهي، نسبت مارواڙي ۽ گجراتي ٻولين جي.

ڍاٽڪي محاوري جي صوتياتي نظام ۾ ٻه چوسٹا آواز (ٻ) ۽ (ڏ) موجود آهن، جيڪي مارواڙيءَ ۾ نه آهن پر سنڌي ۽ گجراتيءَ ۾ آهن. ڍاٽڪيءَ جي صوتياتي نظام ۾ (ٻ، ڊ، ڄ، ڳ) آواز موجود آهن،جيڪي گجراتي ۾ ڪونهن پر سنڌيءَ ۽ مارواڙيءَ ۾ آهن. هڪ آواز (ڙ) ڍاٽڪيءَ ۾ پنهنجو آهي جيڪو گجراتي، سنڌي ۽ مارواڙيءَ ۾ نه آهي، ساڳئي وقت هڪ سر (Vowel) به سنڌيءَ کان ٿورو ڦريل آهي.

ڍاٽڪيءَ جي لفظي ذخيري ۽ ان جي صوتياتي نظام تي غور ڪرڻ بعد اهو نتيجو ڪڍيو ويو ته ڍاٽڪي محاورو، سنڌي ٻوليءَ جي ويجهو هئڻ جي باوجود به سنڌي ٻوليءَ جو محاورو نه ٿو چئي سگهجي. ڍاٽڪي محاوري کي پنهنجي هڪ ڌار سڃاڻپ ۽ پنهنجو هڪ ڀرپور وجود آهي. هڪ اهم نڪتو هيءُ به آهي ته معياري سنڌي ڳالهائيندڙ کي تيستائين ڍاٽڪي سمجهه ۾ بلڪل ڪانه ايندي، جيستائين هو ڍاٽڪي محاوري کي ٻڌڻ ۽ سمجهڻ لاءِ خاص تربيت/ ڪوشش/ مشق نه ڪندو. جنهن بعد ئي سنڌي ڳالهائيندڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ماٺهو ڍاٽڪي محاورو سمجهڻ جي لائق ٿي ويندو. ڪنهن هڪ ٻوليءَ جو محاورو هجڻ لاءِ وڏي ۾ وڏي ڪسوٽي اها آهي ته هڪ ٻولي جا مختلف محاورا ڳالهائڻ وارا پاڻ ۾ بنا ڪنهن تڪليف جي هڪ ٻئي جي ڳالهه سمجهي سگهن. ان ڪسوٽي ڪان پوءِ به ڍاٽڪي کي سنڌيءَ جو محاورو قرار نٿو ڏئي سگهجي.

ننڍي ڪنڊ جي ورهاڱي بعد ڍاٽڪي ڳالهائيندڙ مارواڙن جو تعلق گجراتي ٻوليءَ جي مخصوص خطي (Main land) گجرات ۽ مارواڙي ٻوليءَ جي (Main land) مخصوص خطي راجستان سان گهٽجي گهٽجي چڪو آهي. جڏهن ته سنڌي ٻوليءَ جي مخصوص خطي (Main land) يعني سنڌ سان سنڌن تعلق تمام گهڻو گهرو رهيو آهي، تنهن ڪري ڍاٽڪي محاوري تي سنڌيءَ جا اثرات وڌيڪ ملن ٿا. جيئن ته ٿر ۽ ڍٽ خود به هڪ وڏو وسيع علائقو آهي، جنهن کي ڍاٽڪيءَ جو مخصوص خطو (Main land) قرار ڏئي سگهجي ٿو. انهن جاٿايل دليلن جي روشنيءَ ۾ چئي سگهجي ٿو ته ڍاٽڪي هاڻ هڪ مڪمل ٻوليءَ جو روپ اختيار ڪري چڪي آهي، ان کي هڪ مڪمل الڳ ٻوليءَ واري اهميت ڏيڻ گهرجي.

ڍاٽڪي محاوري جي حدن ۽ ڍاٽڪيءَ جو سنڌي سان تعلق جي باري ۾ ڊاڪٽر بلوچ صاحب ”سنڌي ٻولي ۽ ادب جي تاريخ“ جي ٽئين ڇاپي ۾ لکيو آهي :

سوڍن نڪرن جي ٻولي ”ڍاٽڪي“ آهي، جنهن جي ننگرپارڪر واري پاسي گجراتيءَ جو اثر وٽ واري پاسي (مٺي ۽ ڏيپلي تعلقي جو ڏاکڻيون حصو) ڪڇ جي ٻوليءَ جو اثر ۽ ڇاڇري تعلقي جي ايرندي ”ڪنٺي“ واري پاسي راجستاني مارواڙي جو اثر پيل آهي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مگر وچئين ”اونهر“ واري ياڱي جي ”ڍاٽڪي“ وڌيڪ صاف ۽ معياري آهي، جنهن جي مطالعي مان معلوم ٿئي ٿو تہ ان جي بنيادي مرڪزيت ساڳي سنڌ واري آهي. مثلاً: ڪي ٿو ڪرين (ڇا ٿو ڪرين)، ڪيڻ ٿو جائين (ڪيڏانهن ٿو وڃين). حرف اضافت لاءِ جيتوڻيڪ ”ري“ ۽ ”رو“ (جي، جو) هن وقت گهٽو استعمال ٿئي ٿو، تنهن هوندي بہ ڪن فقرن ۾ سنڌي ”جي“ ۽ ”جو“ استعمال ٿين ٿا، مثلاً : تاهہ جي (تنهنجي)، اي ڪيتر تاهہ جو آهي (هي ڪيٽ توهان جو آهي). ماضي ۾ ”ت“ جيڪا سنڌيءَ داروي ٻولين جي اثر جو اڳاٽو يادگار آهي (رتو -ڳاڙهو ٿيو، التو، سلتو- ڇيو، وتو- ورتو) سا ڍاٽڪي ۾ هئڻ جي صيغن ۾ موجود آهي مثلاً :

هون آيو هُتو - آءُ آيو هوس - اسين آيا هُتا-اسين آيا هئاسون.

تون آيو هُنو-تون آيو هئين- ايي آيا هُتا-اوهين آيا هئا.

او آيو هُتو- هو آيو هو- او آيا هُتا - هو آيا هئا.

ڍاٽڪي محاوري ۾ ڪيترو ئي لوڪ ادب جو ذخيرو موجود آهي، جنهن ۾ بي انداز لوڪ گيت، لوڪ ڪهاڻيون، ڳاهن سان ڳالهيون وغيره آهن. سنڌي ادبي بورڊ جي لوڪ ادب اسڪيم تحت ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جا ڪتاب هن ڏس ۾ رهنمائي ڪن ٿا.تر جي لوڪ ادب ڪي سهيڙڻ سموهڻ ۾ محمد عثمان ڏيپلائي، رائچند هريجن، منگهارام اوجها، محمد عثمان اديب ۽ ٻين جون خدمتون ساراهڻ جوڳيون آهن. لوڪ ادب جي سلسلي ۾ ڍاٽڪي محاورو ڪافي شاهوڪار ۽ مالدار آهي. ڍاٽڪي محاوري تي سنڌي ٻوليءَ جا اثرات جانچڻ لاءِ ڍاٽڪي لوڪ ادب جي لساني اوک ڊوک هن ريت پيش ڪجي ٿي: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي ڪتاب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”لوڪ گيت“ ۾ ته مان گڏ ڪيل لوڪ گيت اڪثر ڏاتڪي محاوري جا آهن. ڪي سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري ۾ آهن، جن جو ذڪر اڳئين باب ۾ ڪري آيا آهيون. ٿر مان جيڪي لوڪ گيتن جون روايتون مليون آهن ان موجب ولاڙو، لڪيو، وڻجارو، پٽيئو، ڏهوڪو، ڏاتيڙو، همرچو، جوڏيو، ڪرهو، راڻو، ڪجليو، هاسل، ٽڙڙڙ ٽڙڙڙ، گولاڙو، مگريو، لمڪيان ڙي لو، وندل، مينديوڙو، بادلئو، رائڌڻ ور، ورسارو چوماسو، سانوڻ تيج، هچڪي، پٽهاري، مينداملٽي، للرياڙي لو،خيالي گومند، جلالو، جوڏاڻو، رومال، منڌيئڙو، سونٺ جيرو، اڪير، ڪونجل، ڪاڳڙو، سيهڙو، منجرو، پيراڻو نالي وارا لوڪ گيت شامل آهن. ”ولاڙو“ لوڪ گيت هڪ اهڙو گيت آهي جنهن ۾ سنڌي ٻوليءَ جي محاوري وارين مصراعن سان گڏوگڏ ڏاتڪي محاوري جون ڪجهه مصراعون به آهن. هن گيت جي باري ۾ ڊاڪٽر بلوچ فرمائي ٿو: ”هيءَ ٿرپارڪر جي خطي جو لوڪ گيت آهي جو عام طور ڏنار مال کي پهرائڻ، گڏ ڪرڻ ۽ ڳوٺ طرف ڪاهڻ وقت ڳائيندا آهن. هي گيت محبوب جي ملڻ لاءِ جڻ عاشق جو آلاپ آهي. هن گيت جي وجود ۾ اچڻ جو سبب معلوم نه ٿي سگهيو آهي .... غالبا اصل ۾ هيءُ گيت ٿري محاوري (ڏاتڪي) ۾ چيو-ويو ۽ پوءِ منجهس (معياري) سنڌيءَ جا بند پڻ ملايا ويا، شامل روايتن مان هي روايت ۾ ڪي مصراعون ٿري محاوري (ڏاتڪي) جون آهن“ (٩).

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هت ”لوڪ گيت ولاڙو“ جون ٻئي روايتون ڏجن ٿيون:

روايت (١)

چاڙهيم دانگي، آيا سر جا سانگي

ولوڙي ولاڙو ....

هـڙ ۾ ڦوٽـا، چـورا اندر جا ڪوٽا

ولوڙي ولاڙو ....

وڃي ٿيا پري، هينئون ڳڻتين ۾ ڳري

ولوڙي ولاڙو ....

هلو تہ هلون ”ناري“، ڪريون ٻگو اُٿ پاڙي

ولوڙي ولاڙو ....

هل تہ هلون اڪڙي، ڪري ڳاڏي تڪڙي

ولوڙي ولاڙو ....

جمعا جت ڙي، روئان پئي رت ڙي

ولوڙي ولاڙو ....

روايت (٢)

ڇولي ۾ تڪان، هون تي جاني لاءِ سڪان

ولوڙي ولاڙو ....

ساجن آئي، مٺان تيڙي تان جائِي

ولوڙي ولاڙو ....

پِيلُو آهن پڪا، سڄڻ آهن تڪا

ولوڙي ولاڙو ....

ننڊيو تان ڍورو، مانهنجي هنئين ۾ هورو

ولوڙي ولاڙو ....

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڳان ري ڪَڙي، مانهنجي جيءَ ۾ جڙي
ولوڙي ولاڙو ....
هٿ ۾ منڊي، منهن ۾ آهي گهنڊي
ولوڙي ولاڙو ....
دڙي تي چولو، سڪي پيو ڍولو
ولوڙي ولاڙو ....
مانهنجو منو، آوهان ڪو ڏنو
ولوڙي ولاڙو ....

لڪيو: ”لوڪ گيت“ ڪتاب ۾ هن لوڪ گيت جون ٻه روايتون شامل آهن، ٻئي روايتون سنڌيءَ جي معياري محاوري ۾ آهن. بلوچ صاحب جي خيال ۾ هن گيت جون شروعاتي مصراعون الائي ڪهڙيون هيون مگر هن وقت ٿرپارڪر ۾ ٿري محاوري ۾ ۽ ناري جي پٽ ۾ سنڌي ۾ ڪيئي مصراعون ڇوڙ ۾ اچن ٿيون. لوڪ گيت ”لڪيو“ ۾ وڇوڙي جا ورلاپ ۽ بيوفائيءَ جو بيان مرڪزي نڪتا آهن. هن گيت جي وجود ۾ اچڻ جو سبب هيءَ عام مشهور روايت آهي ته ڍوري ناري اسٽيشن کان ٻه ميل اتر طرف هڪڙي ڀٽ تي ”ڪنيري“ جو مشهور ڳوٺ آهي. اتي ڪنهن زماني ۾ سوني نالي ڀيلڻ جو هڪڙي ڪنيار سان نينهن ٿي ويو. ڪجهه ڏينهن بعد اهو ڪنيار هميشه لاءِ اتان لڏي ڳوٺ ”جانهيرو“ تعلقي عمر ڪوٽ ۾ وڃي ويٺو. سوني ڪافي وقت هن جو انتظار ڪيو، پر هو جيئن ويو تيئن وري نه موٽيو. سوني دوست جي بيوفائيءَ کان رات ڏينهن روئيندي، ورلاپ ڪندي رهي، آخر اهي ورلاپ گيت جي صورت ۾ مشهور ٿيا. گيت ۾ ڍاٽڪي محاوري جا ڪجهه لفظ بدليل صورت ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ملن ٿا، مثلا: بانسو، ڪنيرو، سمهلو وغيره. ”لڪيو“ لوڪ گيت جون ٻئي روايتون هت پيش ڪجن ٿيون:

روايت (١)

لڪڻ واري ويهي جو لڪيو، منهنجو هي ڙي لڪيو
هٽي قرب جي ڪاني، ويو جانهيري جاني
هي ڙي لڪيو
سونيءَ جو سائين، ڪري ويو لانئين
هي ڙي لڪيو
هاٺي ڪنيرو ويچارو، سچو ٿيو سارو
هي ڙي لڪيو
اندر ٿو آني، منهنجو هينئون ٿو ڦاٽي
هي ڙي لڪيو
پٽ جي چوٽي، مونکي ماري ٿي وچوٽي
هي ڙي لڪيو
پٽ جو پاسو، لڳي ٿو بانسو
هي ڙي لڪيو

روايت (٢)

لڪڻ واري تان لڪي چڙيو، هي ڙي لڪيو
هنئين ۾ تس، ناهي مان وَسُ
هي ڙي لڪيو
سمهلو پاڙو، چغلو چاڙو
هي ڙي لڪيو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏولئي جا ڏند، هنئين جا بنـد

هي ڙي لکيو

سائي تہ صدري، سون جا ٻيڙا

هي ڙي لکيو

هڪ مثال تر جي هڪ ڳيچ جو بہ پيش ڪجي ٿو: هي ڳيچ ترپارڪر جي تعلقي ڇاڇرٰي مان گڏ ڪيو ويو آهي. تر مان اڪثر ڳيچ ڍاٽڪي محاوري جا رڪارڊ ڪيا ويا آهن، ڪي چند ڳيچ سنڌي ٻوليءَ جي تري محاوري ۾ آهن، انهن مان هڪ هي بہ آهي:

لاڏيلي جي اميد پڄڻ ڏي
ٻنلي جي اميد پڄڻ ڏي.
جنيـن وٹين وينوڙو سونهي
وٹڙا ڳـاڙهـن ڦلـن ڇانيوڙا
لاڏيلـي جي اميد پڄڻ ڏي.
جنين پلنگين وينوڙو سونهي
پلنگ تان سوني ربي جـڙيل
لاڏيلي جـي آس پـڄڻ ڏي.
جنين واٹين هلندو سـونهي
واٹـون تـان پلر پاٹي پريل
لاڏيــلي جي آس پڄڻ ڏي.
جنين ڪرهيـن چڙهيل سونهي
ڪـرهـيا تہ آهن ميا متارا
لاڏيـلـي جي آس پڄڻ ڏي
جنيـن سرتن سهٹو گهوٽ سونهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سي سرتا تہ آهن سڀ سرڪا
لاڏيليءَ جي آس پڄڻ ڏي

مٿي ڏنل لوڪ گيت (”ولاڙو“، ”لڪيو“، ڳيچ“ ۽ ”لاڏيلي جي اميد“ مان پتو پوي ٿو تہ سنڌي ٻوليءَ تي ڍاٽڪي محاوري جا اثرات موجود آهن، جيڪي نہ صرف هيئت (Form) جي لحاظ کان پر موضوع ۽ معنويت جي نڪتہ نگاهہ کان تر جي خوشبوءِ سان واسيل آهن: پر لفظن جي ذخيري جي سلسلي ۾ بہ ڪافي لفظ ڍاٽڪي محاوري جا سنڌي ٻولي ۾ داخلِ ٿي چڪا آهن، اهڙن لفظن جو اڀياس ڪرڻ بہ دلچسپيءَ کان خالي نہ ٿيندو. ڪتاب جي آخر ۾ ضميمو ”الف“ ۾ ڏنل لفظن ۾ ڪوشش ڪري ڍاٽڪي لفظن جي نشاندهي ڪئي وئي آهي. پر سنڌي ٻوليءَ جي ٿري محاوري ۾ ڍاٽڪي محاوري جي لفظن ۾ فرق ڪرڻ هڪ بيحد مشڪل ڪم آهي، ڇاڪاڻ تہ ٻنهي محاورن جا لفظ هڪ ٻئي ۾ بلڪل ئي مدغم ٿي چڪا آهن ۽ سموري تر ۾ رائج آهن.

هر ٻولي پنهنجي ملڪ جي ماڻهن جي اڌمن ۽ امنگن جو آئينو هوندي آهي. ٻولي پنهنجي ديس جي رهواسين جي اٿڻي ويهڻي، رهڻي ڪرڻي، ويس وڳن، تهذيب ۽ تمدن سان هم آهنگ هوندي. جهڙي طرح جو ملڪ هوندو ٻولي بہ اهڙي ئي نموني هوندي. جنهن ديس ۾ آسماني برف وسندي هوندي، اتي جي ٻوليءَ ۾ برفاني ڳالهيون ٻولهيون هونديون. سنڌ جي ماڻهن جي اندر جي انهن اڌمن، احساسن کي ڀرپور اظهار ڏيڻ لاءِ سنڌي ٻوليءَ جي اوسر ۽ ارتقا بہ سنڌ جي جاگرافيائي حالتن مطابق ئي آهي. ان ۾ سنڌ جي آب هوا، وڻ ٻوٽا، نديون نالا، جهنگل ٻيلا، باغات ۽ فصل وغيره اثر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انداز ٿين ٿا. اهڙي طرح ”ٿر“ جي جاگرافيائي بيهڪ واريءَ جون ڀٽون ۽ ڍهر هوائون، برساتون ٿر جي جيون جو آڌار آهن. مال چارڻ ۽ کيتن ۾ برساتي فصل ڪرڻ ڍاٽين ترين جي زندگي آهي. ڍاٽين جي ٻولي ڍاٽڪي ٿر جي واريءَ جيان نرم گرم ۽ ڍاٽين جيان مهربان ۽ مشفق آهي. ڍاٽڪي ٻوليءَ جا لوڪ گيت ميناج سان ٺمٺار ۽ دکن ڀريل آلاپن سان ڀريل آهن؛ ڪي تمام ٿورڙا گيت مائي ڀاڳي، مراد فقير ۽ ٻين ٿري ڳائڻن جي وسيلي سنڌ واسين جي ڪنن تائين رسيا آهن. اهڙن رسيلن ڳيتن هر هنڌ ۾ هر ماڻهوءَ کي موهي وڌو آهي. گهڻائي گيت اڃان به آهن جيڪي سنڌين تائين ڪين رسيا آهن. محمد عثمان ڏيپلائي صاحب ٿر جو رهاڪو هو، هن ڪجهه لوڪ گيت رڪارڊ تي آندا آهن، انهن ۾ مکيه ورسارو، ڏورو، ڪاڳڙو، ونڊل، ڍاٽيڙو، منڌيڙو ۽ جهالريو آهن جيڪي مهراڻ جي لوڪ ادب نمبر ۾ تازو ڇپيا آهن. انهن مان جيڪي ڍاٽڪي ۾ آهن تن جو مختصر پس منظر ۽ اصلوڪا ٻول سنڌيءَ معنيٰ سميت پيش ڪن ٿا.

١. ورسارو: ورسارو جي معنيٰ آهي ”وسڪارو“ يا ”سانوڻ“. ٿر جي آباديءَ جو دارومدار برسات تي آهي. ”وٺو ته ٿر نه ته بر“ پهاڪي موجب برسات جي موسم ۾ ٿر سڄو گلزار بڻجي پوندو آهي. سندس آب هوا، سندس جهنگلي ميوا ۽ خاص ڪري سائي گاهه جو ڪير، ڏئونرو، مڪڻ ۽ گيهه وڏيڪ لذيذ ٿيندا آهن. ٿر ۾ مڪڻ مان گيهه ڪڍڻ وقت انهيءَ ۾ اَن ضرور وجهندا آهن ۽ انهيءَ رڌل اَن کي ”وسناڻ“ سڏيندا آهن، اهو به انهن ڏينهن ۾ وڏيڪ لذيذ ٿيندو آهي. سانوڻ جي موسم ۾ ڪير گهڻو ٿيندو آهي، ان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪري گهر گهر ۾ ڪير جون وڏيون ماٽيون ٽينديون آهن. عورتون جڏهن اسر جو اٿي اهو ڪير ولوڙينديون آهن، انهيءَ سان گڏ پنهنجا پيار پريا گيت جهونگارينديون آهن تہ اهي سڀ آواز ڏاڍا دل کي وڻندا آهن.

اهڙي فضا ۾ سڀ چاهيندا آهن تہ پرديس ۾ ويل موٽي اچي هنن خوشين ۾ ساڻن شامل ٿئي. "ورسارو" بہ انهن گيتن مان هڪ آهي. هن گيت ۾ هڪ "ماءُ" جي تمنا ڏيکاريل آهي تہ سندس ڏور ديس جو مسافر پٽ تمام ترت پنهنجي ديس واپس اچي. ڏيپلائي صاحب لوڪ گيت جي ٻوليءَ کي اصلوڪي ٽري يا ڍاٽڪي ڪري لکيو آهي. ورسارو جا ٻول هن ريت آهن:

سنڌي	ڍاٽڪي
واٺن تي برسات	واٺـڙيان تان ورسارو
پيارا	صاحبا
ٿي آهي	ماندبيو
منهنجا مٺا	مانهنجا مٺا
تنهنجو ديسڙو وٺو آهي	تاهجو ڏيسلو وٺو
تون پرديسڙي مان ڪمائي ڪري	تون ڏسڙي ماٽيو
نڇي گهر ڏي اچ	گهران ٺان نچ آويجو
تنهنجي تہ نالي تان صدقي ٿيان	تاهجي تان نالي تان گهوريس
تون اچ تہ	تون آوو تہ
سانوڻ	ورسارو
گڏجي گذاريون	پيڙو گهارسان!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سانديڙي پلاٽي صاحبا — اٹ پلاٽي، پيارا!
تاهجي تہ ٻيلڙان تان — تنهنجي تہ سائين کي
جهليٽيون ڏيوائجو — ڪان ڪارائبو
جهيٽيون گيور لاپسي — ۽ ليپِسي يا پٽي
(ڪٽڪ ، ڳڙ ۽ گيهہ مانِ تاهبي
آهي ۽ تر ۾ سڀ ڪان لذيذ طعام
شمار ڪبي آهي)
مانهنجا تان متا ماڙهو — منهنجا تہ متا ماٹهو
تون آوو تہ — تون اچ تہ
ورسارو — سانوڻ
پيڙو گهاريان — گڏجي گذاريون

۲۔ ڏورو: (تازو پرڻجي ويل ڪنوار جو اباڻن جي ياد ۾ ورلاپ)

پگ تان جهبڪي پولڙي — پيرن ۾ پولڙي (پيرن جو چلو
چمڪي تو
گوري — سهٹي
هينئڙي جهبڪي هار — ۽ سيني تي هار چمڪي تو
ڏورو — ڏاڪو
ساچي هيمر رو — سچي سون جو
ماء پورايو اگٹيون — ماء اماٹيو اگڻ
گوري — سهٹي
ٻاپل پورائي ريل — بابي اماٹيو ڏهر
ڏورو — ڏاڪو
ساچي هيمر رو — سچي سون جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ساهيڙين پورائي سيمڙي　　ساهيڙين اماڻي سير (چراگاهہ)
ويريو ٿيڻا ٿيٽ　　۽ ياءُ توڙ تائين هليو

۳۔ جهالريو : جهالريو لفظ جي معنيٰ ڪن جو هڪ زيور جنهن کي جهالاريو بہ چوندا آهن. هي سون جو ۽ بيحد خوبصورت ٿيندو آهي، جو ڪن جي مٿئين حصي ۾ پائبو آهي تہ سچو ڪن ڍڪجي ويندو آهي. هن بيت جي پهرين تڪ ۾ چڻ تہ ياءُ طرفان اهو اظهار ڪيل آهي تہ منهنجي ڪيٿ ۾ پور ٿيو آهي، عنقريب آئون تنهنجي لاءِ جهالريو ٺهرائي تحفي طور ڪٽي ايندس ۽ پوءِ ور ور ڏيئي اهو لفظ هن لاءِ اچي ٿو جو ڀيڻ کي ان تحفي جي تمنا آهي.

ڪيڙيئي ري ڪيتر ۾　　ڪيڙيئي جي ڪيٿ ۾ پور ٿيو آهي
هون تان تيهڙو گهڙائيان هيل　　آءُ تہ هيل هن جي لاءِ گهڙائينس
ملڪو جهالريو　　سٺو جهالريو
ڪيهو ويرو آيو، ڀيهنل سيمڙئين　　هي ڪهڙو ياءُ ٿيو آهي ڀيڻ سير (چراگاه)
او تان سيمر ڪيو سٹگار　　جو سيمر ئي ڪٽي سينگار ڪيو آهي.
ملوڪ جهالريو　　سٺو جهالريو
ڪيهو ويرو آيو ڀيهنل اڱٽي؟　　هي ڪهڙو ياءُ آيو ڀيڻ جي اڱڻ تي
اوتــان چنديان عطر گلاب　　جو چڻ تہ عطر گلاب چنديا ويا آهن

ملوڪ جهالريو　　سٺو جهالريو
چاراٹي رو ڏسي گهوڙا　　هو سيٹن کي تحفي ۾ گهڙو ڏيندو
وتان ڏيسي گهٹا رنگ پاٽ　　۽ ڀيا بہ گهڻا سٺا سامان ڏيندو
ملوڪ جهالريو　　سٺو جهالريو

www.sindhsalamat.com　　books.sindhsalamat.com

۴ ـ للريا ڙي لو: هن لوڪ گيت لاءِ ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ لکيو آهي تہ هي لوڪ گيت عمر ڪوٽ، ڇاڇري تعلقي، ڪاهڙ ۽ جوڌپور رياست جي ”ڇهوڻڻ“ وارن ڀاڳن ۾ رائج آهي. هي ”گيت تري محاوري“ (ڍاٽڪي محاوري) ۾ چيل آهي ۽ اڪثر وسڪاري جي مند ۾ ڳايو ويندو آهي. هن گيت جي ورائي ”للريا ڙي لو“ ڳائڻ وقت پراءِ طور ڪم اچي. للر هڪ ننڍڙو ٻوٽو آهي. هن لوڪ گيت ۾ ڏيکاريل آهي تہ ملڪ ۾ برساتون جام پيون آهن، ٻنيون تيار ٿي ويون آهن. اَن، گدريون ۽ ڇانهان جام ٿيا آهن، چوپايو مال جُوءِ ۾ چوڏاري ڇيڪ پيو چري، ملڪ ۾ گاهہ جهجهي انداز ۾ ٿيو آهي. اها مالڪ جي مهرباني آهي جو سانگيئڙن سان سهنج ٿي ويا آهن (۱۰). لوڪ گيت جا ٻول هت درج ڪيا وڃن ٿا:

ڪيتر پچي ڪوڙ ٿيا، او للريا ڙي لو ...

تينا ڪچرين ڪو ڪلا، او للريا ڙي لو ...

ڪاڙينگا سين قرب مان جو، او للرياڙي لو

پاساڙان ۽ پپان نسرين ا و للرياڙي لو ....

ڪٺان سين پريا ڪٺسارا، او للرياڙي لو ...

ڇيڪ چري ٿو مال مڙهان ۾، للرياڙي لو..

کير ڪٿا آهن ڪاهڙ ۾، او للرياڙي لو....

ٻهي وينا ٻهل ٻڙهي سا، او للرياڙي لو ...

آراڙي ٿــي اولا لاهن، اوللرياڙي لو...

مالڪ ري ٿي مهرواني، او للرياڙي لو....

سانگيئڙان سين سهنج ٿيا، او للرياڙي لو..

ڳيچ : ٿرپارڪر مان جيڪي ”ڳيچ“ گڏ ڪري ”ڳيچ“ لوڪ ادب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سلسلي جي سورهين ڪتاب ۾ شامل ڪيا ويا آهن، سي سمورا ڊاڪٽر محاوري جا آهن. ڊاڪٽر بلوچ لکيو آهي ته : ”آڳاٽي وقت کان ٿرپارڪر واري ڀاڱي ۾ مسلمانن سان گڏ هندن جي پڻ وڏي آدمشماري آهي، پر شاديءَ جا ڳيچ گهٽ ڪري سيني قومن جا ساڳيا آهن. هنن مان ڪي سنڌيءَ ترجمو ڪري ڳائبا آهن، مگر رسمون رواج گهٽي قدر ساڳيا آهن (١١). شاديءَ جي سائن سوٽن دوران مختلف موقعن تي ڪجهه ڳيچ چوندي ڪتاب ۾ ڏنا ويا آهن، سي هي آهن (١) وناه جا ڳيچ (٢) مينديءَ جا ڳيچ (٣) شاديءَ جي تياري، مور ڪٽورو ڏگلو، لاڏيلو ايلي وارو، لاڏيلو گل وارو، جهونبڪو، لاڏيلو تيل چڙهيو، ڪوئل وغيره.(٤). گهوٽ جي ڪنواريتن ڏي روانگي ۽ پهچ (٥) ڏانوڻ ڏانئڻ يا پرکڻ جا ڳيچ (٦) ڄڃ ڪي سوکڙيون ڏيڻ (٧) شاديءَ جي رات (٨) گهوٽ جي مرحبا جا ڳيچ (٩) لانئن جا ڳيچ (١٠) سيج جا ڳيچ (١١) موڪلاڻيءَ جا ڳيچ (١٢) ستاوڙي جا ڳيچ. انهن شاديءَ جي ڳيچن کان علاوه ٿر ۾ عام ڳيچ به رائج آهن. مثلاً: زالن جا ڳيچ جهڙوڪ لوهر، ڏونڙ راٺي، ناگرويل، ڪيوڙو، ڪلالڻ، ليلو پوٺيو مروئو، نيپوجهر، جهولتو ماڏريو، چڙوڪلين، جهالريو، هوائيڙو، راهوڙو ريلان. پيا آهن: ڦوٽاٽا، ٻول پنجر، لونڪڙي ۽ جهپو وغيره.

لوڪ ڪهاڻين مان اهي ڪهاڻيون ڌار ڪري لوڪ ادب جي سلسلي جي ستاويهين ڪتاب ۾ شامل ڪيون ويون آهن جن ۾ ”ڳاهون“ (ڳائڻ لاءِ بيت جون سٽون) به ڏنل آهن. ٿر جون به اڪثر ڪهاڻيون اهڙيون آهن جن ۾ بيت ڏنل هوندا آهن. مثلاً راجڪمار ۽ ساهيچي، سڏيوت ۽ سارنگا، ڪيمرو ۽ لوڏڻ، راڻو سوندرو ۽ ماڏل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

راڻي وغيره. ڳاهن ۾ آيل بيت ڍاٽڪي محاوري جا آهن جن جا
ڪجهہ مثال هت ڏجن ٿا:
سڏيوت ۽ سارنگا ۾ آيل بيت :

سينگي سيلي هاٽ ليو، تـن پرخاڪ لڳاء
وستر ڀهرو گيڙٽا، وسـو ڀُري جاء.
تن پريسم لڳاءِ هاٽ ۾ ليئا ڪِيرُ
سارنگا تيري ڪـارٽي ڪريو ويس فقير.
شوَ پوچا يـارهن ورس، تـن مـن ساه ڌر ڌيان
جيج هت بيهارجو، لئي آئـون وردان.
بيندي ڏني پـال پر، ويسـر دم ڪـت جـات
ان جهيٽي ڀهر ۾ يار ملڻ جو جات.
لعل ورڻ تو چونچ آ، سفيد رنگ تو آنک
محبوب همارو جڏ جاڳي، پر جان ويرا ساک.
تکولي ليو هـاسيو، پورا ڪات پچاس
جهنگ اڏائو جهوپڙي، اُت پچائون آس.
ڪانچوئو ڪسيو، ساڙهي پرائي سري
ويـرا امر ورجيو، پاپي ناهہ ڪـسري.
بودو ڪپڙو ڀهو رنگو، سبڻ وارو اڊنگ
ٽڙ ٽڙ ٽانڪا ٽـٽيا، آوس موڙي انگ
اسي ٽنگري ۾ مورک وسي، چتر وسي نہ ڪوئي
ڪانگ موتي چگ گيا، ڪوڪٽ نا ڪوئي.
اس ٽنگري ۾ چتر وسي، مورک وسي نہ ڪـوئـي
ٻالاپڻ ري پريتڙي، ميٺ ميلاپو هوئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حوالا

1. Grieson G.A. Linguistic Survey of India Vol: VIII Part. I P- 10

٢. پيرومل مهر چند آڏواڻي : ”سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ“ ١٩٥٦، ص - ١۴٨ - ١۴٩

٣. رائچند هريجن، ”تاريخ ريگستان“ (ڀاڱو پهريون). ١٩٧٥، ص- ١٣۴.

4. Peter J. Grainger and Nita G Grainger A Prelimnary Survey of the Languages of Sindh 1980. P. 41

5. Ibid P-38 -39

٦. رائچند هريجن : ”تاريخ ريگستان“. (ڀاڱو پهريون)، ١٩٧٥، ص-١٣٦

٧. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ: ”مشهور سنڌي قصا“ (مقدمو). ص-١

8. Grierson G.A Linguistic Survey of India Vol : VIII Part. I P-142

٩. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ : ”لوڪ گيت“، ١٩٦٥، ص - ٢۴٨

١٠. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ : ”لوڪ گيت“، ١٩٦٥، ص- ٣٦٠

١١. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ : ”ڳيچ“ جلد پهريون، ١٩٦٣، ص-١٩٧

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب چوٿون

پارڪري محاورو

سنڌ جي ڏکڻ اوير ڪنڊ واري علائقو "پارڪر" تر جو اهم حصو آهي، جتي ڪارونجهر جبل پنهنجي مان ۽ شان سان ڳاٽ اوچو ڪيو بيٺو آهي. پارڪر جو مکيه شهر ننگر پارڪر، ڪارونجهر جي دامن ۾ واقع آهي. پارڪر جي ٽن پاسن کان وارياسو برپٽ آهي. پارڪر جي پر ۾ ڪڇ جو رڻ آهي، جو اڳي ساموندي کاري هو ۽ اڳ اها کاري پارڪرٽي پوندي هئي تنهنڪري چوندا هئا "پار اُڪر"، جنهن مان ڦري ٿيو "پارڪر". هڪ روايت موجب پارڪر جو اهو نالو "پاراسر" نالي هڪ رشي تان پيل آهي (١).

پارڪر جي علائقي ۾ هندو ۽ مسلمان رهن ٿا. مسلمانن جون هيٺيون ذاتيون پارڪر ۾ رهائش پذير آهن: سيد، کوسا، چانديا، ساند، خاصخيلي ۽ ٿوري تعداد ۾ سومرا، کوکر، رند، نهڙي، راهمون، شيدي، ڪنڀار، مڱڻهار، مگريا، لنجا، جوٽيجا، سنگراسي، هاليپوٽا، راڄڙ، جهنجي، ٽيبا، اوٺا وغيره. جڏهن ته هندن جون ذاتون هن ريت آهن: شرمالي برهمڻ، راجگر برهمڻ، سارسوت برهمڻ جين، لوهاڻا، راجپوت، ربياري، سوٿهڙ، چارڻ، جات مالهي، سونارا، سامي، لوهار، بجير وغيره. هندن جون ڪجهه هيٺاهين طبقي واريون ذاتيون به پارڪر ۾ رهنديون آهن، جهڙوڪ مينگهواڙ، ڀيل ۽ ڪولهي وغيره.

پارڪر ۾ جيڪا ٻولي ڳالهائي ويندي آهي تنهن کي "پارڪري" چوندا آهن. پارڪر جي ٻوليءَ لاءِ تر جي نامور ليکڪ ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

محقق رائچند جو چوڻ آهي تہ ”پارڪر گجرات ڪي ويجهو آهي، تنهنڪري پارڪر جي ٻوليءَ تي گجراتي ٻوليءَ جو اثر وڌيڪ آهي“(٢).

”پراڻو پارڪر“ ڪتاب جو لائق مصنف ”منگهارام اوجها“ صاحب جي راءِ ۾ پارڪر ۾ جيڪا ٻولي ڳالهائي وڃي ٿي تنهن کي ”پارڪري ٻولي“ چئبو آهي، جا بگڙيل گجراتي آهي. ڪولهين جو لهجو سيني کان نرالو آهي (٣). اوجها صاحب غالبا چوڻ چاهيو آهي تہ پارڪري ڪا ڌار ۽ هڪ مڪمل ٻولي ڪانہ آهي پر گجراتيءَ جو ئي هڪ اهڙو محاورو آهي جيڪو گجراتي ٻوليءَ کان گهڻو مختلف آهي، جيئن تہ گهڻا ڪولهي بہ گجرات مان لڏي آيا آهن، تنهن ڪري انهن جي ڳالهائڻ جو نمونو پارڪريءَ کان بہ ڪجهہ مختلف آهي.

سنہ ١٩٨٠ع ۾ ماهر لسانيات پيٽر گرينگر ۽ نيٽا گرينگر سنڌ جي ٻولين جو ابتدائي جائزو ورتو/ سروي ڪيو. هنن پنهنجي اڀياس ۾ پارڪري جا بہ نمونا ڏنا آهن. هڪڙو پارڪري ڪولهي ننگر پارڪر جو، جنهن کي پارڪري - گجراتي بہ چون ٿا، ٻيو نمونو پارڪري ڪولهي ڪنري ميرپور خاص جو، هي ٻئي ٻوليون سنڌي سان ترتيبوار ٥٢ ۽ ٦٠ سيڪڙو هڪجهڙائي رکن ٿيون. جڏهن تہ مارواڙي ٻوليءَ سان ٦٨ ۽ ٧٣ سيڪڙو ۽ گجراتيءَ سان ترتيبوار ٧٢ ۽ ٧٥ سيڪڙو هڪجهڙائي رکن ٿيون. (٤)

پارڪري هڪ مڪمل ۽ ڌار ٻولي آهي يا ڪنهن ٻوليءَ جو ڪو محاورو؟ ڇا پارڪري سچ پچ گجراتيءَ جو بگڙيل روپ آهي جيئن منگهارام اوجها لکيو آهي؟ اهڙن سوالن تي ويچارڻ سان گڏوگڏ اسان کي هيءُ بہ اڀياس ڪرڻو آهي تہ پارڪريءَ جو سنڌي ٻوليءَ سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪهڙو ناتو آهي؟ سنڌي ٻولي ۽ پارڪري جا لفظ (Common origi n/cog nate) ڪيتري تعداد ۾ هڪ جهڙائي رکن ٿا. جملن جي بيهڪ ۽ آوازن جا تبادلا ڪهڙا ۽ ڪيئن ٿيا آهن، ان سلسلي ۾ اسان ڪي ننگرپارڪر ٻه وچٿو پيو جتي اسان پارڪري ٻوليءَ جي ڪجهه نمونن ڪي رڪارڊ ڪيو، ان جي آڌار تي ۽ ٻيو مواد جيڪو اسان جي اڳيان آهي، سو آهي، پارڪري ٻولي رٿي پنچائت (Parkari Language Committee) ننڊو شهر ۾ قائم ڪيل پاران پارڪري ٻوليءَ ۾ ڇپايل ڪتاب آهن. هي ڪتاب ١٩٨٥ع کان ڇپجڻ شروع ٿيا آهن. ڪتابن ڇپائڻ جو مقصد پارڪريءَ ۾ تعليم ڏيڻ آهي. ڪتاب گهڻو تڻو سنڌي جي پرائمري اسڪولن جي نصاب جا ترجمو آهن. ننگر پارڪر جي اسڪول ۾ هيءَ ڪتاب پاڙهيا پڻ وڃن ٿا.

پارڪري ٻولي رٿي پنچائت "پارڪري لئنگويج ڪاميٽي" پاران ڇپايل ڪتابن ۾ پارڪري ٻوليءَ جي الف - بي ۾ ڇاونجاهه اکر آهن.

سنڌي ٻوليءَ جي ٥٢ اکرن ۾ چئن اکرن جو اضافو ڪيو ويو آهي: چار اکر هن ريت آهن ڏ، ڻ، زهه ۽ هه. هي چارئي وينجن صوتيا سنڌيءَ ۾ ڪين آهن. مذڪوره آوازن جي وضاحت پيش ڪجي ٿي.

ڏ: هي آواز ڏندائون چوسٽو آهي. سنڌيءَ ۾ چار چوسٽا آواز آهن: "ٻ، ڏ، ڄ ۽ ڳ". پارڪري ٻوليءَ ۾ پنجن ئي چوسٽن آوازن جو مڪمل سيٽ آهي. ڏ آواز پارڪري ٻوليءَ جي لفظن ۾ هن ريت ڪم آيل آهي: ڏانترو -ڏاتو، ڏيونا -ڏيوتا، دهه - ڏهه

هه : هي آواز، هاپ معنيٰ ٿانگ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڦاهو معنِي سهڙ،ڦرو معنيٰ سنگ،

لفظن ۾ ملي ٿو. / س/ آواز بدلجي پارڪري ۾ ڳري / هہ/ جو آواز ٿيو آهي.

ڙ: هي آواز / ڙ/ جو وسرگ آواز آهي. هي آواز هنن لفظن ۾ ڪم آيو آهي: تاڙو معنيٰ تالو،ماڙو معنيٰ آڪيرو،تاڙئي معنيٰ تالهي، هڙ معنيٰ هَرُ

زهہ : هي آواز (ز) آواز جو وسرگ آواز آهي. سنڌيءَ ۾ ڪونہ آهي. سنڌيءَ جي /جهہ/ آواز سان تبديل ٿيندو آهي، مثلاً: زهونپڙو - جهوپڙي، زهاڙڪو - وڻ.

پارڪري ٻوليءَ جي پنچائت ۽ نوجوان برطانوي اسڪالر رچرڊ هائيل ۽ سندس ساٿين جي مدد سان گڏريل ٻن ٽن سالن ۾ ڪجهہ ڪتاب تيار ڪري ڇپرائي پڌرا ڪيا آهن، جن جو تفصيل هن ريت آهي:

١. پارڪري ٻولي پڙهڻ جو ڪتاب	١٩٨٥
٢. پارڪري اکر ان ٿوٿو	١٩٩٠
٣. پارڪري پڙهو	١٩٩٠
۴. پڙهان شيکو	١٩٩٠
٥. وارتائون پڙهو	١٩٩٠
٦. پارڪري ڪتاب يلڙو هارو	١٩٩٠
٧. پارڪري ٻازون رو ڪتاب	١٩٩٠
٨. پارڪري پيرهون ڪتاب	١٩٩٠
٩. پارڪري بيزو ڪتاب	١٩٩٠
١٠. شروعاتي سائينس	١٩٩٠
١١. آپڻو جڳت	١٩٩٠

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۱۲. جهنگ ري وارتائون ۱۹۹۱
۱۳. زناورن ري وارتائون ۱۹۹۱
۱۴. مارو گهر ۱۹۹۱
۱۵. رومارئي اڪائي ۱۹۹۱
۱۶. هڑمو ٻائي ۱۹۹۱
۱۷. ٿائو ڪوهاري ۱۹۹۱
۱۸. پاڪستون آپڻو ڏيهہ ۱۹۹۱
۱۹. ڏڪہ ان تاو ۱۹۹۱
۲۰. ماڪي آپڻي ڏشمن ۱۹۹۱

پارڪري ٻوليءَ ۾ ٻاراڻو بيت "واه ڙي تارا گول تارا" جو منظوم ترجمو هت ڏجي ٿو:

واهہ ڙي تارا، گول تارا
روشني واڙا تارا، چمڪيا واڙا
هونز رئہ توڻئہ نيهر وهہ
آپ ٻدا موئين پڪڙو هہ
چلڪو چمڪو هاري رات
ڪرئہ تمارئي ڪيو ئي وات
روشني تمارئي جي نہ هوئہ
مسافر ڏيڪاڙ شيرڙو سارو

پارڪري ٻوليءَ جا جملا ۽ سنڌي ٻوليءَ جا جملا پيش ڪري ڏنو ويو تہ پارڪريءَ ۾ ڪهڙا لفظ سنڌيءَ جا آهن ڪهڙا گجراتي جا ۽ ڪهڙي طرح لفظن ۾ ڦيرو آيو آهي. هيٺ اهڙا جملا درج ڪجن ٿا:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي	پارڪري
سبق پڙهہ، گهوڙي چڙهہ	سبق پڻ، گهوڙا ماٿهہ سڙ
ادا ڪالهہ آيو	ڀائي ڪال آيو
سنها اکر لِکُ	پاتڙا اکر لک
سوير سمهہ، سوير اٿ	ويلو هو، ويلو اُوٺ
گلاس ۾ پاڻي آهي	ڱلاس موئين پوڻي سئہ
مٿي تي ٽوپي آهي	ماٿا مانهہ ٽوپئي سئہ
پيرو ۾ پکي ڏس	پينزو ان پکي زو
پيري ۾ پکي آهي	پينزرا موئين پکي سئہ
ٻار پٽ تي آهي	ٻار پينت مانهہ سئہ
هيءَ انب منهنجو آهي	اي اونبڙئي مارئي سئہ
هيءُ ڪيلو تنهنجو آهي	اي ڪيوڙو ٿارو سئہ

صوف منهنجا آهن	صوف مارا سئہ
ڏاڙهون تنهنجا آهن	ڏاڙام تارا سئہ
انبڙيون منهنجون آهن	اونبڙي ماري سئہ
ڦريون تنهنجون آهن	ڦڙي ٿاري سئہ
تون منهنجو ڀاءُ	تون مارو ڀائي
مان تنهنجي ڀيڻ	هون ٿارئي ڀين

”پارڪري“ ٻوليءَ جو گجراتي ٻوليءَ سان گهرو ۽ قريبي رشتو معلوم ٿئي ٿو. پر پارڪريءَ تي سنڌي ٻوليءَ جا ايترا تہ اثرات ٿيا آهن جو اها ٻولي مڪمل طور بدلجي هڪ نئين ٻولي طور تي اُسري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آئي آهي. سنڌي ٻوليءَ جا هيٺيان صوتي (Phonetic) اثرات نظر اچن ٿا.

١. سنڌي ٻوليءَ جا چارئي چوسٽا آواز (ٻ، ڏ، ڄ ۽ ڳ) پارڪريءَ ۾ داخل ٿيل آهن، جن مان ڄ ۽ ڳ گجراتيءَ ۾ نہ آهن.

گجراتيءَ ۾ ٻ ۽ ڏ بہ ناهن. پارڪري ٻوليءَ سنڌي کان ورتا آهن. پنجون چوسٽو آواز يعني ڏندائون چوسٽو ڏ آواز بہ پارڪري ٻوليءَ ۾ ڪجي محاوري مان آيو آهي. ڪچي ۾ ڏ آواز اڳ ئي موجود آهي، هي ڪچي اثرات جو اهڃاڻ آهي.

٢. سنڌي نڪاوان آواز (م، ن، ڻ، ڃ ۽ ڱ) آهن، جن مان ڃ ۽ ڱ آواز بہ سنڌيءَ مان ورتا ويا آهن. جيڪي گجراتيءَ ۾ ڪين آهن.

٣. هيٺ ڏنل لفظن جي مثالن مان معلوم ٿيندو تہ پارڪري ٻوليءَ سنڌي آوازن کي ڪهڙي طرح تبديل ڪيو آهي:

سنڌي	پارڪري	صوتي تبادل
ٻڌڪ انب	ٻڌڪ اونبڙئي	ٻ کي ٻ ۾ بدلايو ويو آهي.
ڄيب	جيڀ	ڄ کي ج ۾ بدلايو ويو آهي.
چنڊ	سندر	چ کي س ۾ بدلايو ويو آهي ۽ ڊ کي د ر ۾ بدلايو آهي.
ڇٽي	سترئي	ڇ کي س ۾ ۽ ٽ کي تر ۾ بدلايو ويو آهي.
حجم	هزوم	ج کي ز ۾ بدلايو ويو آهي.
دروازو	ڏروازو	د کي ڏ ۾ بدلايو ويو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڊيل	ڏيل	ڊ کي ڏ ۾ بدلايو ويو آهي.
صوف	صوق	ف کي ق سان بدلايو ويو آهي.
تڏ	ٽينڏ	ت کي ٽ ۾ بدلايو ويو آهي ۽ گهٽو سُر (اين) جو اضافو ڪيو ويو آهي.
وينو	ٻينو	و کي ٻ ۾ تبديل ڪيو ويو آهي.
جهاز	جاج	ز کي ج ۾ بدلايو ويو آهي.
لغڙ	لڳڙ	غ کي ڳ ۾ بدلايو ويو آهي.
گڏهہ	گديڙو	ڏ کي د ۾ بدلايو ويو آهي.
ڊاک	دراک	ڊ کي در ۾ بدلايو ويو آهي.
جهوپڙي	زهونپڙو	جهہ کي زهہ ۾ بدلايو ويو آهي ۽ اُون نڪائو، سُر ۾ داخل ڪيو ويو آهي.

گجراتي ٻوليءَ جو ”ڇي“ لفظ جنهن جي معنيٰ آهي: ”آهي“ سو پارڪري ۾ بدلجي ٿيو آهي ”سئہ“ اهڙي طرح ”م“، ”تي“ ، ”ءِ“ لاءِ پارڪري لفظ ترتيبوار آهن ”موئين“، ”مانهہ“ ”ان“ جيڪي سنڌي ڪان وڌيڪ گجراتيءَ جي ويجهو آهن. پارڪري ٻوليءَ ۾ لفظ ”مارئي“ معنيٰ ”منهنجو“، ٿارو معنيٰ تنهنجو، مارا منهنجا ۽ ٿارا معنيٰ تنهنجا، هون معنيٰ مان يا آءٌ بہ گجراتيءَ کي وڌيڪ ويجهو آهن بنسبتًا سنڌي ٻوليءَ جي.

زمان حال جو هڪ سنڌي جملو:

ٻار ڊڪن ٿا، پارڪري ٻوليءَ ۾ چوندا : ٻاڙ ڊوڙتهہ ريا.

جملي ۾ ڪم آيل ٿئي لفظ گجراتيءَ جي ويجهو آهن. پارڪري جي موجوده لفظي ذخيري ۽ منجهس آيل صوتي اضافا، ڪيس هڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

علحده ٻوليءَ جي صورت ۾ تہ آندو آهي، پر ساڳئي وقت ڪيس گجراتيءَ کان گھڻو پري ڪري ڇڏيو آهي ۽ سنڌي ٻوليءَ جي گھڻو قريب آڻي بيهاريو آهي.

جيئن جيئن وقت گذرندو رهيو تيئن تيئن پارڪري ٻوليءَ جو لاڳاپو سنڌي ٻوليءَ سان وڌندو رهيو آهي. پارڪر جا لوڪ گيت پارڪري ٻوليءَ جي اوسر ۽ تاريخ تي روشني وجهن ٿا. لوڪ گيتن ۽ لوڪ ادب وسيلي پارڪري ٻوليءَ جي چڱيءَ ريت اوک ڊوک ڪري سگھجي ٿي. منگھارام اوجها صاحب پارڪر جي خطي مان ڪي ڪٿا پنهنجي ڪتاب ”پراڻو پارڪر“ ۾ تہ ڏنا آهن پر ڪافي سارو مواد ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ کي بہ گڏ ڪري ڏنو اٿائين، جنهن کي ڊاڪٽر بلوچ صاحب لوڪ ادب جي ڪتابن ۾ مناسب جاءِ ڏني آهي. منگھارام صاحب پارڪر جي نج شعر جي نموني طور هيءُ گيت ڏنو آهي:

گمي چي گلبدن تارو، چترا چت چتجي چي
آري ويوڳ ٿي وهالي، ڪري ڪر دل پتڪي چي
آتش ڪيس لانباچي، سوندا پتر پڙ سوچي
اڏيکا انتر تي ني، ٿڌر سيس پتڪي چي
للاتي چاندلو سويي، نهاري نيتر لويي چي
ششي ايمر ڏاري ني، ڪوڏ ني مک متڪي چي
هرڻ سم نيتر چي تارا، وري وشال ني ڪارا
نيڻ نت ٿي نہ تايو تو، نهين ڪو ڪال چتڪي چي
گلابي گال چي گورا، سو پت ناڪ ۾ نت نبي
اها نت نوٽو موتي، اڌر پر چيڪ لتڪي چي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منوهر مکڻ تارون چي، تــروٽي تيج وارن چي
ششـِـي شرمائي نيڻ گگني، گهاوي گرو پتڪي چي.

هن گيت ۾ ڏنل ڪيترائي لفظ گجراتي جا آهن ۽ فعل ”چي“ به اصل گجراتي جو ڪم آيل آهي جيڪو بعد ۾ پارڪري ۾ سئو تي چڪو آهي.

ٿري لوڪ گيت ”هيلوڪو وري آ“ جيڪو سموري ٿر ۽ معياري سنڌي ۾ ڪي مصراعون ڏاتڪي سميت رائج آهي، هي ساڳيو لوڪ گيت پارڪر ۾ به ڳايو وڃي ٿو. جنهن کي پارڪريءَ ويس پهرايو ويو آهي. اوجها صاحب پارڪر جي گيت طور پنهنجي ڪتاب جي صفحي ١٢١ تي ڏنو آهي. هن گيت منجهان پارڪري ٻوليءَ جي مهڪار اچي ٿي. گيت هيٺ پيش ڪجي ٿو:

سايون ڪورايون تان، وٿاٺي آيون ڙي
تاجي ڏوجهاري، ڏسڪا پري ڙي
جاني ڙا، وهيلو وري آءِ

ست تان سهيليون، پاٺي ڙي گيون ڙي
تاجي هانجر آنسوڙا هاري ڙي
جاني ڙا، وهيلو وري آءِ

سائو تان سارون ڙو، وينٺٺي رهيو ڙي
تاجي وڇوڙي ۾ ويراڳڻ ڦران ڙي
جاني ڙا، وهيلو وري آءِ

پيجي ڪو سهيلين، تيڇ ڪور کي ڙي
تاجي مرگها نيٺي ميلي ويس ڙي
جاني ڙا، وهيلو وري آءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

كنوڻ ري ڪڙڪي، مانجي ڇاتي ڪو ڌڙڪي
چو ماسو تڪڙو جائي ڙي
جاني ڙا، وهيلو وري آءِ

ٿر جو هڪ ٻيو مشهور لوڪ گيت آهي ” ورسارو“. هن ”لوڪ گيت“ جون ٽي روايتون ڊاڪٽر بلوچ صاحب پنهنجي ڪتاب ”لوڪ گيت“ (لوڪ ادب سلسلي جو سترهون ڪتاب) ۾ ڏنيون آهن. منگهارام اوجها صاحب کان مليل روايت ننگر پارڪر جي حوالي سان ڏني وئي آهي-”ورسارو“ عنوان جي هن لوڪ گيت کي هت پيش ڪجي ٿو:

اڄ اتر ۾ ڏنڌلو، موتوڙي چنڊازوَ ورسي مِينه
اي منهنجا وهندڙ بادل، تنهنجي بنان وسڪارو لونبيو جائي
اچِي پڪ رو بڳلو بيٺو مين تان جاٿيو هنس
هنسلو ويچارو ڇا ڪري، منهنجو پرديسڻ ساَن لڳو نينهن
اي منهنجا وهندڙ بادل، تنهنجي بنان چوماسو لونبيو جائي
اتر ڏِس رو ميهولو ورسي، منهنجي ڀِڄي امراٿي ري ڀت
ساسو تنهنجو ڏڪرو، چڙهيو منهنجي چت
مرگها نيني را بالم، تنهنجي بنان ورسارو لونبيو جائي
اتر ڏس جو واءُ لڳي، منهنجو ٽٽي نوسر هار
ساسو تنهنجو ڏڪرو ٽي ويو مون کان ڌار
اي منهنجا وهندڙ بادل، تنهنجي بنان چوماسو لونبيو جائي
اڄ سڀ سهيلي سورهن سنگار، اي پرديسڻ اوڊيو نه ڪيئن
ڪاوڄ توتي ورجيو، ڪا ماندو پڙيو تون مينه
اي منهنجا پرديسي بادل، تنهنجي بنان وسڪارو لونبيو جائي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن لوڪ گيت جي ٻوليءَ تي معياري سنڌيءَ جو تمام گهرو اثر واضح نظر اچي ٿو، هيٺيان فقرا معياري سنڌيءَ جي بناوت وارا آهن:

اي منهنجا وهندڙ بادل، تنهنجي بنان وسڪارو ....
هنسلو ويچارو ڇا ڪري منهنجو پرديسڻ سان لڳو نينهن
اتر ڏس ۾ واءُ لڳي، منهنجو ٽٽي نوسر هار
تنهنجو ڏيڪرو تي ويو مون ڪان ڏار.

"ڏيڪرو" لفظ ڍاٽڪي ۾ عام مروج آهي ۽ "پٽ" جي معنيٰ ۾ ڪم ايندو آهي. هت هيءُ لفظ پارڪري ٻوليءَ ۾ ڍاٽڪي اثرات جو اهڃاڻ ڏئي ٿو.

پارڪر جي طرف شاديءَ جي موقعي تي لاڏا ۽ ڳيچ پنهنجي پارڪري ٻوليءَ ۾ ڳايا ويندا آهن. "ڳيچ" ڪتاب جي جلد ٻئي ۾ ڊاڪٽر بلوچ صاحب ٿر جا ڳيچ ٻہ شامل ڪيا آهن سي اڪثر ڍاٽڪي محاوري جا آهن. منگهارام اوجها صاحب هڪ ڳيچ پنهنجي ڪتاب ۾ ڏنو آهي. هي ڳيچ زالن جي نج ٻوليءَ جي نمائندگي ڪري ٿو. گيت ۾ ماءُ ۽ پٽ جي وچ ۾ گفتگو آهي. ڳيچ جا ٻول هن ريت آهن:

ماڙي، ٻارهن ورس آويو، ماڙي، نہ ڏسي پاٽلي پرمار ري
جاڙيجي مان
ٻاٻيو ٻوليو، ڪاٽڙ ري ڪيجڙي
بيٽا، ايهن پاٽي ٻهوگئي، بيٽا، ڇوٽوڙو ڏيور ساٿ
ٻاٻيو ٻوليو ڪاٽڙ ري ڪيجڙي
ماڙي جل ٿل سڀ ديکيا، پڻ نهين ديکي پاٽلي پرمار ري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جاڙيجي مان

ٻاٻيو ٻوليو، ڪاٽڙ ري ڪيجڙي

ڏيڪرا ٻينٿي ويس ني هٿيار چوڙيئي، ڏلئا ڌري آوسي

ٻاٻيو ٻوليو ڪاٽڙ ري ڪيجڙي

ماڙي، گهنٽيون ني رٽڙا جوئي رهيو، ماڙي نہ ديکي پاٽلي پرمار ري

جاڙيجي مان

ٻاٻيو ٻوليو ڪاٽڙ ري ڪيجڙي

ڏيڪرا ٻيس هٿيار چوڙيئي، ڪليا ڪنور ويس ڏوڪ ني آوسي ري

ٻاٻيو ٻوليو ڪاٽڙ ري ڪيجڙي

ماڙي نديون نالا جوئي ديکي ري، ماڙي نهين ڏيءَ پاٽلي پرمار ري

جاڙيجي مان

ٻاٻيو ٻوليو ڪاٽڙ ري ڪيجڙي

اينا ٻچڪا مان ڪوري ٻانڌني ري، اي ٻانڌني ديک ني ٻاور هاو ري

اي گوجارن مان

انٻلو ورک سوکي ڳيو ري

”ڳاهن سان ڳالهيون“ جي سري واري ڪتاب ۾ گهٽيئي ڳالهيون گڏ ڪري ڇپايل آهن. راجڪمار ۽ ساهيچي واري ڳالهہ، منگهارام جي روايت جي حيثيت ۾ شامل ڪيل آهن. ڳالهہ ۾ آندل ڳاهون هت ڏجن ٿيون: اهي سمورا بيت گريئرسن بہ ڍاٽڪي / ٿريچي جي نموني طور ”لنگئسٽڪ سروي آف انڊيا“ ۾ ڏنا آهن. جيڪي هن ڪتاب ۾ ضميمو ”ب“ ۾ ڏنا ويا آهن. گريئرسن جا ڏنل بيت ڍاٽڪي محاوري جا آهن. جڏهن تہ اوجها صاحب جي ڳاهن / بيتن ۾ پارڪري عنصر گهٽائيءَ سان موجود آهي. اوجها صاحب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي رڪارڊ ڪيل بيتن جا اصل ٻول هت درج ڪجن ٿا:

نگري! تون اولي ٿي، ماڙي نهاريو مَ اڄ
نڪا ڏيون ٻہ ڏيول پٽري، نہ راتين ٻہ رڄ
اڄ اٻلا وٽ چو آيا، ڪهڙو پيو مون ڪام
مهنڻو تنهنجو گهرنا، مون شڪل ورٽي رو شام
نگري ! تون اولي ٿئين، ماڙي نهاريوم اڄ
اڄ مون آيو اٻلو

هون آيو اٻلو، ٻلا ٻيي ٻولاوڻ ڪج
ڏينهن گيو، گهر آٻري، راجا گهران جاءِ
مون اٻلا سان ڪهڙو ٻولڻو تون ڪيهر مون گاءِ
ڪيهر ٻک ڪوئلي، آجيا ٻک ٻگهار
ڪيهر ڪوئلي ڪي ڪائيندو، جي حيلو ڪرين هزار
واڙ ڏيان ڪينتر نان، واڙ ڪيتر نان ڪاءِ
راجا ڏنڍي رعيت نان، ڪوءِ ڪنهن وٽ جاءِ
ڪوڪِ مت ڪر ساهيچي ! ڪوڪَ ڪري ڪڻ هوءِ
ڪيهر ٻک چڙهي ڪوئلي، ڇٽي سٽي نہ ڪوءِ
آڻ ڏيان راجا توڪي، مت الوپيا آپ
مون اٻلا سان ڪهڙو ٻولڻو، هون ٻيٽي تون ٻاپ
پگ پگ پر گهسي، پايل گهس گهس جاءِ
هون پڇان، اي سکي! تني ننڊ ڪيئن نہ آءِ
ڏرتي ڏان نہ پنجي، تارا منڊل هست هوءِ
ڏارائين سين پريت ڪران تہ پرٿوي پرلئہ هوءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لعل پلنگ لچڪيو نهيـن پايل جي جهٽڪار
هون پيچان اي سڪي! ڪوڻ چتـر، ڪـوڻ گينوار؟
تو ڏني تلاوڙي پاڻي پيڻ ري ڪج
هنسي چونچ چـو نہ ٻوڙي، تنهن جو اتر ڏيو اڄ
جي مارگ ڪيهر هليو رجي لڳي تـٽي
اوڪـڙيـا ايـا سـڪـسيـن، چنا نہ هرڻي
پار چڙهي جل تانگهيو، پاڻي پيڻ ري ڪج
پـڻ هنسي چونچ ٻوڙي نهين، نشچيہ آٿيو اڄ (۵).

تر ۽ پارڪر جا علائقا سنڌ جا اڻ ٽٽ حصا رهيا آهن. اڄ بہ سنڌ انهن علائقن جي اڪيلي وارث ۽ وسيلو آهي. سنڌي ٻولي سنڌ جي هڪ ڀرپور جاندار ۽ سگهاري ٻولي آهي. پارڪري ٻوليءَ جا ڪيترا محاوري جا سنڌي ٻوليءَ سان ناتا رشتا نهايت قريبي آهن، لوڪ ادب جي وسيلي پاڻ ۾ پريت جا پيچ نهايت پختا پيل اٿن. سنڌي ٻوليءَ پارڪري تي نہ صرف صوتي ۽ صوتياتي طور اثر انداز تي رهي آهي پر پارڪري جي لفظي ذخيري ۾ پڻ ڪيترائي سنڌي لفظ روز بروز شامل ٿيڻ لڳا آهن. ان جو هڪ سبب هيءَ بہ نظر اچي رهيو آهي تہ ڪيترائي پارڪري ٻولي ڳالهائڻ وارا لوڪ ننگر پارڪر مان نڪري ميرپورخاص، ڪنري ۽ ٻين هنڌن تي بہ وسي ويا آهن پر پوءِ بہ پارڪري جي عمل دخل جو دائرو پارڪر جو خطو آهي.

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حوالا

١. منگهارام اوجها "پراڻو پارڪر" (ٽيون ڇاپو)، ١٩٨٨. ص-١.

٢. رائچند "تاريخ ريگستان" (ٻيو ڀاڱو)، ١٩٧٥. ص - ١٣٤.

٣. منگهارام اوجها "پراڻو پارڪر" (ٽيون ڇاپو) ١٩٨٨، ص- ١١٧.

٤. Peter J. Grainger, & Nita G. Grainger, A Prelimnary Survey of the languages of Sindh, 1980. P-38.

٥. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، "لوڪ ڪهاڻيون" جلد- ٧ (ڳاهن سان ڳالهيون)، ١٩٦٤، ص -٣٢ - ٣٧.

—

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب پنجون

سوڍڪي محاورو

تر جا مکيہ محاورا ڍاتڪي ۽ پارڪري آهن، جڏهن تہ سنڌي، گجراتي ۽ مارواڙي ٻولين جا بہ ڪجهہ محاورا ڳالهايا ويندا آهن. ڪيترن وڏن محاورن جا بہ ٻہ چار نمونا ٿورڙي ڦير گهير سان ان ساڳي علائقي ۾ رائج هوندا آهن. محاوري کي اپ ڀاشا ۽ ننڍي محاوري کي اپ ڀاشا بہ سڏيو وڃي ٿو. مثال طور اترادي (سري واري) محاوري جا ننڍا محاورا شڪارپوري، لاڙڪاڻائي، اٻاوڙائي ۽ ماتيلي جا موجود آهن، اهڙي طرح تر جي هڪ ننڍي محاوري سوڍڪي جو ڪجهہ احوال هت ڏجي ٿو.سوڍا اصل پرمار راجپوت سوڍڪي ڳالهائيندا آهن. سوڍا نہ رڳو سنڌ جي تر واري علائقي ۾ رهندا آهن پر ڪيترائي سوڍا سرحد پار ڀارت جي علائقي ۾ پڻ رهندا آهن. سوڍن جي اصل نسل جي باري ۾ ڀيرومل مهر چند آڏواڻي صاحب لکيو آهي تہ :

”پرمار راجپوت جو اندر ديوتا جي ڪرپا سان اگني ڪنڊ مان پيدا ٿيو هو، تنهن ستين لوڪن کي ماري برهمڻ راڄ جو بچاءُ ڪيو ۽ پوءِ هن نہ رڳو ابو پهاڙ ۽ ان جي آس پاس جي ملڪن تي حڪومت ڪئي پر سڄي ڀارت جو راجا ٿيو. هن جا پويان راجپوت يعني راجا جا پٽ سڏجڻ لڳا. پرمار راجپوتن جون ڪل پنجٽيهہ شاخون سڄي هندستان ۾ آهن. انهن جن راجائي ڪمائي سي ”تڪر“ سڏجن ٿا باقي ٻيا پائر رڳو پرمار راجپوت ڪونجن ٿا، جي هن وقت تر ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گهٽيئي آهن. انهن پرمار راجپوتن مان چار راءِ نالي راجا هئو، جنهن کي
ٻہ پٽ ٿين نياٿي هئي. چار راءِ جي وڏي پٽ جو نالو سوڍو ٻنڍي پٽ
جو نالو سانکلو هو، سانکلي جو اولاد سانکلا راجپوت سڏجن ٿا جي
جوڌپور ۽ بيڪانير پاسي گهڻا آهن. ٿرپارڪر ضلعي ۾ سوڍا راجپوت
گهڻا آهن، اهي پنهنجي وڏي ڏاڏي "پرمار" جو نالو گڏي پاڻ کي
"پرمار سوڍا راجپوت" سڏائيندا آهن. راجا چار راءِ جو مربي پٽ
سوڍو وڏو ڪٽڪ ڪاهي سنڌ ۾ آيو ۽ سنڌ ۾ رتني ڪوٽ ۾
راڄڌاني ڪري پنهنجي حڪومت قائم ڪئي. سوڍن پوءِ ٿر جي ٻين
ڪيترن علائقن تي قبضو ڪيو ۽ ڏٺ جي سموري خطي تي
حڪومت هلائي (١). پيرومل جي راءِ موجب سوڍن جي صاحبي
سنہ ١٣٩٠ع ڌاري تائين رهي. عمر ڪوٽ جو قلعو سوڍن کان
سومرن جي سترهين حاڪمِ عمر سومري فتح ڪيو. ان وقت تائين
سوڍن جو زور ٽُٽي چڪو هو. (٢)

سوڍڪي محاوري جي باري ۾ ڀارت جو مشهور ماهر لسانيات
پرسو گدواڻي پنهنجي ڪتاب "سنڌي ٻوليءَ جي زيارت" ۾ لکي
ٿو: "سوڍا سنڌي ٻوليءَ جي ٿريلي اپڀاشا جي اپ اپڀاشا (Sub
dialect) ڊاتڪي ڳالهائيندا آهن. جيڪڏهن ذات پائي اپڀاشا جي
حساب سان ڏسجي تہ سوڍا سوڍڪي اپڀاشا ٿا ڳالهائين، جو تہ اپياس
ڏيکاريو آهي تہ سوڍن ۽ مينگهواڙن وغيره جي اپڀاشائن ۾ ٿورا فرق
آهن، پر گهڻي ڀاڱي سوڍا وچولي پڻ ڄاڻن ٿا.ڇا ڪي سنڌي جي
معياري ڀاشا مڃي وڃي ٿي. گهڻا سوڍا تہ سنڌي لپي (عربي
سنڌي) چڱي طرح لکي پڙهي ڄاڻن. (٣)

سوڍڪي ۾ ٻاهريان اثرات گهڻا نہ ٿيا آهن. سنڌي ٻوليءَ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

معياري محاوري ۾ سوڊڪي محاوري ۾ جيڪي فرق آهن انهن بابت پرسو گدواڻي لکي ٿو : ”سوڊڪي رڻ ۾ ڳالهائي ويندي آهي اِن سبب گهٽڻ ئي جديد اثرن کان آجي آهي. گهٽيئي لفظ جيڪي معياريءَ مان گم ٿي ويا آهن سي سوڊڪي ۾ اڄ به واهپي ۾ آهن. جنهن کي اسين خراب تيڻ چئون يا ”تنل“ چئون تنهن کي سوڊِا ”جهرپل“ چون، ”ٽاٽو“ لفظ اڃان سوڊڪي ۾ رواج ۾ آهي. جڏهن ته سنڌي ۾ هاڻ ”وقت“ ۽ ”ٽائيم“ چيو وڃي ٿو. ”ڪِڙڪي“ معنيٰ ”گهنٽي“ سوڊڪي ۾ آهي. صندليءَ لاءِ لفظ ڪم آڻين ”ڪٽولي“، ٻال لاءِ جيڪو لفظ ڪم آڻين سو آهي ””ڏڙو“ (۴) سوڊڪي ۾ رنگن جا نالا سنڌيءَ کان ٿورا ڦريل آهن مثلاً :

سوڊڪي	سنڌي
ڌوُڙو	اَڇو – ڌوُنرو (رنگ ڏيکي جو)
رَتو	ڳاڙهو
ڪارو	ڪارو
پيرو	پيلو
لِيلو	سائو
ڪَناٽو	نيرو

سوڊڪي ڳالهائيندڙ هلڪي ۽ گهاٽي رنگ ۾ به فرق ڪندا آهن. مثال جڏهن ڪنهن شي جو رنگ گهاٽو ڳاڙهو هوندو آهي ته پوءِ ان کي چوندا ”پڪو رتو“، جي ڪنهن شيءِ جو رنگ هلڪو ڳاڙهو هوندو آهي ته چوندا ”ڪچو ڳاڙهو“ .

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سوڍڪي جا ڪجهه پيا لفظ:

ٻولائي: اها ڳانءِ جنهن جي بدن جو رنگ ڪارو هجي پر منهن جو رنگ اڇو هجي.

ڪولي: جنهن ڳانءِ جا سڱ ٻه ڪر اڇيئڙا هوندا آهن ان کي ڪولي چون.

چونٽري: ان ڳانءِ کي چون جنهن جي بدن جو رنگ ڪهڙو به هجي پر پيچ اڇي رنگ جو هجي.

پينٽڙي: ٻڪري جنهن جي پيٽ تي اڇو تڪو هجي.

نو چاندري: ان مينهن کي چون جنهن جي بدن تي نو اڇا تڪا يا نشان ٿين.

ڊاڪٽر پرسي گدواڻي سوڍڪي محاوري جو مطالعو، پارٽ ۾ ڪڇ جي ٻني علائقي ۾ وچي ڪيو آهي جتي سوڍا وڏي تعداد ۾ رهائش پذير آهن. سنڌ ۾ رهندڙ سوڍا به سوڍڪي ئي ڳالهائيندا آهن. سنڌ جي سوڍن جو جيسلمير ۽ ڪڇ جي وڏن گهراڻن سان تعلق رهيو آهي پيرومل لکي ٿو : ”عمرڪوٽ توڙي ننگر پارڪر جا گادي نشين راڻا جهڙي تهڙي گهر ۾ ڌيئون ڪين ڏيندا آهن ۽ پرڻبا به وڏن گهرن مان آهن. هن جي مٿي ماڻتي ڪڇ جي راءِ، جيسلمير جي راول ۽ جوڌپور جي مهاراجا سان آهي.(۵) تر جي سوڍن / راڻن جون ريتون رسمون سنڌ جي ٻين هندو ذاتين کان ڪجهه مختلف به آهن. گادي نشين سوڍن جي گذاري وڃڻ بعد مٿاڻن قبا اڏايا ويندا آهن. ان باري ۾ پيرومل مهرچند آڏواڻي لکي ٿو:

”هاٿوڪن نالي ماتر گادي نشين راڻن مان ڪو مرندو آهي ته هن جي سنڪ ذري پوري ان جي مٿان قبو اڏائيندا آهن، انهن قبن کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”پاڙيا“ چوندا آهن. جن پاڙين جي اندر هڪ پٿر تي انهيءَ راڻي جي شڪل اڪرائيندا آهن ۽ انهن پٿرن کي ”لوڙهيون“ چوندا آهن (٦).

”لوڙهه“ لفظ سنڌي مسلمان بہ قبرِ لحد، تربت، گور جي معنيٰ ۾ ڪم آڻيندا آهن (٧). گمان غالب آهي تہ هيءُ ساڳيو لفظ آهي جو سوڍڪي ۾ عام طور رائج آهي ۽ معياري سنڌيءَ مان ورتو ويو آهي.

حوالا:

١. پيرومل مهر چند ، ”سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ“، ١٩٩٠ ص ٣٠ -٣٣

٢. ايضا. ص ٤٣

٣. پرسو گدواڻي، ”سنڌي ٻوليءَ جي زيارت،“ ١٩٨٩، ص ٣١

٤. ايضا ص -٣٥ -٢٨

٥. پيرومل مهر چند ، ”سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ“، ١٩٩٠، ص، ٧٣

٦. ايضا ص٧٤

٧. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: ”جامع سنڌي لغات“ جلد پنجون، ص -٢٥٢٩

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باب ڇهون

ٿر جا پهاڪا، چوڻيون ۽ اصطلاح

ٿر مان گڏ ڪيل پهاڪا، چوڻيون ۽ اصطلاح معنيٰ سميت هن باب ۾ پيش ڪجن ٿا:

لنب مکڻ چنب = لنب ڪارائڻ سان ڏيڳيون مکڻ جام ڏينديون آهن، تنهن ڪري چوندا آهن: لنب مکڻ چنب.

کدڙن جا اوتارا ڪنيارن جي گهر = ٿر ۾ کدڙا ڪنيارن جي گهر ۾ تکندا آهن.

لانپوئو ڏيڻ = لاش کي ساڙڻ وقت باهه ڏيڻ.

پيرا اپڙيل = مرد جو بد چال هجڻ.

نول ڪرڻ = سولو ڪرڻ.

ڪو اُگو اچنو رهي ؟ = سج اڀرڻ بعد ڪو لڪو رهي سگهندو ڇا؟

سنپت آهي برڪت (ٿر جي هڪ چوڻي) = ٻڌيءَ ۾ برڪت آهي.

ٿالهيون لاهڻ = قطع تعلقات.

نيات ڪان ڇيهه = برادريءَ مان ٻاهر.

سجو پٽيل راڄ ني چٽي = (ٿر جي چوڻي) سجو پٽيل راڄ کي ٺي ڦريندو رهندو.

جونءَ سمهي، ليک سمهي ننڍ ڪرڻ = بنا الڪي ننڊ ڪرڻ.

وهانءَ جو ڏورو = اڇوتن جي شاديءَ ۾ پيلو سڳو وٽيل، دعوت نامي طور موڪليو ويندو آهي.

چونري جو دونهون لڳڻ = ڪنهن عورت جي شادي ٿيل هجڻ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪنوار گرھ = رن زال ۾ ڪنواري مرد جي شاديءَ مان ٿيل اولاد.
ماني اڪ ٿيڻ = گھر ۾ رنجش پيدا ٿيڻ، گھريلو ڪٽ ڦٽ.
پيڙن ۾ پرم = هڪ ٽري چوٽي، گڏ رهڻ ۾ عزت آهي.
وٺو تہ ٽڙ، نہ تہ ٻر = (ٽري چوٽي)، برسات پئي تہ ٽر ۾ سڪار نہ تہ رڻ پٽ، بيابان.
اُنچر لڳڻ = جام، گھٽا ٿيڻ.
ٽر آهي ٿڻ تي نہ ڪڻ تي = هڪ ٽري چوٽي.
تاڙي جي تنوار = تاڙو پکي بولي تہ مينهن وسڻ جو سميو ٿئي.
آڪو پايو، گھر گھر ٺاهيو= ٽري ٻاراٽا ٻول معنيٰ برسات پئي اچي تياري ڪيو.
مينهن جو موهري = تاڙو پکي.
مينهن جو مانجهي = سانجهيءَ تارو.
ٽڏو منو واءُ، جنهن ۾ لاءُ نہ ساءُ = هڪ چوٽي.
ڏهائيءَ جا ٻول = سج ايرڻ بعد ٿيندڙ گجگوڙ.
پيم سر اڪان ري گوڏي = هڪ ٽري چوٽي.
اسوءَ جا داروڙا = اسو مهيني ۾ وسندڙ ڇدو مينهن.
ڪَتيءَ جا ڪاڙها = ڪَتي مهيني ۾ ٿيندڙ گرمي.
ميهہ جا ماما = مينهن وساڙا.
هرٽيا پيارڻ = مينهن جو پاڻي واٽن تان هرڻ بہ پيئن.
مارئيءَ جو پٽر = ٽر جو هڪ خوشبودار ٻوٽو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ضميمو ”الف“

ٿر جا چوندڊ لفظ

آٿاٽو– (ڍاٽڪي) آچار

آپ – (ڍاٽڪي) پاڻ

آجڪو – (ڍاٽڪي) گذران

آڏي گيڏي – فصل ڪري پوڻ

آڏوَريو – توٽيون

آڙنگ – اتر کان ڪڪرن جو اچڻ

آنٻوهيل – پيرڙين جا اڌ پڪلِ پيلي رنگ جا ڪتا پير

آنڌهر – پيرڙين جا سائي رنگ جا ڪچا پير

آهار – (ڍاٽڪي) کاڌو

ائنٽ – پيرن ۾ ڪڪرا پئجي وڃڻ

اب گهڙي – (ڍاٽڪي) يڪدم

اُپراٽو – پيرين اگهاڙو گهمڻ

اتيار – (ڍاٽڪي) گهٽو

اٽ– (ڍاٽڪي) هتي

اٿائَو – پرڻ

اپلاٽو – اٺ تي سواري ڪرڻ جو نمونو

اپٽيو – (ڍاٽڪي) وائريو

اجهور– ڳوٺ جي چوڌاري ويجهڙائي واري زمين

اڇوٽر – عمر ڪوٽ، ڪپري، خيرپور ۽ جيسلمير وارو ڀاڱو، اڇي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رنگ جي مناسبت سان نالو رکيو ويو آهي.

ارهو - (ڍاتڪي) اورتي

ارهيڪو - (ڍاتڪي) وڏيڪ اورتي

اڙلي- ڪاني تڪر

اڪ پاڏيو - اڪ جو قل

اڪاريو - اڪن واري ٻني

اڪرڙي - گند جو ڍير

اڪوارو - اڪ جو ريشو جنهن مان رسا ناهيا آهن

اُگريل - ٻيرڙين جا پڪل ڳاڙها مٺا ٻير

اگهاڙو چنڊ - بنا ڪڪرن چنڊ

اُگهاڙو سال - جنهن سال مينهن نہ وسي

اَليڪ ري - چسي يا گدلي عورت

انچليشور - ٽر ۾ هندن جي تيرٿ جو آستان

انچر - (ڍاتڪي) گهٽو

آٺوهار - آنهر

اَواڙو- ڪونر

اوپالو- (ڍاتڪي) ڏوراپو

اوتارو- مهمانن لاءِ ڏار چونرو يا ڪڙهہ

اوپاڙا - ڪَنڊن جو ڍگ

اورڪيو - (ڍاتڪي) سڄاتو

اولاٽو - اٺ تي سواري ڪرڻ جو نمونو

اُونڌيو لڪ - ايڪيري، جتان ماڻهو يا وهٽ لهي چڙهي نہ سگهي.

باسيندي - ٻهاري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻَجير (مونث ٻجيرٻاڻي) – نوڪر ، گولو (وزير)
ٻراڙ – اڇوتن ٻاران گڏ ڪيل ان
ٻنهه – بنياد
ٻيارو – شام جي ماني
ٻاپيهو – پکي ، پپيهو
ٻاتو – ڪِرڙ جو تورو نسريل ابتدائي ڦل
ٻاهر پڳي – (ڏاتڪي) بدچال عورت
ٻٿون – چاريون جن جو تڙ ظاهر نه هجي ۽ ٽاريون زمين سان لاڳو دائري ۾ سوڙهيون پکڙيل هجن.
ٻريتو – ٻارڻ
ٻُڙا ڪرڻ – ان جا ڍيرا ٺاهڻ
ٻڙڪٽو ڪندو – جڏهن ڪندي وڻ جا ڪندا ڪچڙا هجن
ٻڪڙ – ٻٽ جي مهڙ ۾ ٻي ٻٽ يا ڏڙو اچي گڏجي ته ڪنڊ واري لاهي.
ٻوهنگرو – ڪپ يا سڻ جي ڀاري
ٻپپارو – منجهند جي ماني
ٻيلاسو – اٺ تي ٻيلهه سواري
ٻَتو – ماني
ٻِٽَ – واريءَ جو ڏڙو
ٻل سرا – ٻلو سال، جنهن ۾ گهٽي برسات پوي
ٻوڏ ڪارينگ – خود رو هنداڻا، جهنگلي هنداڻا
ٻينٿارا – اٺن تي لڏيل ڪنڊن جا ڍڳ
تِڙڪول – ڪن ٻٽن جا پاسا اتر اوڀر کان ڏکڻ اولهه ڏي آهن تنهنڪري سج ايرڻ سان جنهن پاسي سج جي اس (تڙڪو)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پوي اُن پاسي کي تڙڪول چون.

تلسر - ڏهرن جي سخت زمين

تَلي - پٽن جي وچ ۾ واريا سي تورڙي زمين جو ٽڪر

ٿالهيون لاهڻ - قطع تعلقات ڪرڻ

ٿر - خشڪ زمين

ٿري - ٿر جو رهاڪو

ٿوٿي - ڪوڪلو، پورو

ٿارو - وڏي پٽ تي چڙهڻ لاءِ اڌ گول رستو

ٿُبڪا - ڪارا

ٿپري - آباديءَ لائق پٽن جي وچ ۾ گولائي سان سخت زمين

ٿويا - ٿنڊيا ڪڏا

ٿيلاسو - اٺ تي ٿن ڄڻن جي سواري

ٻاج - پٽ تي چڙهڻ لاءِ آڏي سلاميءَ واري واٽ

پارڪر - پارأڪر، ٿر جو حصو

پارهائي - ڪچين سرن جو چونري جو بنياد

پاساڙو - پٽ جو پاسو (مونث پاساڙي)

پاهيو - دروازي جو پاسو

پائر - ٿر جي ڏکڻ وارو پاڱو

پٽڪولو - ڏهرن جي سخت زمين

پَٽيل - راڄ جو چڱو مڙس

پَڇو - (ڊاٽڪي) پوئتي

پرويٺ - لوڙهي اندر مال جو واڙو

پُرهه - پنج فوٽ ماپ هڪ ماڻهو جون ڦهلايل ٻانهن جي ماپ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پرهو (ڊاڪٽي)- پرتي

پَرهيڪو (ڊاڪٽي)- اجان وڌيڪ پوئتي

پِڙو - اڪ جو وڏو پن

پُسي - ڪرڙ جو تورو نسريل ابتدائي قل

پَگ - (ڊاڪٽي). پير

پگڙيون - ڌاڪا

پَلر - ننڍڙو تلاءُ

پٺهارو - پاڻي رکڻ لاءِ ڇاپرو

پوٽو - اڇي مٽيءَ جو ليپو

پونو - ڌِهرن جي سخت زمين

پوچاندو - پٽ جو پاسو جو آهستي آهستي هيٺاهون ٿيندو وينڊو آهي.

پُوري - وڏيل ڪپ جا مُڇا

پيدليون - ڌاڪا

پير اپڙيل (ڊاڪٽي)- بدچال مرد

جاڪيو (ڊاڪٽي)- روڪيو

جانڪر - صبح جي ماني

جرهيڙي - چنڊ جي پڙ ۾ تجلو

جڪي لگ - تر جو عام تڪيو ڪلام

جهارو - صبح جي ماني

جهانپو جهورڻ - گهوٽ کي اٺ، گهوڙو يا زيور تحفي ۾ ڏيڻ جي رسم

جهول - ڌهرن جي سنئين زمين جتي گهاٽا وڻ ۽ ٻوٽا هجن

چاڙهاڻ - پٽ جي چاڙهي

چَڙسي - کوهه مان پاڻي ڪڍڻ لاءِ پخال

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چڙهٽي - ڏاڪڻ

چوپٽيو - چوديواري

چولاسو - اٺ تي چڙهڻ چڙهڻ جي سواري

چؤنرو - (جمع چئونرا) ترجي جهوپڙي

چيڙهو ڪنڊو - جنهن ڪنڊي وڻ جا ڪنڊا ۽ ٽاريون پڪيون هجن.

ٻاجارو - چونري جا ڪک ڏيڻ وارو ماهر

ٻاجو - چونري جا ڪک ڏيڻ

ٻاڏهول - چسي يا گولي عورت

ٻنيڻ - در مٿان رکيل ڪاٺي

ٻنٽ ڦڙي - مينهن جو وسڻ

ٻنڊون پوڻ - مينهن وسڻ

ٻيڪو (ڍاٽڪي)- ٽڪڙو

ٻيڪيرو (ڍاٽڪي)- اڃاڻوڏيڪ ٽڪڙو

ڏُٻو - ٻٽن جي وچ ۾ مٿاهين زمين جو ٽڪر جتي پاڻي نہ بيهي

ڏَڙٻو - واريءَ جو ننڍڙو دڙو

ڏُڪاڻ - مهمانن لاءِ ڏار چونرو يا ڪڙهہ

ڏوپ-ڪاٺ جو بند جنهن تي ويهي غسل ڪجي

ڏوري مل - چوٰنري ۾ ڪم ايندڙ وڏي ڪاٺي

ڏانگڙو - انڌلٺ

ڏڪرو - پٽ

ڏنيل - بيواه، وڌوا

ڏوٿيٺڙا - ٿر جا ماٺهو ڏٿ ڪائڻ وارا

ڏوجهہ ڏيڻ - ڪير گڏ ڪري ورهائڻ تہ جيئن مولا مينهن وسائي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏوربا – چونري جون نوڙيون

ڏونگهري – (ڍاٽڪي) بصر

ڏهر – ڍٽن جي وچ ۾ سنئين زمين

ڏهريَ – ڍٽن جي وچ ۾ ٿورو زمين جو ٽڪر جو ڪجهہ سخت هجي.

ڏيڪرو – پٽ

ڏيڪري – ڌيءَ

ڍاپي – ڍين واري ھني

ڍاڳو – ھن ڍٽن جي وچ ۾ سوڙهي زمين جو تمام گهٽو وارياسو ٽڪر جتي هلڻ ۾ مشڪلات ٿئي.

ڍاٽ – وارياسو ملڪ

ڍاٽڪي – ڍٽ جي ٻولي

ڍاٽي – ڍٽ جو رهاڪو

ڍار – ڍٽ جي لاهي

ڍاٽي – (جمع ڍاٽيون) ٿئون وسايل ڳوٺ

ڍَٽ – وارياسو ملڪ

ڍرتاڻ – ڍٽ جي لاهي

ڍرڪاڻ – پٽ جي لاهي

ڍُومڻ – مٽيءَ جو اڌ گول پيالو، ماني، ٻاجي، يا لسي رکڻ جو طباخ

راٻڙيو – لسي، ٻاجهر ۽ ٿوگنسي مان ٺهيل ٻاجي

راسو مينهن – آهستي وسندڙ مينهن

رائو – ڀٽرن جي سنهي پور

روهيراڙو – روهيڙي جي وٽن واري ھني

ريڪر – نرم زمين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رڀل - ڳوٺن لڳ زمين جو سنئون ٽڪر جتي راند رهي سگهجي.

ساڪر - (ڏاٽڪي) مصري

سامروٽي - ٽر جي هڪ طبعي بناوت جو نالو

سانتٽو - بيواهہ، وڌوا

سپراتي - سگهڙ زال

سَر - تلاءُ

سُرٽي - چونري تي رکيل ۽ ڪنڌريل گاهہ

سرهاتو وهاڻ- بنا بدي بنا پئسي سگّ.ملڻ وارو وهاڻ

سڪالڙو- (ڏاٽڪي) بيمار

سَن - لوڻ جي پيدا ٿيڻ واري زمين

سورانگهي - اٺ تي ٻئي جنگهون هڪ پاسي ڪري ويهڻ

سُوڪر- پري کان ايندڙ برسات جو سوسات

سوڪيمر - شاهوڪار

سومٿ - گند

سوئيڪو ڪنڊو - ڪنڊي جو وڻ جيڪو سو سالن کان مٿي جي

عمر جو هجي.

سيت - پپ جي پاڙ

صبوحڙي - صبح جي ماني

ڦدولي - (ڏاٽڪي) اجائي ڳالهہ

ڦرهيڙي - ڪوهہ مٿان ڪاٺ يا سيمينٽ جو چورس چوڪ

ڦگايو - (ڏاٽڪي) اجلايو

ڦُلانتي - بيواهہ، وڌوا

ڦُلي - ڦوگ جو ٻور

ڦُليا – اڪ جا گل

ڦوگيسي – ڦوگ جو ٻور

ڦوگارو – ڦوگ جي وڻن واري ٻني

ڪانو – سنئين ۽ سخت زمين

ڪانِي – سنئين ۽ سخت زمين

ڪاربنگ – هنداڻو

ڪاربون – چتيون

ڪُت – تر ۾ هڪ قسم جو مچر

ڪتا – ڦوگ جي ڦل ۾ اندر سنها تاندورا

ڪَپرو – واريءَ جو ننڍڙو دڙو

ڪَپُوربو – ڪونر

ڪرسي – ڪنڊي جي ڪاري ڪاٺي

ڪَرِهو – لانديءَ جي ويڪر وارو پاسو

ڪربون – هنداڻي جا ٻج

ڪڙچ – چونري جو گول دائرو

ڪڙسيو – پٽل جي لوٽي

ڪِڙو – ٻن ڪاٺين ۾ ڇڏبن ڏاڪن وارو دروازو

ڪَڪڙبون – ٻيرين جا سائي رنگ جا ڪچا ٻير

ڪنٽيرا – ڪنڊن وارو ڪنڊي جو وڻ

ڪَننو – تر جي هڪ طبعي بناوٽ جو نالو

ڪُني – خيرات

ڪُوڪڙ – سڪل ٻيرون

ڪوڪلا – سڪل چيڙ

ڪونڊي – مٽي جو طباخ جنهن ۾ اٽو ڳوهجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪَھنتو - ڪندو

ڪينڻ - (ڍاٽڪي) ڪيڏانھن

ڪاٽيو - لسي، ٻاجھر ۽ ڦوگيسي مان ٺھيل ٻاجي

ڪائڙ - تر جو اتر وارو حصو

ڪٽِي - لوئي

ڪَٽينگڻ - سنياڻ

ڪوڪا - ڪنڊيَ وڻ جون پڪل ڳاڙھيون سگريون

ڪيجڙ - ڪنڊي جو وڻ

ڪيجڙارو- ڪنڊي جي وڻن واري ٻني

ڳانوڙ - ٻٽ جي مٿاڇري تي ھيٺاھون ھنڌ جتان ماڻھو ۽ مال لنگھي

گياڏوٽي - ڪپڙن ڌوئڻ لاءِ ترائي

ڳٽڪا - نم جون پڪل نموريون

ڳڏھ ڇڪو - ڊيِ ۽ ڪپ جون نوڙيون

گُرس - واريءَ ۾ پيرن جي اندر وڃڻ سان زمين ۾ ڪڏو ٿيِ پوڻ

ڳگھريون - ٻاجھرَ جو ڳڙ پيل مٿو ٻٽ

گوتر - آکھ، برادري

گوچر - مال جي چرڻ لاءِ زمين جو ٽڪر

گوچار - ٽڙڪول جي سامھون وارو پاسو، ٻٽن جو اھو پاسو جنھن تي ٽڙڪو نہ پوي.

گوڏيا - اٺ جي گوڏن تي ٻرت ٻريل ڪپڙي جو ٽڪر

گوربند - اٺ جي سيني تي ٻرت ٻريل ڪپڙي جو ٽڪر

گوڙڏرو - ڪارونجھر جبل مان نڪرندڙ نئن

گوئر - ٻنين پاسي ٻہ چار گھر

گيو - (ڍاٽڪي) ويو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻارو – پٽ جو هنڌ جتان پاڻي وهي رستو ٺاهيو هجي

گهاٽُو – وڏو رستو

گُهرڙڪو – (ڍاٽڪي) سڪرات

لاسوڙ – ٻنا ڪنڍن ڪنڊي جو وڻ

لانجهہ – پٽ جو هيٺاهون هنڌ جتان لنگهہ هجي

لَڪ – پٽ جو اهو هنڌ جتان لنگهہ هجي

لوڏي – ٺيڙو

لوءِ – چونري جو اندريون پاسو

لهاڻ – پري کان ايندڙ ڪڪرن جي ڪاراڻ

لينجهہ – پٽ جي هيٺاهين هنڌ وارو مال ۽ ماڻهن جو لنگهہ

ماهيلِي – زال، گهر واري

مَٺاري – پٽ مٿان سڌي زمين جتان ماڻهو ۽ وهٽ هلي سگهن

مَجر – ڪنڊي جو ٻور

مُڇ – پٽ جي چيڙي وارو هنڌ جتي اوچائي يڪدم ختم ٿئي

مَڙهو – ٻن پٽن جي وچ ۾ وارياسو ننڍو زمين جو ٽڪر

مَڪَا – کٻڙن جو ميوو

مگرو – ويڪري مٿاهين مٿاچري سان زمين جو ٽڪر

مَنَدر – ٻہ پٽون ڪنڊ تي پاڻ ۾ گڏيل وارو هيٺاهون هنڌ

منڌهيڙو – ڇنو

موٽو – (ڍاٽڪي) وڏو

موٽيرو (ڍاٽڪي)- وڌيڪ وڏو

مورو – ويڪري مٿاهين مٿاچري سان زمين جو ٽڪر

مونگهڙو – دروازو

مهرات – شاديءَ کان اڳ واري هڪ رات

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مهراڻو – تڙ جي هڪ طبعي بناوت جو نالو

مهنتر – مينگهواڙن جو پٽيل

ميڙهي – ماڙي

ميھ جا ماما– مينهن وساڙا

ناڪو – پٽ جي وچ ۾ هيناهون هنڌ جتان ماڻهو ۽ مال لنگهي

نرھ – ڪتن جي چيڙن جا تاندورا

نُک – خاندان جي شاخ

نوڻ – ٻن پٽن جي وچ ۾ ڊسڙ وارو مال جو لنگهہ

نيپوجهر – نمر جو ٻور

نيڙڪو – (ڍاٽڪي) اجان ويجهو

نيڙو – (ڍاٽڪي) ويجهو

واندي – هڪ معمولي ٻونگو

وانئر – برسات کان اڳ لڳندڙ طوفان

وٽ – تر جي هڪ طبعي بناوت جو نالو

وچاڻا – وڇائڻ لاءِ ڪپڙو

وسناڻ – گاھ جا ٻج پاڻيءَ ۾ پسائي اکري ۾ چڙڻ

ونگو – تر جي هڪ طبعي بناوت جو نالو

ويريون – تانگها ڪوھ

ويڙهو – لوڙهي اندر مال جو واڙو

ويئر – ٻن پٽن جي وچ ۾ سوڙهي زمين جو ٽڪر

هاڏو – ڪانءُ

هَتو – (ڍاٽڪي) هيو، هو

هُون – (ڍاٽڪي) آءٌ ، مان

هيڪل گوديون – وڻ وانگر ٽڙ سان ڇاريون

---

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ضميمو "ب"

(١) ڍاٽڪي يا ٿاريلي محاورو - ٿرپارڪر ضلعي مان:

آچ اويلا ڪيون آويا ڪھڙو مجھہ مين ڪام،
ٿانرو مھنتو گھر ناھين آئي سگٽيرو سام.
شھر اُجين ھون قريو محلي آويو آچ،
تاس اويلو آويو توج ٻالاوڻ ڪج،
چندر گيو گھر اپٽي راجا تو ٻيي گھر جا،
مين اپلاسي سي ڪينو ٻلاٽو تون ڪيھر ھون گا.
ڪيھر ڪوالي بڪي چالي بڪي ناھر،
جوڪو لاگسي جند نين لاڪون ڪرين بچار.
ايو شينھہ پچاٽا ھيڪل گر اپيھہ،
گھر اُندران را ڊونڊي تو تان شرم نہ آوي شينھہ.
سج سھيچي سينگار، راجا ڪري پڪار،
جوڪم لاڳسي جيانين لاڪون ڪري بچار.
ٻاٻري ڏجي ڪيتر نان ٻاري ڪيت نان ڪائي،
راجا ڏٽڏي رعايت نان جڻ ري ڪوڪ ڪٽي لاڳ جائي.
ڪوڪ مت ڪر ري سھيچي، ڪوڪ ڪائينڪي ھوءِ،
ڪيھر ڪي مک ٻڪري چوٽي سٽي نہ ڪوءِ.
آئي ڏيان آپ ري آئي مت لوپو آپ،
ھون ڪوالي تون برھمڻ ھون ٻيتي تون باپ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٢) ٿاريلي يا ڍاٽڪي نمونو، جيسلمير رياست مان ورتل:

هيڪ ماڙهوءَ کي ٻه پٽر ها. هنن منجها ننڍي پٽر ابا کي چيو ”اي ابا مال منجها مهجو ڀاڱو هو سو مي کي ڏي. تڏهن هن هنن کي ڀهجي موراگ پراهي ڏنهي. گهڻ ڏينهه نه ٿيا ته ننڍو پٽر سڀ گڏ ڪري اگهئين ڏيهه هليو گيو، اٿون اوٿي لُچائيءَ منجهه پنهنجو ڌن وڃائي ڏنو. جڏهن سڀ وڃائي چڪو تڏهن انهي ڏيهه مين ڌاڍو ڏڪر پيو، اٿون هن کي تنگچائي ٿيڻ لڳي تڏهن هو هُني ملڪ جي هڪ ماڙهوءَ وٽ ٽڪيو جهن هن کي پهجن کيترن منجهه ميرو (مرون) چرڻ کي مڪو، اٿون اهو جي چل ميرو ڪائيندا ها تهه سان پاڻ جو پيٽ ڀرڻ چاوندو هو سي پاڻ هن کي ڪوئي ڪيئن ڏيندو هو. تڏهن هن کي عقل آيو، اٿون چوڻ لڳو ته منهجي پيءُ جي پورهتن کي ڪاوڻ ڪان وڌندي ماني ٿيندي، اٿون آءُ بک ٿو مران، آءُ اٿي پهجي ٻي وٽ ويندس اٿون هن کي چوندس ”ابا مهي الله جو اٿون تهجو گناهه ڪيو آهي هاڻي تهجو پٽر چوڻ لائق ڪين آهيان، موکي تهجن پورهيتن منجهه هڪ جيڙو ڪر ”پوءِ اهو اٿي پيءُ ڏي گيو پر اهو ارگوج هو ته هن کي پيءُ ڏٺو اٿون رحم ڪري درڪي ڀاڪر وجهي گڏيو، اٿون مني ڏنائين ....“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ضميمو ”ج“

شاهہ جي رسالي ۾ سر ڍول مارو جا بيت ۽ وائي

(بيت)

(١)

اُتر واءُ ڪِوندي، پَهلي موسم ميه
ٻالاپڻ رونيه، واليا جِسمَ وساريين.

(٢)

اُتر ڏيسان اوٺيان، ڏکڻ ساوٽيان
ڍولو نرورَ سپريين، ڏُن پکر ڪڙيان
پڇو ڪُنجڙيان، ڪوڻ هياري سڄڻين.

(٣)

ڍاڍي جي ڍول ملي، تهہ ڍولا نون ڪَهيج
ڪَرسَڻ پڪو، ڪڻ چڙيو لائو آپ ڪريج.

(۴)

ڍاڍي جي ڍول مِلي، تہ ڪهڙي سنڻين لَج
اکيان ڪاجل موهيان، تلڪ ڪي پَر پکج
پہ پہ پند پَهوري، اوسَٽ لنگ.

(۵)

ڍولا، مارئي آيسي پاتلي، سيپ پَري انڪاءِ
ناء نجيري شکتو، مت لَکَ ڪَر ڪي جاءِ،

(٦)

اڪ بٺائي پاتلي، ڏوہو ڏاڄ نہ ڪاءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪنور جيسي ڪامڻي رک، هٿ لڳي مرجاءِ.

(٧)

ڏينيو تک مُنار گهر، تسڪَر جِئيي تَڪَ
سِرڪي سَو نيرو، ماري پاسي لَڪَ.

(٨)

متون ڏوئي ميٿ، اپي سورج سامهون
تاس نہ پيئي پيٿ، هيمر ورني مارئي.

(٩)

رَمر هُو نسنگ، رمر ارور پاسي ڪَٽ
گوشي تري ڪماڻ جي، ڪبئو نہ ٽونٽي لنڪ.

(١٠)

رمر هونسنگ رمر، ارسين ار لگاء
ٿلان پري تارڙي، پورا پڳي نہ جاءِ.

(١١)

اُر سنگا، نه سپيا، ڏند تہ ٻَٽيه باڻ
ڊول تماري مارئي، جيسا هنجهہ نياڻ.

(١٢)

اُر سنگا، نه سپيا، نين تہ منجهو منجهہ
ڊول تمارڙي مارئي، هٽي ڪرندا هنجهہ.

(١٣)

ارسنگا، نہ سپيا، نين تهہ ونگٽ ونگ
ڊول تماري مارئي، هٽي باڻ نهينگ
ماري مند نيسنگ، چاڙهي سيگ مُلڪ جِئن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وائي

(١۴)

مٺن تو نکري، ساکه سنگ جائي ري
ٻي مون ۾ گڻ ايڪ نهين
ايڪ جٺن کوجهي، ڏوجهي صورت نهيـــن
توسين لڳا مورا جي
شاه نجف کي نوبت لاڳي، ڀهلي ٽکورسين جائي ري
ٻي مون ۾ گڻ ايڪ نهين

(١۵)

ساڄي ٿيان سيگّڙي ورمل هاٿ کري
وڙهندي سير ويريِن، کوڏ کنيان ڏي.

(١٦)

آما پکا جه آميـأن وڻ پکا وٽيا
کوري پکي کول، جـــي رس وهي نينا.

(١٧)

کونجان رات، کـر برٺو ارلي ٽوليا بيس
سُتي ڍول سنيرٺو، ارلي پڳي ايس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

SINDHI LANGUAGE AUTHORITY

سنڌي ٻوليءَ جو با اختيار ادارو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڙهندڙ نَسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لُڙهندَڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندَڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڇُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪَندَڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياجوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنيٰ e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہِ ڪُوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پَڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصي ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَٻئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَن پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پوءِ ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڌِ کان وَڌِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي همٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛

ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،

جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،

جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڄاڻائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‎ءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڇي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن ڪي پڙهي سماجي حالتن ڪي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسُل جا پَنَ سيني ڪي **چو، چالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن ڪي هر بيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشش ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ ڪي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽل گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن ڪي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ ڪان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها ٿوڙي نيرا، ساوا ٿوڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سنڌس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو تہ تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.

اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.

۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو.

اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو ڀورو ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book